سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
دوو مانگ جارێک دەریدەکات

ئایندەناسی

گۆڤارێکە گرنگی بە توێژینەوەی ئایندەیی و ستراتیژی دەدات
ژمارە (٣) ئەیلولی ٢٠٢٠

ناوچەکانی ماددەی ١٤٠

لە پرسێکی ناوچەییەوە بەرەو چارەسەرێکی نێودەوڵەتی

- ئایندەی کوردستانی ڕۆژئاوا لە ململانێی ناوخۆیی و هێزە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکاندا

- قەبارەی پرۆئێرانییەکان لە هاوکێشە ئەمنییەکانی عێراقدا

ئایندەناسی

Center for Future Studies

گۆڤارێکە گرنگی بە توێژینەوەی ئایندەیی و ستراتیژیی دەدات
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی دەریدەکات

ژمارە (٣) ئەیلولی ٢٠٢٠

خاوەنی ئیمتیاز: سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

سەرنوسەر
د. هەردی مەهدی میکە

بەڕێوەبەری نووسین
ئەژی ئازاد ئەبوبەکر

بۆردی ڕاوێژکاران
د. یوسف گۆران
د.ئومێد رفیق فتاح
د.عابد خالد رسول

بەڕێوەبەری کاروباری هونەری: عەدنان ئەحمەد
دیزاینی ناوەوەو بەرگ: شێرکۆ خانزادی
هەڵەبڕ: باخان ئەحمەد

شوێن:
عێراق: هەرێمی کوردستان. سلێمانی
Address: Iraq, Kurdistan, Slemani
Tel: (+964) 0773 836 3758 - (+964) 0751 833 9135

ناونیشانی ئەلیکترۆنی:
www.centerfs.org
Facebook: Center.of.Future.Studies
Instagram: centerfs
Email: info@centerfs.org

ئایندەناسی

ئایندەناسی؛ گۆڤارێکە گرنگی بە توێژینەوەی ئایندەیی و ستراتیژیی دەدات و سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی دەریدەکات. دوومانگ جارێک دەردەچێت، ئامانجی گرنگی دانە بە لێکۆڵینەوەکانی ستراتیژی و ئاییندەیی بە تەوەرێتی و گرنگیدانی بە کوردستان و هەرێمایەتی و دۆخی نێودەوڵەتی پەیوەست بە ناوچەکەوە بە ئامانجی تێگەیشتن لە ئێستا و ئایندەی وەرچەرخانە جیهانیی و هەرێمییەکان و کاریگەرییان لەسەر کوردستان، بواری توێژینەوەی بریتی دەبێت لە سیاسەتڕێژی کورتمەودا و دورمەودای کوردستانی، شرۆڤەی سیاسەتی وڵاتانی هەرێمایەتی، توانای ئێستا و ئاییندەیی سەربازیی و سیاسیی وڵاتان، هەل و هەڕەشەکان، توانا و نەرمەهێز و سەختەهێزی هەرێم و هەرێمایەتی، ئاستەنگ و هۆکار و ڕێکارەکانی بە دامەزراوەییکردنی دەزگاکانی سیاسەت، یاسادانان، میریی و توانا بەرگرییەکان...تاد. مەرجیشە هەر بابەتێکی بڵاوکراوە لە خۆگرییگریمانە و سیناریۆی ئاییندەیی و گریمانەیی بێت ئەمەش لەپێناو هاوکارییکردنی سیاسەتڕێژیی و شرۆڤەی دۆخی ئێستا و هەوڵدان بۆ تێگەیشتن لەوەی ڕوویداوە و ڕوودەدات.

میتۆدی کارپێکراوی توێژینەوەکان بریتی دەبێت لە بەکارهێنانی میتۆدەکانی چەندپسپۆڕێتی(Multidisciplinary) و نێوپسپۆڕیی (Interdisciplinary)، بە سوودوەرگرتن لە زانست و لێکۆڵینەوە هاوچەرخەکان، لە ڕێگەی بە پشتبەستن بە زانیاریی و ئاماری نوێی ناوچەیی و جیهانی و دەوڵەمەند بە گرافیک و چارت ئاماریی.

هەوڵدەدرێت هەر ژمارەیەکی ئایندەناسی لە خۆگری توێژینەوە، وەرگێڕان، شرۆڤە و ڕاپۆرتی ئاماریی و گریمانەسازیی بۆ وەرچەرخان و گەشەکردنەکانی کەرتەجیاوازەکانی حکومەتداری و کۆمەڵگە، چاوپێکەوتنی پسپۆڕ و خاوەن بۆچوونەکان، بێت.

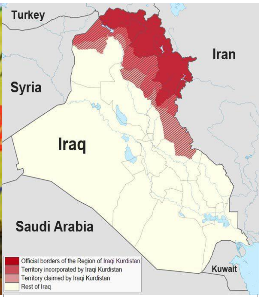

تێڕوانینە جیاوازەکان بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان
19-10...

ئایندەی کوردستانی سوریا لە نێوان ململانێی نێوخۆیی و هێزە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکاندا
31-20...

قەبارەی گرووپە وەلائییەکانی ئێران لە هاوکێشە ئەمنییەکانی عێراقدا
41-32...

ژینگەی بەرهەمهێنان و بەردەوامی بیری توندڕەوی لە ناوچە جێناکۆکەکاندا
57-42...

ڕێگرییەکانی لکاندنی کەرکووک بە حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە (عێراق)
77-60...

چارەسەری کێشەی ئاسایش لە کەرکووک
89-78...

ئایندەی پەیوەندییەکانی دوو ئەنجوومەنە کوردییەکەی سووریا
95-90...

کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان لەنێوان پێکەوەژیان و پێکدادانددا
111-98...

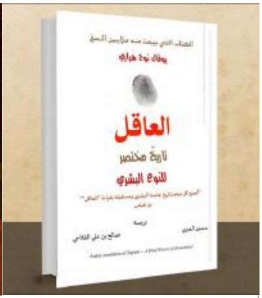

خوێندنەوەی کتێبی "کتێبی مرۆڤی عاقڵ؛ مێژوویەکی کورتی جۆری مرۆیی"
117-114...

تیۆری جەنگی ڕەوا
Just War Theory
119-118...

سەروتار

ناوچەکانی ١٤٠؛ لە کێشەیەکی ناوچەییەوە بەرەو چارەسەری نێودەوڵەتی

هەردی مەهدی میکە

گەرچی کەمتر لە جاران لە کۆڕی دەزگا دەوڵەتیی و کۆڕبەندە سیاسییەکان و میدیا عێراقی و کوردستانییەکاندا، لە جاران کەمتر پرسی ماددەی ١٤٠ دەکەوێتە نێو باسان، بەڵام وەک سکڵێکی هەمیشە گەشی نێو پرۆسەی سیاسیی دەمێنێتەوە و بە داخستنی چاوی سیاسەت و میدیا و کەمتەرخەمی سیاسەتڕێژیی کوردستانی دۆسێکە نە دادەخرێت نە توانای سازشکاریی لەسەر کردنیشی کراوەیە.

ناوچە جێناکۆکەکان بە تەوەرێتی کەرکوک (بە پێی دەستووری عێراق جێناکۆک و دابڕێنراو بەپێی مێژوو و بەڵگەکان)، بە هۆکاریی دەوڵەمەندی بە سامانی سروشتی، جیۆپۆلەتیکی ناوچەکە و کاریگەریی ململانێ سەروناوچەییەکان، ڕەهەندێکی هەێمایەتی و نێودەوڵەتی وەرگرتووە و ڕاستییەکەی تەنها ململانێیەکی جوگرافیی-شوناسی نێوان عەرەبی عێراق و کوردستان نییە، بەڵکو بووەتە کارتێکی هەرێمی و نێودەوڵەتیش لە چەند وێستگەی هەنگاوی چارەسازیشدا، کورد و عەرەب دوابڕیاردەری یەکلاکەرەوەی دۆسێکە بوون، کە هەرگیز بۆ کەس یەکلانەکرایەوە، وەک: ڕوداو و گفتوگۆکانی ١٩١٩(ئینگلیز-فەرەنسا)، پرسی یەکلاکردنەوەی ویلایەتی موسڵ (تورکیا-ئینگلیز)، هەڵگیرسانەوەی شۆڕش١٩٧٤(تورکیا-ئێران)،...تاد.

بۆ کورد پرسی کەرکوک و ناوچە دابڕێنراوەکان، پرسی ژمارەی دانیشتووان، ڕێژەی کورسیی کورد لە بەغدا و ئاشتەوایی حکومەتەکانی هەولێر و بەغدا نییە، پرسی کورد لە ناوچەکانی ماددەی ١٤٠ پرسی شوناسی کوردستانی، خاکی مێژوویی، سنوری دێرینە و ململانێی چەندسەرەی ١٠١ساڵی ململانێی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازیخوازی سیاسیی کوردستانە بەرامبەر ئیستعمار، دەوڵەتانی سەردەستە و ئاراستە توندئاژۆ نەتەوەپەرست و مەزهەبگەراکانی نێوچەکەیە. هەڵەیەکی کوشندەیە وابزانین ململانێی کوردستان و هەرێم تەنها لەگەڵ ئاراستەی نەتەوەیی عەرەبدا بووە و هەیە لەبارەی ناوچە دابڕێنراوەکانەوە، چونکە بە گەڕانەوە بۆ مێژووی دەرکەوتنی پێکدادانە سیاسییەکان، دەردەکەوێت:

١. کە یەکەم ململانێ لەسەر کەرکوک و ناوچەکانی ١٤٠ی هەنووکەیی، لەنێوان حکومدارێتی کوردستانی شێخ مەحموود و ئیدارەی ئینگلیز(ئیستیعمار) لە عێراق بووە، یەکەم پێداهەڵجوونەوەی شێخ مەحمود لەسەر کەرکوک و دژی ئینگلیزەکان بوو، ڕێک ئەوکاتە نە عەرەب و عروبە لە نێو کۆمەڵگەی عێراقدا شکڵی گرتبوو نە کیانێکی سیاسییش بە نێوی عێراق دروست کرابوو. خاڵێکی سەرەکی هەڵوەشاندنەوەی یەکەمین حکومەتی کوردستانی لە سلێمانی لەسەر سنووری حوکمدارییەکە بوو کە کورد ئەوکات بە بنَ ناوچەی کەرکوک و کفری پەسەندی نەکرد.

٢. لە وێنە گشتییەکەی ململانێکەدا، کورد چەند سەرە لەململانێدا بووە لەگەڵ:- حکومەتەکانی عێراق: ناسیۆنالیستگەرا و چەپگەرا و شیعەگەرا، هەژموونی تورکیا: هەبوونی تورکمان و چاوچنۆکییە نەبڕاوەکانی لەسەر ویلایەتی مێژووی موسڵ، دەسەڵاتە ئێرانیەکان: لە ترسی دەستگەیشتنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بە سامان و جوگرافیای ناوچە دابڕێنراوەکان

و بێمنەتبوونی لە بەغدا و هاوکاریکردنی کوردانی ڕۆژهەڵات وبۆ تەواکاری هیلالی شیعی لەهەرکات زیاتر پێویستی بە جیۆپۆلەتیکی ئەو ناوچانە هەیە. ئێستاش بەهۆی لاوازی هەرێمەوە، ڕۆژانە شاهێدی تەعریب، تەشەیوع، ستەمی کارگێڕی، داگیرکاریی زەویوزار و ئاژاوە و کەمی خزمەتگوزارییین لەو ناوچانەدا).

کەواتە کورد بیەوێت و نەیەوێت پرسەکە خۆبەخۆ پرسێکی نێودەوڵەتی و هەرێمایەتییە و چارەسەریشی هەر بە دەرگەکانی ئەو تونێلە دەبێت تا دەرچەی لێ بکرێتەوە. بۆ کورد گرنگە لەم دۆخەی ئێستای حکومەتی بەغدا کە زۆرتر پێویستی بە گوێڕایەڵی وڵاتانی هەوپەیمانان بەتایبەت ئەمریکایە و دەبێت وابکات، وڵاتانی ئێران و تورکیاش سەرەڕۆیی و سەپاندنی دەسەڵاتی زۆرکیان لەبرەودایە لە ناوچەکەدا، پرسەکە نێودەوڵەتی بکات بەڵام بە تەوەرێتی دەستووری عێراق و چەسپاندن و پابەندبوون بە بەند و بڕگەکانییەوە وەک نەخشەڕێگا.بەڵام کۆسپە هەنووکەییەکانی بەردەم دەستوراندن و نێودەوڵەتیکردنی ناوچەی جێناکۆک، بۆ کورد خودیی و بابەتین:

١. بەر لە هەموویان پرسەکە بۆ کوردستان پرسی شوناس و خاک و مافە، بەڵام بۆ وڵاتانی هاوپەیمان (ئەمریکا و ڕۆژئاوا لە عێراق) پرسێکی ئاسایشی-ئابوورییە. کورد دەبێت لەم سۆنگەیەوە بەدوای چارەسەر و تێگەیاندنی ئەواندا بگەڕێ و پابەندی بە دەستوور و یەکلاکردنەوەی مادەی ١٤٠ وەک پرسێکی ئەمنی و چارەسازی بنبڕی تیرۆر و ناجێگیری سیاسیی عێراق بناسێنێت و هەرواشە، بەمشێوەیە دەتوانێت بۆ چەسپاندنی ١٤٠ ڕۆڵ بدرێتە وڵاتانی هاوپەیمانی و چارەسەرەکە نێودەوڵەتی بکرێت نەک کێشە.

٢. بۆ چەسپاندنی خاڵی یەکەم، هەرێمی کوردستان هیچ ڕێگایەکی دیکەی نییە جگە لە خۆڕێکستنەوە لەسەر ئاستی یەکخستنی گوتاری سیاسیی-نەتەوەیی لایەنەکان، شەراکەتی ڕاستەقینەی بەڕێوەبردن و چاکسازیی ڕیشەیی بۆ بەدەستهێنانەوەی متمانەی کۆمەڵگە نەبێت. بەم پەرتەوازەیی و ناڕۆشنییەی ئێستا (وەک سێ ساڵی ڕابردوو) نەک لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا، بەڵکو لە عێراقیشدا گوێلێگیراو نابێت و لەسەر پرسی مافی سروشتی دەسخەڕۆ دەکرێین، پرسێکی قوڵی وەک پرسی کەرکوک دەبێتە قوربانی "گفتوگۆی هەناردەکردنی ٣٠٠ملیارێک و موستەحەقاتی ڕۆژانە" و پرسی ١٤٠ ئەولەویەت وەرناگرێتەوە، کە بە بڕوای نووسەری ئەم دێڕانە، گەر مەسەلەی ماف و شوناس و ١٤٠ ببێتەوە بە پرسی یەکەم و ململانێکان، ئەوا خۆبەخۆ مەسەلەی مووچە و موستەحەقات بە ناچاری ملی بۆ دەدات (وەک ساڵانی ٢٠٠٣تا٢٠١٢ کە ناوچەی جێناکۆک پرسی یەکەم بوو).

بۆ ئەوەی بەرەو ئەو پرۆسەیەش هەنگاو بنرێت، گرنگە لانیکەم بۆ ئێستا وەک هەنگاوی سەرەتا هەوڵ بۆ دروستکردنی ئیدارەیەکی هاوبەشی نێوان هەولێر-بەغدا لەوناوچانەدا بدرێت، هاوکات داواش بکرێت کە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەشدار بێت لە چارەسەرێکی دەستوری-نێودەوڵەتی بۆ ناوچەکانی مادەی ١٤٠. لەمە کەمتر سازشی مێژوویی و لە گێژەنە دەرچوونی پرسە ڕەواکەیە.

لە هەردوو حاڵەتدا دابڕاندنی ئەو ناوچانە کە مێژوو کوردستانی بوونیانی ئاسان سەلماندووە و لە دەستووری عێراقدا کە وەک ناوچەی جێناکۆکی نێوان بەغدا و هەولێر دانی پێدانراوە، لە بەرژەوەندی کورد و حکومەتی هەرێمدا نییە بەرەو چاوپۆشی و فەرامۆشی ببات، لە کاتێکدا بە خوێندنەوەی دۆخی ناوخۆیی، هەرێمایەتی و نێودەوڵەتی وەک ئەگەریی هەنووکەیی، دەستووری عێراق (بە ڕۆڵدان هاوپەیمانان) لانیکەمی دابینکاریی مافەکان و پارێزەری قەوارەی هەرێم و ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەیەتی و وەک مێژوو و کولتووریش بۆ ئایندە قوڵایی ستراتیژییان هەیە و هیچ پاساوێک نییە لە ئاستی نێوخۆیی و نێودەوڵەتی لەو مافە دەستووریی و مێژووییەی خۆی دەست هەڵگرێت.

ئایندەناسی

توێژینەوەکان

تێڕوانینە جیاوازەکان بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان

د. عابد خالد رسول

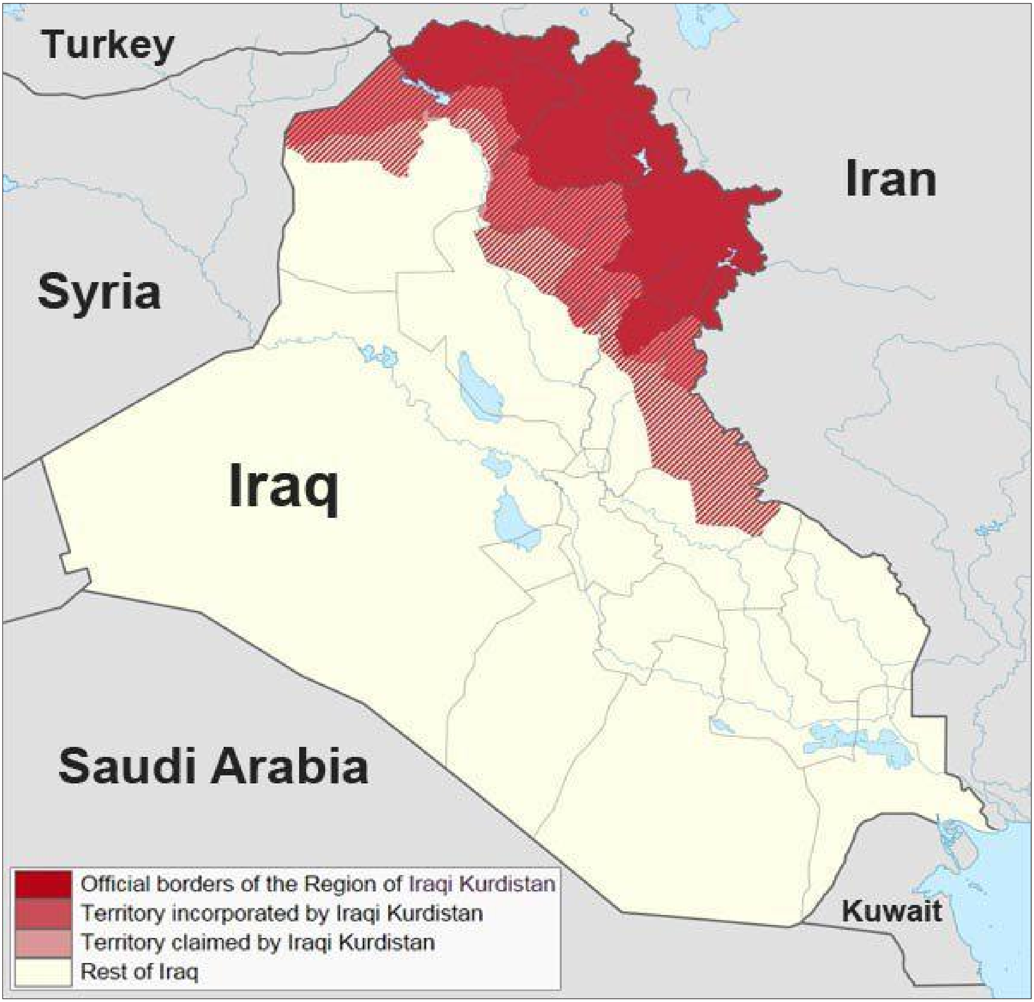

بەرایی

لەدوای گۆڕانکارییەکانی عێراقەوە لە ساڵی ٢٠٠٣، کێشەی ناوچەی جێناکۆکەکانی نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵیی عێراق؛ جێی بایەخی چەند دەقێکی دەستووری دیاریکراو بوون، وەک مادەی (٥٨)ی دەستووری کاتیی ساڵی ٢٠٠٤ کە ناسراوە بە "یاسای بەڕێوەبردنی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە" و مادەی (١٤٠) ی دەستووری فیدراڵیی ساڵی ٢٠٠٥ کە ناسراوە بە "دەستووری کۆماری عێراق"، کە هەریەک لەم دەقانە چەندین ڕێکار و ئامرازیان بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو ناوچانە لەخۆ گرتووە، بەڵام لە هیچ دەقێک لەم دەقانەدا واتای تەواو و سنووری جوگرافیی ئەم ناوچانە دیاری نەکراوە، لە ئەنجامیشدا هیچ چەمکێکی یاسایی ورد و پڕاوپڕ بۆ زاراوەی "ناوچە جێناکۆکان" گەڵاڵە نەکراوە.

ئەم کەلێنەش بووەتە سەرچاوەی چەندین گرفتی یاسایی و پراکتیکی لەبەردەم پرۆسەی چارەسەرکردنی کێشەکەدا، کە لە لایەک دەرگای ڕاڤەکردنی جیاوازی بۆ ئەو دەزگا و دامەزراوانە خستووەتە سەرپشت کە بە شێوەیەک لە شێوەکان ڕۆڵیان لە جێبەجێکردنی ئەو دەقە دەستوورییانەدا هەبووە، وەک "لێژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠" و "دادگای فیدراڵیی باڵا"، لە لایەکی تریش هەریەک لە لایەنە جیاکانی کێشەکە هەوڵی داوە لە بەرژەوەندیی خۆی؛ واتا و سنووری ئەو ناوچانە ڕاڤە و دیاری بکات، هەر ئەم ڕاڤەیەشی کردووەتە بنەمای هەڵسوکەوت و کارکردنی لە چارەسەرکردنی کێشەکەدا، بەڵکوو هەندێک لایەن ئەم کەلێنەی قۆستووەتەوە بۆ دواخستن و پەکخستنی جێبەجێکردنی ئەو دەقە دەستوورییانە.

ئاشکرایە کە ڕیشەی مێژوویی کێشەی "ناوچە جێناکۆکەکان" دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراق، بەتایبەتییش دوای لکاندنی ئەو ناوچانەی کە لەو کاتەدا بە "ویلایەتی موسڵ" ناسرابوون بە عێراقەوە لە ساڵی ١٩٢٥دا، بەڵام مێژووی یەکەمین بەکارهێنانی فەرمی بۆ دەستەواژەی "ناوچە جێناکۆکەکان"؛ دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ٢٠٠٤، کاتێک لەو ساڵەدا لە بڕگەی "ج"ی مادەی (٥٨) ی "یاسای بەڕێوەبردنی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە" ئاماژە بۆ دەستەواژەی "الأراضي المتنازع عليها" کرا[١]، ئەمجا لە بڕگەی "دووەم"ی مادەی (١٤٠)ی "دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥"دا ئاماژە بۆ دەستەواژەی "المناطق... المتنازع عليها" کرا[٢]، بۆیە لە زمانی عەرەبیدا لەنێوان هەردوو زاراوەی "الأراضي المتنازع عليها" و "المناطق المتنازع عليها"، زیاتر دووەمیان بەکار دەهێنرێت، لە زمانی ئینگلیزییشدا بۆ "Disputed Territories" و "Disputed Areas" وەرگێڕدراون، بەڵام لە زمانی کوردیدا لەپاڵ زاراوەی "ناوچە جێناکۆکان"؛ چەند دەستەواژەیەکی تر بەکار دەهێنرێت وەک: "ناوچە کێشەلەسەرەکان" و "ناوچە دابڕێنراوەکان" و "ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم"، کە هەندێکیان گۆشەنیگای سیاسی و حیزبی تایبەتیان لە

پشتەوەیە، هەندێکیشیان تەنها وەرگێڕانن بۆ زاراوە عەرەبییەکە کە "المناطق المتنازع علیها"یە، ئەم توێژینەوەیەش زاراوەی "ناوچە جێناکۆکان" بەکار هێناوە، بەڵام جیاوازییەکان لەمەڕ ئەم چەمکە هەر تەنها ئەم ڕەهەندە زمانەوانییانە نییە، بۆیە لە ڕووی زانستییەوە بنچینەی ڕاڤەکردن بۆ چەمکی "ناوچە جێناکۆکەکان"؛ هەر تەنها مامەڵە لەگەڵکردنێکی زمانەوانی نییە، بەڵکوو شرۆڤەکردنی ڕیشە مێژووییە قووڵ و ڕەهەندی سیاسییە فراوانەکانیشیەتی.

ئامانج لەم توێژینەوەیە؛ خستنەڕووی تێڕوانینە یاسایی و سیاسی و مێژووییە جیاوازەکانە لەسەر چەمکی "ناوچە جێناکۆکەکان"، کە هاوکات بریتییە لە تێڕوانینی ئەو لایەن و دەزگا جیاوازانەی کە بە شێوەیەک لە شێوەکان پەیوەندیدارن بە کێشەی ناوچە "جێناکۆکەکان" و دۆزینەوەی چارەسەر بۆی، بەتایبەت تێڕوانینی هەریەک لە "حکومەتی عێراقی" و "حکومەتی هەرێمی کوردستان" لەگەڵ "نەتەوە یەکگرتووەکان"، ئەمجا دوای خستنەڕووی ئەو تێڕوانینانە، توێژینەوەکە هەوڵی داوە بەپێی چەند پێوەرێک؛ پێشنیاری دیاریکردنێکی زانستیانە بۆ "چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان" گەڵاڵە بکات، بەم شێوەیە:

یەکەم: تێڕوانینی حکومەتی فیدراڵیی عێراق بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان

بەپێی بڕیاری کارگێڕیی "لێژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠ی دەستووری ٢٠٠٥"، ژمارە (١٥٩) لە (٢٠١١/١٢/١١) کە تایبەتە بە "مەرج و دیسپلین و ڕێنماییەکانی پەیوەست بەو کەسانەی حوکمەکانی مادەی ١٤٠ دەیانگرێتەوە"، ناوچەی جێناکۆکەکان "بریتییە لەو ناوچانەی کە دووچاری تاوان و کردەوە خراپەکانی ڕژێمی پێشوو بوون، کە بریتی بوون لە گۆڕینی دیمۆگرافی و گۆڕینی دۆخی دانیشتووان لە ڕێی ڕاگواستن و دەرکردن و کۆچپێکردنی زۆرەملێی دانیشتووان لە زێد و شوێنی نیشتەجێبوونیان و نیشتەجێکردن یان نیشتەجێنەکردنی کەسانی تر لە جێیان، لەگەڵ دەستگرتن بەسەر موڵک و ماڵ و زەوییان و بەموڵککردنی بە ناوی کەسانی ترەوە یان سڕینەوەی مافی مامەڵەپێوەکردنیان و بێبەشکردنیان لە مافی کارکردن لە ڕێی گۆڕینی ناسنامەی نەتەوەییان (تصحیح القومیة)، یان لە ڕێی گۆڕین و یاریپێکردنی سنووری کارگێڕیی ئەو ناوچانە بە مەبەستی بەدیهێنانی چەند مەرامێکی سیاسی کە خواستی ڕژێمی پێشوو بوون[٣]".

ئەم پێناسەیەش کە زۆر بەرفراوانە، لە ناوەڕۆکی مادەی (٥٨)ی "یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە ساڵی ٢٠٠٤" هەڵێنجراوە، مەبەست لەم بەرفراوانیی پێناسەکردنەش ئەوەیە کە سنووری ناوچە جێناکۆکەکان؛ پارێزگای "بەغدا" و چەند ناوچەیەکی تری ناوەڕاست و باشووری عێراقیش بگرێتەوە، بۆ ئەوەی ئەرکی زیاتر بکەوێتە ئەستۆی "لێژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠"، بە شێوەیەک کە توانای جێبەجێکردنی نەبێت، بەمەش پرۆسەی "ئاساییکردنەوە" کە یەکەمین قۆناغە لە سێ قۆناغەکەی چارەسەرکردنی کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان (ئاساییکردنە،

سەرژمێر، ڕاپرسی)؛ کاتی زیاتر بخایەنێت، هاوکات خەرجیی زیاتر لەوەی پێویست بێت کە بۆی تەرخان کراوە، جگە لەمەش ژمارەی ئەو لایەن و بەرانەش زیاتر بکات کە لەگەڵ کورددا دەکەونە ناکۆکییەوە، هەمووش ئەمەش لە پێناو شکستپێهێنانی پرۆسەی چارەسەرکردنی کێشەکە بووە.

لەبەرامبەر ئەم پێناسە بەرفراوانەدا، "دادگای فیدراڵیی باڵای عێراق"، لە بڕیاری ژمارەی (١١٣)یدا کە لە (٢٠١٧/١٠/٢٩) دەریکردووە؛ پێناسەیەکی زۆر بەرتەسکی پێشنیار کردووە، پوختەی ناوەڕۆکی نووسراوەکە لەم سێ خاڵەدا کورت دەبێتەوە[٤]:

١. "ناوچە جێناکۆکەکان" کە لە بڕگەی "دووەم" لە مادەی (١٤٠)ی دەستووری ٢٠٠٥ هاتووە، ئاماژەیە بۆ ئەو ناوچانەی کە جێی ململانێی نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵیی عێراقین، جا لەبەر ئەوەی بڕگەی (أ) لە مادەی (٥٣)ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە (دەستووری کاتیی ٢٠٠٤)؛ دانی بە حکومەتی هەرێمدا ناوە وەک حکومەتی ڕەسمیی ئەو ناوچانەی کە لە (٢٠٠٣/٣/١٩) بەڕێوەی بردوون و دەکەونە پارێزگاکانی دهۆک و هەولێر و سلێمانی و دیالە و نەینەواوە[٥]، بۆیە ناوچە جێناکۆکەکان ئەو زەوییانەیە کە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە لە ڕێکەوتی ٢٠٠٣/٣/١٩دا بەڕێوە براون لە دهۆک و هەولێر و سلێمانی و کەرکووک و دیالە و نەینەوا[٦].

٢. پێوەری ئەوەش کە چ ناوچەیەک جێی ناکۆکییە یان نا؟ بڕگەی (ب) لە مادەی (٥٣)ی دەستووری کاتیی (٢٠٠٤)ە، کە دەڵێت "سنووری هەژدە پارێزگاکە لە قۆناغی گواستنەوەدا بەبێ گۆڕان دەمێنێتەوە".

٣. ئەو لایەنەش کە دەسەڵاتی دیاریکردنی ناوچە جێناکۆکەکانی هەیە، حکومەتی فیدراڵیی عێراقە.

دیارە ئەم پێناسەیە نە لەگەڵ ڕۆحی دەستوور و دەقەکانی تەبایە، نە لەگەڵ نییەتی یاسادانەریش گونجاوە، نە لەگەڵ ئەو واقیعەش دێتەوە یەک کە لەدوای ڕووداوەکانی (٢٠٠٣)وە هاتووەتە ئاراوە، بەڵکوو لەگەڵ لۆژیکیشدا ناکۆکە، چۆن دەکرێت دەستوور لە مادەیەکیدا (مادەی ١١٧) دان بە هەرێمی کوردستاندا بنێت[٧]، کەچی دواتر لە مادیەکی تردا (مادەی ١٤٠) بە ناوچەی جێناکۆک لەقەڵەمی بدات!

هەر چەندە دادگای فیدراڵیی باڵا دەرکی بەم هەڵەیەی لە دیاریکردنی چەمکی "ناوچە جێناکۆکەکان"دا کرد و لە بڕیارێکی تردا کە بە ژمارەی (٤٣) لە (٢٠١٣/٣/١١) دەریکردووە، دەڵێت: "لە تێڕوانی ئێمەدا، زەوییە جێناکۆکەکان ئەو زەوییانەیە کە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە لە ڕێکەوتی ٢٠٠٣/٣/١٩دا بەڕێوە نەبراون لە دهۆک و هەولێر و سلێمانی و کەرکووک و دیالە و نەینەوا[٨]"، بەڵام دواجار ئەم دادگایە لە پێشکەشکردنی پێناسەیەکی ورد بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان و دیاریکردنی سنوورەکەی؛ سەرکەوتوو نەبووە، بەڵکوو لەو بڕیارە نوێیەیدا دەسەڵاتی یەکلاییکردنەوەی هەموو ئەمانەی داوە بە لیژنەی جێبەجێکردنی مادەی (١٤٠)، دیارە ئەم لیژنەیەش، وەک پێشتر

باسمان کرد، پێناسەیەکی هێندە فراوانی بۆ ئەو ناوچانە کردووە کە جێبەجێکردنی مادەکە تەواو ئەستەم دەکات.

دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان

هەرچەندە هەرێمی کوردستان لە ڕوانگەی مافی مێژوویی خۆیەوە دەڕوانێتە ڕەوایەتیی مافی داواکردنی بۆ گەڕاندنەوەی ئەو ناوچانەی کە لەگەڵ حکومەتی عێراقدا لەسەری ناکۆکە، بەڵام بەڵگەکانی بۆ دیاریکردنی سنووری ئەم ناوچانە؛ زۆر توندوتۆڵ نین. لە ڕاستییشدا حکومەتی هەرێمی کوردستان لەم بوارەدا کەمتەرخەمیی گەورەی پێوە دیارە، هەر بۆیە دەبینین وێڕای ئەوەی کە لە ساڵی (٢٠٠٦) ەوە چەند دامەزراوەیەکی حکومی بۆ کاروباری ناوچە جێناکۆکەکان دروست کراوە، لەوانە: "وەزارەتی کاروباری ناوچە دابڕێنراوەکان لە کوردستان"، کە دواتر بە یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی (٢٠١٠) گۆڕاوە بە "دەستەی گشتی لە هەرێمی کوردستان بۆ ئەو ناوچانەی ناکۆکییان لەسەرە" و سەرۆکەکەشی بە پلەی وەزیر دامەزراوە، بەڵام هێشتا هەوڵێکی جددیی ئەوتۆ لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستان و ئەم وەزارەت و دامەزراوانەشەوە بۆ دیاریکردنی سنووری جوگرافی و کارگێڕیی ناوچە "جێناکۆکەکان" نییە، تەنانەت ماڵپەری ئەلکترۆنیی ئەم دەستەیەش کە ناسراوە بە "دەستەی گشتیی ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم"، کە ماڵپەڕێکی زۆر لاوازە و زۆر درەنگ ئەپدەیت دەکرێتەوە، هیچ بەڵگەنامەیەک یان توێژینەوەیەک یان نەخشەیەک یان ئامارێک یان وتارێکی تایبەت بە ناساندن و ژمارەی دانیشتووان و سنوور و پێگەی جوگرافی و مێژووی ناوچە جێناکۆکەکان تیا نییە. لە کاتێکدا بەپێی یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی (٢٠١٠)، کە پێشتر ئاماژەمان بۆی کرد، یەکێک لە ئەرکەکانی ئەو دەستەیە بریتییە لە "کۆکردنەوە و بەدۆکۆمێنتکردنی بەڵگە و ڕووداوی مێژووی پەیوەندیدار بە ناوچە ناکۆکی لەسەرەکان[٩]".

بەڵکوو تائێستا لەلایەن هیچ دامەزراوەیەکی هەرێمی کوردستانەوە پێناسەیەکی فەرمیی ورد و ڕوون بۆ ناوچە جێناکۆکەکان نەکراوە، جگە لەو پێناسە گشتی و ئاڵۆزە نەبێت کە لە یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠١٠دا هاتووە و دەڵێت: "ناوچە ناکۆکی لەسەرەکان ئەو ناوچانەن کە لە کوردستان – عێراق بە پێچەوانەی واقعی مێژوویی و جوگرافی دابڕێنراون و ڕێکارەکانی بەعەرەبکردن و گۆڕینی ناسنامەی نەتەوەیی لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە دەیانگرێتەوە[١٠]". بەڵام هەروەک وتمان، ئەم پێناسەیە زۆر گشتییە و بەدیاریکراوی ئەو ناوچانە دەستنیشان ناکات کە بە ناوچە جێناکۆکەکان ناسراون.

دەکرێت بۆ دیاریکردنی تێڕوانینی هەرێمی کوردستان بۆ ناوچە جێناکۆکەکان، پەنا بۆ سەرچاوەی ناڕاستەوخۆ ببەین، وەک پرۆسەی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی کوردستان لە (٢٠١٧/٩/٢٥)، کە جگە لەو ناوچانەی لەو کاتەدا لەژێر دەستی داعشدا بوون، تا ڕادەیەک لە زۆربەی ناوچەکانی دەرەوەی هەرێم کە بە جێناکۆک ناسراون؛ ئەنجام درا، ئەو ناوچانەش ئەمانە

> **"لە تێڕوانینی حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، هەندێک لەم ناوچانە؛ "ناوچەی جێناکۆک نین" وەک هەردوو قەزای (عەقرە و مەخموور)"**

بوون: لە نەینەوا (شەنگال، بەرتەلە، حەمدانیە، مەخموور، تەلگیف، وانە، ربیعە، عیازیە، بەعشیقە، قەوس، شیخان، زومار)، لە دیالە (خانەقین، جەلەولا، قەرەتەپە)، لە کەرکووک (کۆی کەرکووک، جگە لەو ناوچانەی کە لەو کاتەدا لەژێر دەستی داعشدا بوون)، لە سەلاحەدین (جەبارە و دوزخورماتوو)[١١]. ئەم ناوچانە بە درێژایی شریتێکی لێکنەپساو کە نزیکەی (١٠٠٠ کم) دەبێت، هەر لە شەنگالەوە تا مەندەلی، ڕاستەوخۆ لکاون بە باشووری پارێزگاکانی هەرێمی کوردستانەوە و ژمارەی دانیشتووانی کورد تیایاندا زیاتر لە یەک ملیۆنە.

بەکورتی: لە تێڕوانینی حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، ناوچە جێناکۆکەکان (ئەو ناوچانەن کە حکومەتی هەرێمی کوردستان بە ناوچەی کوردستانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم ناویان دەبات و لەدوای (٢٠٠٣)وە داوای گەڕاندنەوەیان دەکات بۆ سنووری حوکمڕانیی خۆی و ئەم پێداگرییەی هەرێمییش لەسەر گەڕاندنەوەیان؛ سیفەتی جێناکۆکی پێ داون).

سێیەم: تێڕوانینی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان

لە ڕوانگەی ئەو دەقەی لە مادەی (٥٨)دا هاتووە و ڕێگە بە سەرۆکایەتیی دەسەڵاتی جێبەجێکردنی فیدراڵیی عێراق داوە کە داوا لە نەتەوە یەکگرتووەکان بکات ناوبژیوانێکی نێودەوڵەتیی بێلایەن دەستنیشان بکات بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان و پێشکەشکردنی ڕاسپاردە[١٢]، "ئەنجوومەنی ئاسایش"ی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی ٢٠٠٧دا بە بڕیارێک دەسەڵاتی بەخشی بە "نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ هاوکاریی عێراق – UNAMI"، تا بۆ دانانی ڕێکاری پێویست لە پێناو یەکلاییکردنەوەی کێشەکە؛ ڕاسپاردە پێشکەش بە حکومەتی عێراقی بکات[١٣]، بۆ ئەمەش دوای وەرگرتنی ڕەزامەندیی هەردوو لایەنی کێشەکە (حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵیی عێراق)، لە ماوەی ساڵانی (٢٠٠٨-٢٠٠٩)، "UNAMI" ڕاپۆرتێکی (٤٧٢) لاپەڕەیی لە دووتوێی دوو بەرگدا بە ناونیشانی لە "سنوورە ناوخۆییە جێناکۆکەکان - Disputed Internal Boundaries - الحدود الداخلية المتنازع عليها" پێشکەش کرد. بەپێی ناوەڕۆکی ئەم ڕاپۆرتەش، "ناوچە جێناکۆکەکان" لە (١٤) قەزا و (٢) ناحیە پێکهاتووە، کە بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش بوون[١٤]:

- لە پارێزگای نەینەوا: قەزاکانی (شەنگال، تەلەعفەر، تەلکێف، شێخان، عەقرە، حەمدانیە و مەخموور) و ناحیەی (قەحتانیە)،
- لە پارێزگای کەرکووک: قەزاکانی (ناوندی کەرکووک، دوبز، حەویجە و داقووق)،

- لە پارێزگای سەڵاحەدین: قەزای "دوزخورماتوو".

- لە پارێزگای دیالە: قەزاکانی (کفری و خانەقین) و ناحیەی "مەندەلی".

هەرچەندە لە تێڕوانینی حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، هەندێک لەم ناوچانە؛ "ناوچەی جێناکۆک نین" وەک هەردوو قەزای (عەقرە و مەخموور)، هاوکات ئامادەش نەبوو ئەو ڕاسپاردانە قبووڵ بکات کە بۆ یەکلاییکردنەوەی کێشەکە پێشکەش کراون، بەڵام دانانی ڕاپۆرتەکەی بەرز نرخاند، بەتایبەت لە هەوڵیدا بۆ دیارکردنی سنووری جوگرافی و کارگێڕیی ناوچە جێناکۆکەکان پاڵپشت بە چەندین بەڵگەنامە و نەخشە و چاوپێکەوتن و سەردانی مەیدانی.

چوارەم: پێوەرەکانی گەڵاڵەکردنی تێڕوانینێکی زانستی بۆ چەمکی ناوچە جێناکۆکەکان

بەر لە هەموو شتێ، دەبێت ڕەچاوی ئەو ڕاستییە بکەین کە چەمکی "ناوچە جێناکۆکەکان" هەر تەنها چەمکێکی یاسایی و دەستووری نییە، بەڵکوو چەمکێکی سیاسی و جوگرافی و دیموگرافی و مێژوویيشە، بۆیە ناکرێت تەنها بە پێوەری "یاسایی" یان "سیاسی" پێناسەی بکەین، بەڵکوو دەبێت کۆی پێوەرەکان یان زۆربەیان لەم پێناسەکردنەدا ڕەچاو بکەین. لەم ڕوانگەیەوە، بە بڕوای کوردەکانی عێراق، ناوچە کوردستانییەکانی عێراق ئەو ناوچانەن کە لە سەرەتای دروستبوونی عێراقەوە لە ١٩٢١؛ زۆربەی دانیشتووانی کورد بوون، بەتایبەتییش بەر لە سەرژمێرییەکەی ساڵی ١٩٥٧، بەڵام لە سایەی سیاسەتی خراپی حکومەتە یەکلەدوایەکەکانی عێراق بەگشتی و ڕژێمی بەعسیش بەتایبەتی، بەشێکی زۆر لەم ناوچانە دووچاری گۆڕینی دیمۆگرافی بوون بە ڕاگواستن و دەرکردنی دانیشتووانە کوردەکانیان و بە تەعریبکردن و گۆڕینی ناسنامەیان و بە نیشتەجێکردنی کەسانی تر لە جێیان و بە دەستگرتن بەسەر موڵک و ماڵ و زەوییان و کردنی بە ناوی کەسانی ترەوە، هەروەها بە گۆڕینی سنووری کارگێڕیی ئەو ناوچانە، بە مەبەستی کەمکردنەوەی چڕیی دانیشتووانی کورد تیایاندا. بە درێژایی ئەم ماوەیەش، بەتایبەت لە کاتی هاتنی بەعسییەکان بۆ سەر کورسیی حوکم لە عێراقدا، کوردەکان لەپاڵ ڕاگەیاندنی شۆڕشی چەکداری دژی ئەم سیاسەتە خراپانە، چەندین جار لەگەڵ حکومەتی عێراقی چوونەتە ناو دانوستان، لە پێناو ڕاگرتنی ئەو سیاسەتانە و دانانی بە کوردیبوونی ئەو ناوچانە و بەخشینی مافی بەڕێوەبردنیان بە کورد خۆی، بەڵام هەمیشە ئەم دانوستانانە شکستیان هێناوە و سیاسەتی ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و گۆڕینی دیمۆگرافی و کارگێڕی و ناسنامەی نەتەوەیی ئەو ناوچانە و دانیشتووانیان؛ بەردەوام بووە. لەدوای ڕاپەڕینی ١٩٩١، بەشێک لەم ناوچانە کەوتنەوە دەستی کورد، دوای دانوستانێکی تری کورد لەگەڵ ڕژێمی بەعس و شکستهێنانی، "حکومەتی هەرێمی کوردستان" وەک دەسەڵاتێکی دیفاکتۆ بۆ بەڕێوەبردنی ئەو بەشە ڕزگارکراوانە دامەزرا، بەڵام بەشەکەی تری کە زیاد لە نیوەی ناوچە کوردستانییەکانی عێراقە، لەژێر دەستی ڕژێمی بەعسدا مانەوە تا ٢٠٠٣/٣/١٩، لەدوای ئەم ڕێکەوتەشەوە، ئەو

ناوچانە کە لەدوای ڕاپەڕینەوە لە دەستی بەعسدا مابوونەوە، بوونە جێی ململانێ و ناکۆکیی نێوان "حکومەتی هەرێمی کوردستان" و "حکومەتی عێراق"، لەبەر ئەوەی حکومەتی هەرێم لەپاڵ ئەوەی داوای گەڕاندنەوەی دۆخی ئەو ناوچانە دەکات بۆ بەر لە سەرژمێریی ١٩٥٧، کاتێک کورد تیایاندا زۆرینەی دانشتووانیان بووە، هاوکات داوای گەڕاندنەوەی ئەو ناوچانە بۆ ژێر سایەی بەڕێوەبردنی خۆی و لکاندنەوەیان بە هەرێمی کوردستانەوە دەکات، بەرامبەر بەم داواکارییەی حکومەتی هەرێمی کوردستانیش، حکومەتی عێراق ئامادە نییە دەستبەرداری بەشێک لەو ناوچانە بێت، بەتایبەت کە هەندێکیان ناوچەی دەوڵەمەندن بە سەرچاوە سروشتییە ستراتیژییەکانی وەک نەوت و گاز، هەر لەبەر ئەمەش ئەم ناوچانە لە دەستووری کاتیی ٢٠٠٤ و دەستووری فیدراڵیی ٢٠٠٥ بە "ناوچە جێناکۆکەکان" ناوزەند کران، ئەم ناکۆکییەش تەوەرێکی سەرەکیی ئەو کێشانەیە کە تا ئیستا لەنێوان هەردوو لایەندا بەردەوامە. کەواتە بۆ پێناسەکردنی ناوچە جێناکۆکەکان و دیاریکردنی هەر ناوچەیەکیش لە عێراقدا کە "جێناکۆکە یان نا؟"، دەبێت بە لایەنی کەمەوە ڕەچاوی سێ پێوەر بکەین کە ڕەنگدانەوەی هەرسێ تێڕوانینەکەی "حکومەتی عێراق و هەرێمی کوردستان و نەتەوە یەکگرتووەکان"ە، ئەو سێ پێوەرەش بریتین لەمانە:

١. ناوچەکە بەر لە سەرژمێرییەکەی ١٩٥٧، زۆرینەی دانیشتووانی کورد بووبێت.

٢. ناوچەکە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە (بەتایبەت ڕژێمی بەعس) دووچاری شاڵاوەکانی ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و گۆڕینی دیمۆگرافی و کارگێڕی و ناسنامەی نەتەوەیی بووبێت.

٣. ناوچەکە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە داوای مافی بەڕێوەبردن و لکاندنەوەی بە هەرێمەوە لەسەر بێت.

بە ڕەچاوکردنی هەرسێ پێوەرەکەی سەرەوە، دەتوانین بڵێین: "ناوچە جێناکۆکەکان ئەو ناوچانەن کە بەر لە ١٩٥٧؛ زۆرینەی دانیشتووانیان کورد بوون و لەلایەن حکومەتی عێراقەوە (بەتایبەت لە سەردەمی حوکمڕانیی ڕژێمی بەعسدا) دووچاری شاڵاوەکانی ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و گۆڕینی دیمۆگرافی و کارگێڕی و ناسنامەی نەتەوەیی بوون و لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە داوای مافی بەڕێوەبردن و لکاندنەوەیان بە هەرێمەوە لەسەر هەیە."

ئەگەرچی لە ڕووی کردارییەوە هەندێک لەم ناوچانە بۆ ماوەیەک (لە ساڵی ٢٠٠٣-ەوە تا ٢٠١٧) کەوتوونەتەوە دەست هەرێم، وەک کەرکووک و دوزخورماتوو و جەلەولا و هەندێک ناوچەی تر، بەڵام تا ئێستا دان بە گەڕاندنەوەیان بۆ ژێر سایەی حکومەتی هەرێمی کوردستان نەنراوە. سنووری جوگرافی و کارگێڕیی ئەم ناوچانەش، ئەو شریتە زەوییە دەگرێتەوە کە ڕاستەوخۆ لکاوە بە باشووری ئەو سنوورەی هەرێمی کوردستانەوە کە تا ڕێکەوتی (٢٠١٧/٣/١٩) لەلایەن حکومەتی ئەم هەرێمەوە بەڕێوە براوە، ئەم شریتە زەوییە لە شەنگالەوە کە هاوسنووری سووریایە، دەست پێ دەکات و بەرەو "شێخان" لە ڕۆژهەڵاتەوە دەڕوات، ئەمجا لەوێوە بۆ

باشوور داده‌به‌زێت و به‌ درێژایی كه‌ناری ڕۆژهه‌ڵاتی ڕووباری دیجله‌ كۆی چوار قه‌زاكه‌ی "پارێزگای كه‌ركووك" له‌خۆی ده‌گرێت، تا ده‌گاته‌ ناحیه‌ی "مه‌نده‌لی" له‌سه‌ر سنووری ئێران. بۆیه‌ ئه‌م شریته‌ زه‌وییه‌، به‌پێی هاوسێیه‌تیی سنووری جوگرافی، ئه‌م یه‌كه‌ كارگێڕییانه‌ی خواره‌وه‌ له‌خۆی ده‌گرێت:

قه‌زای شه‌نگال و ته‌له‌عفه‌ر و ته‌لكێف و شێخان و عه‌قره‌ و حه‌مدانیه‌ و ناحیه‌ی قه‌حتانیه‌ له‌ پارێزگای نه‌ینه‌وا، هه‌موو پارێزگای كه‌ركووك به‌ هه‌ر چوار قه‌زاكه‌یه‌وه‌، قه‌زای ناوه‌ندی كه‌ركووك و دوبز و حه‌ویجه‌ و داقوق، قه‌زای دوزخورماتوو له‌ پارێزگای سه‌ڵاحه‌ دین، له‌گه‌ڵ قه‌زاكانی كفری و خانه‌قین و ناحیه‌ی مه‌نده‌لی له‌ پارێزگای دیاله‌.

ئه‌نجام

١. بۆ پێناسه‌كردنی چه‌مكی ناوچه‌ جێناكۆكه‌كان به‌ شێوه‌یه‌كی زانستیی ورد و بۆ دیاریكردنی هه‌ر ناوچه‌یه‌كیش له‌ عێراقدا كه‌ "جێی ناكۆكییه‌ یان نا؟"، ده‌بێت به‌ لایه‌نی كه‌م ئه‌م سێ پێوه‌ره‌ ڕه‌چاو بكه‌ین: ١. به‌ر له‌ سه‌رژمێرییه‌كه‌ی ١٩٥٧، زۆرینه‌ی دانیشتووانی كورد بووبێت. ٢. له‌لایه‌ن حكومه‌تی عێراقه‌وه‌ (به‌تایبه‌ت ڕژێمی به‌عس) دووچاری شاڵاوه‌كانی ڕاگواستن و به‌عه‌ره‌بكردن و گۆڕینی دیمۆگرافی و كارگێڕی و ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی بووبێت. ٣. له‌لایه‌ن حكومه‌تی هه‌رێمی كوردستانه‌وه‌ داوای مافی به‌ڕێوه‌بردن و لكاندنه‌وه‌ی به‌ هه‌رێمه‌وه‌ له‌سه‌ر بێت.

٢. كه‌واته‌ مه‌به‌ست له‌ چه‌مكی ناوچه‌ جێناكۆكه‌كان، ئه‌و ناوچانه‌ن كه‌ به‌ر له‌ ١٩٥٧ زۆرینه‌ی دانیشتووانیان كورد بوون و له‌لایه‌ن حكومه‌تی عێراقه‌وه‌ (به‌تایبه‌ت له‌ سه‌رده‌می حوكمڕانیی ڕژێمی به‌عسدا) دووچاری شاڵاوه‌كانی ڕاگواستن و به‌عه‌ره‌بكردن و گۆڕینی دیمۆگرافی و كارگێڕی و ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی بوون و له‌لایه‌ن حكومه‌تی هه‌رێمی كوردستانه‌وه‌ داوای مافی به‌ڕێوه‌بردن و لكاندنه‌وه‌یان به‌ هه‌رێمه‌وه‌ له‌سه‌ر هه‌یه‌.

٣. به‌پێی ئه‌و سێ پێوه‌ره‌ و پێناسه‌كه‌ی سه‌ره‌وه‌، له‌ عێراقدا ئه‌م یه‌كه‌ كارگێڕییانه‌ به‌ ناوچه‌ی جێناكۆك ئه‌ژمار ده‌كرێن: قه‌زای شه‌نگال و ته‌له‌عفه‌ر و ته‌لكێف و شێخان و عه‌قره‌ و حه‌مدانیه‌ و ناحیه‌ی قه‌حتانیه‌ له‌ پارێزگای نه‌ینه‌وا، هه‌موو پارێزگای كه‌ركووك به‌ هه‌ر چوار قه‌زاكه‌یه‌وه‌، قه‌زای ناوه‌ندی كه‌ركووك و دوبز و حه‌ویجه‌ و داقوق، قه‌زای دوزخورماتوو له‌ پارێزگای سه‌ڵاحه‌دین، له‌گه‌ڵ قه‌زاكانی كفری و خانه‌قین و ناحیه‌ی مه‌نده‌لی له‌ پارێزگای دیاله‌.

سه‌رچاوه‌كان:

(١) برگه‌ی (ج)ی ماده‌ی (٥٨)ی یاسای قۆناغی گواستنه‌وه‌ی ٢٠٠٤، ده‌ڵێت: "تؤجّل التسوية النهائية للأراضي المتنازع عليها، ومن ضمنها كركوك، إلى حين استكمال الإجراءات أعلاه، وإجراء إحصاءٍ سكاني عادلٍ وشفّافٍ، وإلى حين المصادقة على الدستور الدائم، يجب أن تتمّ هذه التسوية بشكلٍ يتّفق مع مبادئ العدالة، آخذاً بنظر الاعتبار إرادة سكّان تلك الأراضي".

(٢) برگه‌ی "دووه‌م"ی ماده‌ی (١٤٠)ی ده‌ستووری ٢٠٠٥ ده‌ڵێت: "المسؤولية الملقاة على

السلطة التنفيذية في الحكومة الانتقالية، والمنصوص عليها في المادة (٥٨) من قانون إدارة الدولة العراقية للمرحلة الانتقالية، تمتد وتستمر الى السلطة التنفيذية المنتخبة بموجب هذا الدستور، على أن تنجز كاملةً (التطبيع، الإحصاء، وتنتهي باستفتاء في كركوك والمناطق الأخرى المتنازع عليها، لتحديد إرادة مواطنيها) في مدةٍ أقصاها الحادي والثلاثون من شهر كانون الأول سنة ألفين وسبعة".

(٣) ورد فى الأمر الادارى الصادر من لجنة تنفيذ المادة ١٤٠ المرقم (١٥٩) فى (٢٠١١/١٢/١١) أن المناطق المتنازع عليها: "هي المناطق التي تعرضت لممارسات النظام السابق والمتمثلة بالتغير الديموغرافي وتغيير الوضع السكاني من خلال ترحيل ونفي وتهجير الافراد من اماكن سكناهم كهجرة قسرية وتوطين او عدم توطين افراد اخرين مكانهم ومصادرة الاملاك والاراضي والاستملاك واطفاء الحقوق التصرفية وحرمانهم من العمل من خلال تصحيح القومية او من خلال التلاعب بالحدود الادارية لتلك المناطق بغية تحقيق اهداف سياسية كان يبغيها النظام السابق".

(٤) المحكمه الإتحاديه العليا، القرار المرقم (١١٣/اتحادية/٢٠١٧) فى (٢٠١٧/١٠/٢٩)، متوفر على الرابط الآتي: https://www.iraqfsc.iq/krarat/2/2017/113_fed_2017.pdf

(٥) بڕگەی (أ) لە مادەی (٥٣)ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە، ساڵی ٢٠٠٤.

(٦) مادەی (١٤٣)ی دەستووری کۆماریی عێراق ساڵی ٢٠٠٥، دەڵێت: "یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە و پاشکۆکەی هەڵدەوەشێنەوە لەپاش پێکهێنانی حکومەتی نوێ، جگە لە بڕگەی (أ)ی مادەی (٥٣) و مادەی (٥٨)."

(٧) مادەی (١١٧)ی دەستوری کۆماریی عێراق ساڵی ٢٠٠٥، لە بڕگەی "یەکەم"یدا دەڵێت: "ئەم دەستوورە لە ڕێکەوتی پیادەکردنیەوە دان بە هەرێمی کوردستان و ئەو دەسەڵاتەی ئێستایدا دەهێنێت وەک هەرێمێکی فیدراڵی".

(٨) المحكمه الإتحاديه العليا، القرار المرقم (٤٣/اتحادية/٢٠١٨) فى (٢٠١٨/٣/١١)، متوفر على الرابط الآتي: https://www.iraqfsc.iq/krarat/2/2018/43_fed_2018.pdf

(٩) بڕگەی (٥) لە مادەی (٣)ی یاسای دەستەی گشتیی هەرێمی کوردستان بۆ ئەو ناوچانەی ناکۆکییان لەسەرە، ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠١٠.

(١٠) بڕگەی (٥) لە مادەی (٢)ی یاسای ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠١٠.

(١١) شبكة أخبار العراق، تعرف على المناطق المشمولة بالاستفتاء من خارج الإقليم، متوفر على الرابط الآتي: http://aliraqnews.com/تعرف-على-المناطق-المشمولة-بالاستفتاء/

(١٢) بڕگەی (٢) لە مادەی (٥٨)ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە، ساڵی ٢٠٠٤.

(١٣) قرار مجلس الأمن الدولى المرقم (١٧٧٠) فى ٢٠٠٧.

(١٤) بعثه الأمم المتحدة لمساعدة العراق، الحدود الداخلية المتنازعة عليها (تقرير)، الجزء الأول، ترجمة غير رسمية، ٢٠٠٩، ص ص ٢٣ – ٢٧٠.

ئایندەی کوردستانی سوریا لە نێوان ململانێی نێوخۆیی و هێزە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکاندا

هەژار هەمزە سەلیم / توێژەر

بەرایی

ڕۆژئاوای کوردستان لەدوای سەرهەڵدانی بەهاری عەرەبی و شەڕ و ململانێی نێوان هێزە ئۆپۆزسیۆنەکانی سووریا و حکومەتی سووریا دروست بووە، ئەم هەرێمە هەرێمێکی ئەمری واقعە، لەلایەن هێزەکانی سووریای دیموکراتەوە بەڕێوە دەبرێت و دەپارێزرێت. ئاڵۆزیی ململانێ هەرێمی و نێودەوڵەتییەکان؛ هەلێکی زێڕینیان بۆ کورد و پێکهاتە ئایینییەکانی ئەو وڵاتە خۆش کرد کە هەرێمێکی دیموکراسی بنیاد بنێن، ناوچەکەیان بپارێزن لە شەڕ و ململانێی ناوخۆیی و وێرانبوونی ژێرخان و سەرخانی باکووری خۆرهەڵاتی سووریا. ڕۆژئاوای کوردستان تەنیا هەرێمی دیموکراسیی ڕاستەقینەی سووریایە کە توانیویەتی لەسەر بنەمای هاوڵاتیبوون، پێکەوەژیانی ئاشتییانەی پێکاتە ئایینی و مەزهەبییەکان دەستەبەر بکات. هەموویان بەشداری لە بەڕێوەبردن و بەرگریکردن لە هەرێمەکە بکەن. ئەو ناوچەیە زۆرینەی لە کورد پێک دێت، ساڵانێکی زۆرە بێبەش بوون لە مافی هاوڵاتیبوون و ڕەگەنامەی سووری، لە ئێستادا توانیویانە هەرێمێک و هێزێکی سەربازی بنیاد بنێن کە بەشێکن لە هاوکێشە گرنگ و چارەنووسسازەکانی سووریا و

ناوچەکە. ئایندەی ئەزموونەکەی لەبەردەم چەندین ئەگەری سەرکەوتن و مەترسی و هەڕەشە ناوخۆی و دەرەکییەکاندایە. ڕۆژئاوای کوردستان کە بە بەڕێقبەرییە خۆسەرە باکوورە خۆرهەڵاتە سووریا ناو دەبرێت، سنوورە جوگرافییەکەی هەریەکە لە پارێزگای حەسەکە و ڕەقە و حەلەب و دیرزورو دەگرێتەوە و قامیشلۆ پایتەختەکەیەتی. جوگارافیا و سنوورەکەی، ئاماژەی سەرکەوتنێکی گەورە و ستراتیجیی ئەو هێزەیە لە ڕووی سەربازی و کارگێڕییەوە. وە لە ڕووی پێکهاتەی دانیشتووانەکەی؛ کورد و عەرەب و ئاشووری، کۆمەڵێکی بچووکی تورکمان و لە ڕووی ئایینییشەوە مسوڵمان و مەسیحی و ئێزدی و ئەرمەن پێک دێت[١].

لە ڕووی سەربازییەوە ڕۆژئاواکوردستان لە شەڕی دژی تیرۆر؛ سەرکەوتنێکی گەورە و ستراتیجیی بەدەست هێنا، بەتایبەتی کە داعش لەسەر دەستی هێزەکانی سووریا دیموکرات کوتایی پێ هات. ڕۆژئاڤای کوردستان سەرەڕای ئەو سەرکەوتنەی کە لە ڕووی کارگێڕیی سەربازییەوە هەیەتی، بەڵام لە ڕووی دیبلۆماسی، سیاسەتی دەرەوە و پەیوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکە و دنیا؛ ڕووبەڕووی کۆمەڵێک بەربەست و بەرەنگاریی یەکجار گەورە و چارەنووسساز بووەتەوە و دەبێتەوە.

سیستمی سیاسی و کارگێڕیی ڕۆژئاوای کوردستان

سیستمی سیاسی و کارگێڕیی ڕۆژئاوای کوردستان، سیستمێکی عەلمانیی دیموکراسیی یەکسانی نێوان ژن و پیاوە، وە داوای لامەرکەزیی فیدراڵی بۆ هەموو سووریا دەکات، هەمەڕەنگیی نەتەوەیی و ئایینی و پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و بەشداریی چالاکانەی ژن و بنەماکانی دیموکراسی؛ گرنگترین پایەکانی سیستمی حوکمڕانیی ڕۆژئاوا کوردستانیە[٢] بە بەراورد بە ناوچەکانی تری ژێر دەستی گرووپە ئۆپۆزسیۆنەکانی تر و ڕژێمی سووریا، ئەمەش ڕۆڵێکی گەورە لە گەشەکردن و بەرەوپێشبردنی ڕۆژئاوای کوردستان دەگێڕێت. هەموو قەوارە نادەوڵەتییەکان، پێوستیان بە پابەندبوونی مافی مرۆڤ و دیموکراسیی پێکەوەژیانی ئاشتیانە هەیە بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتیی نێودەوڵەتی. ڕۆژئاوای کوردستان ئەزموونێکی سەرکەوتووی تەندروستی فەرمانڕەوای پێشکەش کرد، ئەمەش وای کرد کە زیاتر هەرێمەکە لە پێگەی نێودەوڵەتی بەهێزتر بکات و وەک نموونەیەکی سەرکەوتوو سەیر بکرێت.

هەرێمی ڕۆژئاوا دوای دامەزراندنی کانتۆنەکانی ڕۆژئاوای سنوورەکانی، گۆڕانکاریی گەورەی بەسەر داهات، جێگیر نەبووە ئەمەش بە هۆی سەرکەوتنەکانی بووە لە ڕووی سەربازییەوە لە شەڕی دژی تیرۆر و داگیرکارییەکانی تورکیا لە ڕۆژئاڤای کوردستان. ئەم گۆڕانکارییانە لە ڕووی ڕووبەری جوگرافی و ژمارەی دانیشتووان، دیمۆگرافیا و پێکهاتەی نەتەوەیی و ئایینیشی گرتووەتەوە. دەکرێت سنووری جوگرافیای ڕۆژئاوا بۆ سێ قۆناغ، بۆ قۆناغی پێش داعش و قۆناغی دوای داعش، قۆناغی دوای پەلامارەکانی تورکیا:

چڵە زەیتوون بۆ سەر عەفرین و کانی ئاشتی بۆ سەر گرێسپی خۆرهەڵاتی فورات دابەش بکرێت. لە سەرەتادا ڕووبەری جوگرافیای هەریەکە لە قامیشلۆ و عەفرین و حەسەکە؛ کۆبانێ بوو، دواتر لە ڕۆژهەڵاتی فورات هەریەکە لە ڕەقە و دێرزور و ئەبوکەمال و باهۆزیشی گرتەوە لە خۆرئاوی فوراتیش؛ مەنبج و بەشێک لە پارێزگای حەلەب لە گەڕەکەکانی شێخ مەقسوودی گرتەوە.

ژێرخانی ئابووری و سامانی سروشتی

جوگرافیا و ڕووبەری ڕۆژئاوا، ناوچەیەکی گرنگی نەوتی و کشتوکاڵیی ئاویی دەوڵەمەندە و پاڵێوگای نەوتی هەیە، لە ڕووی ژێرخانی ئابووری و سامانی سروشتیی نەوتی و گازی و ئاوی و کشتوکاڵیی زۆر بەهێز و دەوڵەمەندە بە بەراورد بە هەموو جوگرافیا و خاکی سووریا. ئەو نەوتەی ئێستا لەژێر دەسەڵاتی ڕۆژئاوادایە، ڕێژەی ٪٩٠ی نەوتی هەموو سووریاییە، لە کاتێکدا یەدەگی نەوتی دڵنیاکراوی سووریا؛ یەک ملیار بەرمیل نەوتە کە دەکاتە 0.18%ی یەدەگی نەوتی دڵنیاکراوی جیهان. لە ساڵی ٢٠١٠دا، بەرهەمهێنانی نەوت لە سووریا ڕۆژانە 400 هەزار بەرمیل بوو، کە ٢٥٠ بەرمیلیان بۆ پێداویستیی ناوخۆی دەوڵەتی سووریا بووە و ١٥٠ هەزاریشی ڕەوانەی دەرەوە دەکرا[٣]. ئێستا هەرێمی ڕۆژئاوا خاوەنی "ڕێککەوتننامەی نەوتیی نێوان دەلتا کرسنت ئێنرجی ئەمەریکی[٤]"یە، بە مەبەستی پەرەپێدانی کێڵگە نەوتییەکانی هەرێمی ڕۆژئاوا و پاڵاوتنی نەوتی، کە ئەمە بە یەکێک لە گرنگترین دەستکەوتە ئابووری و سیاسی و جیۆسیاسییەکانی بەڕێوەبەردنی ڕۆژئاوای دادەنرێت و هەنگاوێکی گرنگی دانپێدانانە بە دیفاکتۆبوونی ئەزموونەکەی. هەروەها گرنگترین هەنگاوی ژێرخانی ئابوورییە، کە پێداویستییەکانی وزەی ڕۆژئاوا دابین و مسۆگەر دەکات. لە ڕووی داهاتی ئابوورییشەوە، سەرچاوەیەکی بنەڕەتیی پەرەپێدانی هەرێمی ڕۆژئاوایە.

سەبارەت بە غاز،

"ئەو نەوتەی ئێستا لەژێر دەسەڵاتی ڕۆژئاوادایە، ڕێژەی ٪٩٠ی نەوتی هەموو سووریاییە"

بەرهەمهێنانی ئەم وزەیە لەژێر دەسەڵاتی ڕۆژئاوا دەگاتە ٤٥٪ی بەرهەمهێنانی هەموو سووریا[٥]. ڕۆژئاوا زۆرینەی بەنداو و پرۆژە ئاودێرییەکانی سەر ڕووباری فوراتی لەژێر دەسەڵاتدایە، وەک بەنداوی فورات و بەنداوی بەعس کە سەرچاوەی گرنگی بەرهەمهێنانی کارەبا و پرۆژەی ئاودێریی کشتوکاڵین. زەوییە کشتوکاڵییەکانی ڕۆژئاوا، بەتایبەتی لە پارێزگای حەسەکە، دێرەزوور، ڕەقە و باشووری ڕۆژهەڵاتی سووریا، لە هەرە زەوییە بەپیتەکانی سووریان کە گونجاون بۆ بەرهەمهێنانی گەنم و جۆ و نیسک و لۆکە[٦]. لە هەمان کاتدا گەورەترین کارگەی چیمەنتۆ لە سووریا، کارگەی "لافارج"ی فەرەنسییە لە کۆبانێ کە ڕۆڵێکی گەورە لە ئاوەدانکردنەوە و گەشەی ئابووریی ڕۆژئاوا دەگێڕێت.

پێش دەستپێکردنی شەڕی سووریا، باکووری ڕۆژهەڵاتی ئەم وڵاتە نزیکەی نیوەی داهات و ئابووریی سووریای پێک دەهێنا و ڕێژەی زەوییە کشتوکاڵییەکانی سووریاش لەم ناوچەیە دەگەیشتە ٤٢٪[٧]. لێرەدا پێگەی جوگرافی و ژێرخانی ئابووریی ڕۆژئاوا، ڕۆڵێکی یەکلاکەرە و چارەنووسساز دەگێڕێت لە ئایندەی ڕۆژئاوا. بەم شێوەیە پێگەی ئابووری و جوگرافیی ڕۆژئاواکوردستان، لە دوو لایەنەوە گرنگە:

یەکەم: لە پەرەپێدانی ناوخۆیی و پشتبەخۆبەستن بۆ دروستکردنی هەرێمێکی سەربەخۆ لە ڕووی سیاسی و ئابوورییەوە، کە دەتوانێت بیکات بە هەرێمێکی بەهێز کە کەمتر پێویستی بە پشتیوانیی ئابووری و هاوکاریی مرۆیی دەرەکی بێت.

دووەم: بەکارهێنانی ناوچە و پێگە نەوتی و ئاوییەکان لە گفتوگۆ و دانوستانەکان، بۆ ئەوەی پێگەیەکی بەهێزی هەبێت لە سەودا و ئاڵوگۆڕ بە ناوچەکان، لە هەمان کاتدا نەوت وەک سەرچاوەیەکی ئابووریی سیاسی سوود لێ ببینێت، تەنانەت نەوت ببێت بە هۆکاری ئەوەی کە ئەمەریکا و هاوپەیمانان پاشەکشێی تەواوەتی لە سووریا نەکەن. دۆناڵد ترەمپ؛ سەرۆکی ئەمەریکا، لە لێدوانێکی بۆ ڕۆژنامەنووسان لە پەراوێزی لوتکەی ناتۆ، ڕایگەیاند: "ئێمە ناوچەیەکی نەوتیمان لەنزیک سووریا و لە سووریادا هەیە کە سەربازەکانمان لەوێن بۆ پاراستنی[٨]" و لە تویتێکی تردا دەڵێت: "نامانەوێت ببین بە پۆلیس لە ناوچەکە، ئێمە لەوێین بۆ پاراستنی بیرە نەوتەکان. لەبیرتانە هەمیشە دەڵێم نەوت دەپارێزین![٩]" لە هەمان کاتدا وەزیری بەرگریی ئەمەریکا؛ مارک ئیسپر دەڵێت: "ئێمە بیرە نەوتەکانمان لەژێر دەستدایە، داعشمان لێ بێبەش کردووە و بۆ هێزەکانی سووریای دیموکراتمان دابین کردوون، بۆ ئەوەی سوود لە داهاتەکەی ببینن.[١٠]" لە لایەکی ترەوە لیندس گرامی؛ گەورە سیناتۆری کۆمارییەکان، بۆ فۆکس نیوزی وتووە: "نەوت بۆ بەرژەوەندیی هێزەکانی سووریای دیموکرات دەپارێزین.[١١]" لەبەر ئەم هۆکارانە، نەوت ڕۆڵێکی گەورەی گێڕا لە هێشتنەوەی بەشێک لە هێزەکانی ئەمەریکا لە ڕۆژئاوا و لە کەوتنی یەکجاریان پاراست. بە هەمان شێوە ڕێککەوتننامەی نەوتی "دیلتا

کریسنت ئینرجی"، ئاماژەیەکە بۆ مانەوەی ئەمەریکا لە سووریا. لەم بارەیەوە مەزلوم عەبدی؛ سەرکردەی هێزەکانی سووریای دیموکرات دەڵێت: "وەبەرهێنانی نەوت لە ڕۆژهەڵاتی فورات، ئاماژەی هەنگاوێکی سیاسییە بۆ داننان بە ئیدارەی سەربەخۆی ڕۆژئاوا و گەرەنتیی مانەوەی هێزەکانی ئەمەریکا لە ڕۆژئاوای کوردستان."[١٢]

هێزی سەربازیی ڕۆژئاوا و پاڵپشتیی نێودەوڵەتی و ڕای گشتیی جیهانی

ڕۆژئاوای کوردستان لە ڕووی هێزی سەربازییەوە بە یەکێك لە بەهێزترین و تۆکمەترین هێزەکانی ناوخۆی سووریادا دادەنرێت و بە هێزەکانی سووریای دیموکرات (قەسەد) ناو دەبرێت. ئەم هێزە لە هەموو پێکهاتە ئایینی و نەتەوەییەکانی ڕۆژئاوای کوردستان پێک هاتووە و لە 60 هەزار شەڕڤان لەخۆ دەگرێت[١٣]. قەسەد خاوەن فەلسەفە و دیسپلینێکی سەربازیی شۆڕشگێڕانەیە و لە هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ پێک دێت[١٤]، تۆکمەیی ئەم هێزە لەوەدایە کە توانیویەتی ببێت بە بەشێک لە هاوپەیمانیی نێودەوڵەتیی دژەتیرۆر و داعش لە سووریا[١٥]. ئەم هێزە لە ڕووی مەیدانییەوە توانیی خۆی بسەلمێنێت و بە پاڵپشتیی لۆجستیی هاوپەیمانان و ئەمەریکا؛ توانیی ڕووبەرێکی گەورە و ستراتیژی بۆ ڕۆژئاوای کوردستان دروست بکات، کە دەکاتە ٪٣٠ی کۆی ڕووبەری خاکی سووریا . هێزی سەربازیی ڕۆژئاواکوردستان؛ سێ شەڕی گرنگی ئەنجام داوە، یەکەم: شەڕی دژی داعش و تیرۆر کە سەرکەوتوو بوو. دووەم شەڕی دژی تورکیا و هێزە ئۆپۆزسیۆنەکانی تر لە عەفرین کە توانیی ٥٩ ڕۆژ بەرگریی سەخت دژی تورکیای دووەم گەورەهێزی ناتۆ و هێزە ئۆپۆزسیۆنەکانی تر بکات. دواتر عەفرینی لەدەست دا کە دوو هۆکاری سەرەکی هەبوو لەم شکستە سەربازییە، یەکەم: ناوچەی عفرین کەوتووەتە ڕۆژئاوای فورات ، ناوچەی جێ نفووزی ڕووسیا بوو. ڕووسیاش دوای چەند ڕێککەوتنێکی نهێنیی ئابووری و سیاسی و سەربازی و ستراتیجی، ڕێگای دا بە سوپای تورکیا کە ئەم ناوچەیە داگیر بکەن، بەتایبەتی دوای ئەوەی کە وا تورکیا ئۆپۆزسیۆنی سووریای ناچار کرد لە ناوچەکانی غۆتەی شەرقی و قونەیترە و غۆتەی غەربی بکشێنەوە، وە گرێبەستە سەربازییەکانی نێوان تورکیا و ڕووسیا، بەتایبەتی سیستم بەرگریی ئاسمانیی (S-400) هەر لە بارەی گرێبەست و مامەڵەی (S-400)ی ڕووسیا و تورکیا، ڕەجەب تەیب ئەردۆگان وتی: "مامەڵەی سیستمی بەرگریی (S-400)ی ڕووسی، نە لە دوور و نە لە نزیک پەیوەندیی بە ئاسایشی ئەمەریکا و ناتۆ یان پرۆژەی فڕۆکەی (F-35)وە نییە، بەڵکوو سووربووغان لەسەر ئەم گرێبەستە؛ ڕوون و ئاشکرایە، بەڵکوو پەیوەندیی بە ئازادیی جووڵەکاغانە لە ناوچەکە و لە سووریادا."[١٧] قۆناغی سێیەمی شەڕی سەربازیی ڕۆژئاوا کوردستان لەگەڵ تورکیا و گرووپە تیرۆرستەکانی ئۆپۆزیسیۆنی سووریا بوو، کە تورکیا بە ناوی کانی ئاشتی هێرشی کردە سەر سەرێکانی و گرێسپی،

ئەمەش هەرێمی ڕۆژئاوای تووشی پاشەکشەیەکی بەرچاوی جوگرافی و سەربازی کرد.

پەیوەندییەکانی دەرەوە، مامەڵەی ناوخۆیی و هەرێمی

ڕۆژئاوای کوردستان لە ڕووی دیپلۆماسی و سیاسەتی دەرەوەی، تا ئێستا هیچ دەوڵەتێکی هەرێمی و جیهانی دانی پێدا نەناوە[١٨]، بەڵام مامەڵەی لەگەڵ دەکەن و دژی نەوەستاون. لەم نێوەندەدا ڕۆژئاوا لەگەڵ وڵاتانی ئەورووپی پەیوەندییەکی باشی هەیە و لە چەندین وڵات نووسینگەی دامەزراندووە: نووسینگەی ڕۆژئاوای کوردستان لە وڵاتی چیک لە ڕێکەوتی ٢٠١٦/٤، فەرەنسا: ٢٠١٦/٥، ئەڵمانیا: ٢٠١٦/٥، هۆڵەندا: ٢٠١٦/٩، ڕووسیا: ٢٠١٦/٢ و سوید: ٢٠١٦/٤. بەڵام وەک داننان بە هەرێمێکی سەربەخۆی فیدراڵی، تاوەکوو ئێستا هیچ جۆرە ڕێککەوتنێکی نێودەوڵەتی و ناوچەیی بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەی داهاتووی سووریا نەکراوە، تەنها چەند کۆنفرانس و کۆبوونەوەیەک لەنێوان هێزە ناکۆکەکانی سووریا ئەنجام دراوە.

ڕۆژئاوای کوردستان لەو کۆنفرانس و کۆنگرە و ڕێککەوتننامانەی کە لە بارەی سووریاوە بەڕێوە چوون؛ بەشداریی پێ نەکراوە، چ ڕێککەوتننامەکانی جنێف و کۆنگرەکانی ئەستانە و سووچی و چ نووسینەوەی دەستوور[١٩].

هەرێمی ڕۆژئاوا ئەو کاتە تووشی نسکۆ و پاشەکشێ بوو کە لە ڕووی دیپلۆماسییەوە نەیتوانی ڕێگری بکات لە داگیرکارییەکانی تورکیا بۆ هەرسێ ناوچەی عەفرین و جرابلوس و سەرێکانی و گرێسپی، نەیتوانی لە ڕووی نێودەوڵەتییەوە پاڵپشتیی دیبلۆماسی لە نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەمەریکا و هاوپەیمانانی دژی داعش بەدەست بهێنێت بۆ ڕێگری لە داگیرکارییەکانی تورکیا. ئەم پاشەکشێیە سەربازی و جوگرافییە لەو ناوچەیە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەمەریکا ڕێگای دا کە تورکیا بە درێژایی ١٢٠ کیلۆمەتر و بە قووڵایی ٣٢ کیلۆمەتر بێتە ناوەوەی ڕۆژئاوای کوردستان، بەمەش تورکیا توانیی چەندین ناوچەی ستراتیژی لە ڕۆژئاوای کوردستان داگیر بکات لە ڕووی جوگرافییەوە و شارەکانی کۆبانێ و قامیشلۆ و حەسەکە لێک دابیڕێت و عەفرین بەتەواوی داگیر بکات و خەونی گەیشتنی ڕۆژئاوا و کورد بۆ گەیشتن بە دەریای ناوەڕاست یان نزیکبوونەوە لێی؛ لەبار بەرێت.

بیانووەکانی تورکیا بۆ ئەم داگیرکارییە ئەوەیە کە یەپەگە و یەپەژە سەر بە پارتی کرێکاران (پەکەکە) و دروستبوونی هەرێمێکی سەربەخۆی کورد لە ڕۆژئاوا، کاریگەریی ڕاستەوخۆی دەبێت لە خەباتی نەتەوەیی کورستانی باکوور. تورکیا پێی وایە سەرکەوتنی ئەزموونی ڕۆژئاوای کوردستان؛ مەترسیی ڕاستەوخۆی لەسەر ئاسایشی نیشتمانیی تورکیا دەبێت لە ڕووی ئابووری و ستراتیژییەوە، بەوەی کە ڕەنگە ڕۆژئاوا ببێت بە بەدیلی تورکیا لە گواستنەوەی نەوت و غازی دەریای قەزوێن، ئێران، عێراق و سووریا بۆ سەر دەریای ناوەڕاست و ئەورووپا، بەمەش پێگەی ستراتیژیی تورکیا لە ناوچەکە و جیهان لاواز دەکات، لە هەمان کاتدا کاریگەریی نەرێنیی دەبێت لە ڕووی ئابوورییەوە.

لە لایەکی ترەوە تورکیا هاوکارییەکی ڕاستەوخۆی سەربازی و ئابووری و سیاسیی ئۆپۆزسیۆنی سووریای کردووە، بەتایبەتی گرووپە چەکدارە ئیسلامییە توندڕەوەکان. تورکیا؛ باکووری سووریا بە ناوچەی جێگە نفووزی خۆی دەزانێت و هێرشی سەربازی بۆ سەر ڕۆژئاوای کوردستان و داگیرکردنی چەندین ناوچەی گرنگ و هەوڵدان بۆ گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچەکە، بۆ ئەوەیە خەونی هەرێمێکی یەکگرتووی جوگرافی و دیموگرافی لەبار بەرێت[٢٠]. تورکیا توانیی هێرشەکانی بکات و سەرکەوتوو بوو لە بەدەستهێنانی بەشێك لە ئامانجەکانی و هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی تورکیا توانیی هەریەکە لە ئەمەریکا و ڕووسیا ڕازی بکات بۆ ئەم دەستتێوەردان و داگیرکارییە[٢١]. ڕووسیا لە ڕۆژئاوای فورات لە عەفرین و ئەمەریکا لە ڕۆژهەڵاتی فورات، ڕێگەیان بە تورکیا دا یان بە لانی کەمەوە بێدەنگ بوون. لە سەرەتادا لە ڕۆژهەڵاتی فورات ڕێککەوتن لەنێوان ئەمەریکا و تورکیا کرا کە ناوچەی ئارام لەنێوان گرێسپی و سەرێکانی لەلایەن هێزی هاوبەشی ئەمەریکی-تورکی چاودێری بکرێت، بەڵام دواتر تورکیا پاشگەز بوویەوە، چونکە ئەمەی بەوە لێک دایەوە کە داننانێکی ڕاستەوخۆیە بە واقیعی ڕۆژئاوای کوردستان، بۆیە دوای مانگێک هێرشەکانی دەست پێ کردووە و ئەمەریکا هێزەکانی خۆی لە کۆبانێ، قامیشلو و نێوان گرێسپی و سەرێکانی کشاندەوە بە قووڵایی ٣٢ کیلۆمەتر.

گرنگترین زیانەکانی گەڕانەوەی جارێکی تری هێزەکانی حکومەتی دیمەشقی سەر بە بەشار ئەسەد، دەرکردن و ئاوارەکردنی کوردەکانی ئەو ناوچەیەیە و جێگیرکردنی عەرەب و تورکمانەکانی ناوچەکانی ئیدلب و حەلەب بوو. بەڵام لە لایەکی ترەوە ئەم هێرش و پەلامارانە، سەرەڕای مەترسی و زیانەکانی، لە ڕووی ڕای گشتیی جیهانییەوە دەنگدانەوەیەکی گەورەی هەبوو، یەکێتیی ئەورووپا ئیدانەی پەلامارەکانی کرد و داوایان لە تورکیا کرد کە هێرشەکانی بوەستێنێت و سەرکۆنەی تورکیایان کرد[٢٢]، هەروەها پەرلەمانی ئەورووپا بە هەمان شێوە سەرکۆنەی هێرشەکەی کرد و بە پێشێلکارییەکی ترسناکی یاسای نێودەوڵەتی وەسف کرد[٢٣]. لەسەر ئاستی وڵاتانی ئەورووپا، هەریەکە لە فەڕەنسا و ئەڵمانیا و ئیتاڵیا ئیدانەی هێرشەکانیان کرد و داوای قەدەغەی فرۆشتنی چەکیان کرد بە تورکیا[٢٤]. لە ئەمەریکا و لەسەر ئاستی میدیا، هێرشەکانی تورکیا بە خیانەتی ئەمەریکا لە کوردەکانی سووریا لێک درایەوە و دۆناڵد ترەمپ بە هۆکاری ئەم خیانەتە تۆمەتبار کرا و بەپەلە داوای ڕاگرتنی شەڕ کرا. ئەم ورووژاندنە میدیاییە کە دژی ترەمپ و تورکیا دروست بوو، کاریگەریی ئەرێنیی لەسەر سیاسەتی ئەمەریکا دروست کرد و کار گەیشتە ئەوەی ترەمپ بانگهێشتی مەزلوم کۆبانێ بکات بۆ ئەمەریکا، لەسەر ئاستی ئەنجوومەنی یاسادانانی ئەمەریکا و لە کۆنگرێس هەردوو پارتی کۆماری و دیموکراتەکان یەک هەڵوێست بوون بەرامبەر بە ترەمپ و سیاسەتەکانی

لەهەمبەر سووریا. سیناتۆری دیاری ئەمەریکا؛ لیندسی گرام، ڕایگەیاند: "سوپای تورکیا گلۆپی سەوزی بۆ هەڵنەکراوە هێرشی بەرفراوان بکاتە سەر هاوپەیمانەکانمان، ئەگەر هێرشی بەرفراوان بکەن، ئەوە ئەو پەیوەندییە شلۆقەی نێوان ئەمەریکا و تورکیا کۆتایی دێت[٢٥]." هەروەها پڕۆژەی سزادانی تورکیا خرایە بەردەم ئەنجوومەنی نوێنەران و بە شێوەی فەرمی ئیلهام ئەحمەد؛ سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەری ئەنجوومەنی سووریای دیموکرات (مەسەدە)یان بانگهێشتی ئەمەریکا کرد. جێگری سەرۆکی ئەمەریکا بە سەردانی فەرمی سەردانی تورکیای کرد و لێکتێگەیشتننامەیەکی نوێ[٢٦] ئەنجام درا کە گرنگترینیان ئەوە بوو تورکیا نابێت جگە لە سەرێکانی و گرێسپی، پەلاماری هیچ ناوچەیەکی تر بدات.

سەبارەت بە ڕژێمی بەشار ئەسەد، تا ئێستا لە ڕووی سەربازییەوە هیچ شەڕ و پێکدادانێک لەنێوان هێزەکانی ڕۆژئاوا و سووریا ڕووی نەداوە، بەڵام سووریا دان نانێت بە هیچ واقعێکی کوردی لە سووریا، کە لە دەرەوەی ڕێککەوتنی سیاسی و دیپلۆماسی بێت. بۆیە ئایندەی پەیوەندییەکانی سووریا و ڕۆژئاوا، پەیوەستە بەو گۆڕانکارییانەی کە لەنێوان هێزەکان لە ڕووی سەربازی و دیپلۆماسییەوە ڕوو دەدەن. سەبارەت بە ڕووسیا، لە سەرەتادا لە پەیوەندییەکی توندوتۆڵدا بوو لەگەڵ یەپەگە و ئەم هێزە نوێنەرایەتییان لە مۆسکۆ هەبوو، بەڵام ڕووسیا بەپێی بەرژەوەندییەکانی لە ناوچەکە؛ مامەڵەی لەگەڵ ڕۆژئاوا کردووە و دوای ئەوەی ڕێککەوتننامەی سەربازی، ئابووری، سیاسی و ستراتیژیی لەگەڵ تورکیادا ئەنجام دا، سروشتی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ڕۆژئاوا گۆڕا و ڕێگەی بە تورکیا دا کە جەرابلوس و عەفرین داگیر بکات. ڕووسیا هەمیشە یەکێک بوو لە هۆکارەکانی پاشەکشەی ڕۆژئاوا، مامەڵەکانی نە لە ڕووی دیپلۆماسی و نە لە ڕووی سەربازی و سیاسییەوە لە بەرژەوەندیی ڕۆژئاوا نەبوون. دوایین مامەڵەی ڕووسیا بریتی بوو لە ڕێککەوتنی نێوان ئەردۆگان و پۆتین لەسەر ناوچەی ئارام کە لەدوای پرۆسەی کانی ئاشتی لە سەرێکانی و گرێسپی و وە فشار دروستکردن لەسەر ڕۆژئاوا بۆ ڕێککەوتن و گفتوگۆ لەگەڵ ئەسەددا و ڕێگەدان بە گەڕانەوەی هێزەکانی ئەسەد بۆ ناوچەکانی ژێر کۆنترۆڵی ڕۆژئاوا بووە.

گرنگترین سیناریۆکانی داهاتووی ڕۆژئاوا

سیناریۆی یەکەم: دوای داگیرکارییەکانی تورکیا بۆ سەر سەرێکانی و گرێسپی و عەفرین، ڕۆژئاوا ناوچەیەکی ئارامی بۆ دروست بووە بە شێوەیەک کە هەمان سیناریۆی هەرێمی کوردستانی ساڵی ١٩٩١ی هەیە کە بە هۆی بڕیارێکی نەتەوە یەکگرتووەکان؛ ناوچەی دژەفڕین بۆ هەرێمی کوردستان دابین کرا. ئەو ناوچانەی تورکیا داگیری کردوون؛ وەک ناوچەی کێشەلەسەر دەمێننەوە، بەڵام ناوچەکانی تر مامەڵەیەکی وەك هەرێمی کوردستانی لەگەڵ بکرێت.

سیناریۆی دووەم: تورکیا و

ڕووسیا و ئەمەریکا ڕێککەوتن بکەن بۆ لەباربردنی ڕۆژئاوا و ئاڵوگۆڕی بەرژەوەندی و جێگە نفووزی یەکتر، بۆ نموونە؛ تورکیا بەرژەوەندیی ئابووری و سەربازییەکانی ئەمەریکا و ڕووسیا بپارێزێت و ڕازی ببێت بە گرێبەستی سەدەی ئەمەریکی-ئیسرائیلی و بە شێوەی فەرمی نفووزی خۆی لەناو لایەنە ئیسلامی و عەرەبییەکان بەکار بێنێت، بە مانایەکی تر: سەرکەوتنی گرێبەستی سەدە بەرامبەر بە لەباربردنی ڕۆژئاوا.

سیناریۆی سێیەم: ڕژێمی بەشار ئەسەد هەمان چارەنووسی سەددام حسێنی ببێت و بڕووخێت، بەمەش سووریا وەک عێراق یان دابەش دەبێت بۆ سێ ناوچە، یان دەبێت بە دەوڵەتێکی فیدراڵی ناناوەندیی (لامەرکەزی) دیموکراسی. لەم سیناریۆیەدا ئەگەر دەستی دەرەکی بەتایبەتی تورکیا دەستتێوەردان نەکات، ئەوە ڕۆژئاوا لە باشترین بارودۆخدا دەبێت، بە هۆی ئەوەی بەهێزترین هێزی سەربازی و ژێرخانی ئابووریی سیستمی سیاسیی جێگیری هەیە و دەکرێت ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ.

ئەنجام

ڕۆژئاوا توانیی لە ڕووی بەڕێوەبردنی سیاسی و حکومڕانییەوە، سیستیمێکی دیموکراسیی سکۆلار بە یەکسانیی ژن و پیاو و باوەڕبوون بە بنەماکانی مافی مرۆڤ و ئاشتی و پێکەوەژیانی ئایینی و نەتەوەیی و کولتووری بنیات بنێت کە جیاواز بێت بە بەراورد بە سیستمی سیاسیی ڕژێمی سووریا و هەرێمی گرووپە ئۆپۆزیسێۆنەکانی تر. لە ڕووی سەربازییەوە سەرکەوتووترین هێزی مەیدانیی هەیە، کە ڕۆژئاواکوردستان لە وێرانبوون و کاولبوون پاراست، بەڵکوو توانیی ڕووبەرێکی گەورەی سووریا لە تیرۆر پاک بکاتەوە، لێرەوە ڕۆژئاوا کاریگەری دەبێت لە ئایندەی چارەنووسی سووریا. ژێرخانی ئابووریی ڕۆژئاوا بە بەراورد بە ناوچەکانی تری سووریا؛ دەوڵەمەندترە لە ڕووی سامانی سروشتیی نەوت و ئاو و زەویی کشتوکاڵی کە ئەمەش خاڵی گەشی ئایندەی ڕۆژئاوایە.

> **"ژێرخانی ئابووریی ڕۆژئاوا بەبەراورد بەناوچەکانی تری سووریا؛ دەوڵەمەندترە لە ڕووی سامانی سروشتیی نەوت و ئاو و زەویی کشتوکاڵی"**

لە ڕووی سیاسەتی دەرەوە و دیپلۆماسییەوە، ڕۆژئاوا لاوازە و نەیتوانیوە هاوکێشەکانی ململانێی لە سووریا بە شێوەیەکی بەرچاو لە بەرژەوەندیی خۆی بشکێنێتەوە و نەیتوانیوە بەشدار بێت لە کۆنگرە و کۆنفرانسە نێودەوڵەتییەکان و هەروەها بە هۆی شکستی دیپلۆماسی، جوگرافیایەکی گرنگ و ستراتیجیی لەدەست دا. دیپلۆماسی ڕۆژئاوای نەیتوانی هیچ بڕیارێکی فەرمیی نێودەوڵەتی بۆ دان نان بە ڕۆژئاوا دەستەبەر بکات و تا ئێستا نەیتوانیوە ئەو تاوانانەی بەرامبەری کراوە؛ بسەلمێنێت و لە بەرژەوەندیی خۆی بەکاریان بهێنێت .

سەرچاوەکان:

(١) روناهی (٢٠١٨/١١/١٥)، الإدارة الذاتية في شمال وشرق سوريا نموذج لا مركزي http://ronahi.net/٢٠١٨/١١/١٥/، (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(٢) مجلس سوريا الدموقراتية (مسد) (٢٠١٥/١٢/٩)، عقد المؤتمر التأسيسي للمجلس في مدينة ديريك/شمال شرق سوريا/ ٩ كانون الأول/ديسمبر ٢٠١٥، "الوثيقة السياسية لمجلس سوريا الديمقراطية (مسد)".

(٣) بى بى سى عربى (٢٠١٩/١٠/٧)، الثروات الموجودة في مناطق سيطرة الأكراد شرق سوريا، https://www.bbc.com/arabic/middleeast-٤٦٦٩٣٨٦٧ (متاح: ٢٠٢٠/٢/٢٧).

(٤) جريدة شرق لاوسط (٢٠٢٠/٨/١) واشنطن «تعترف» سياسياً بـ«الإدارة الكردية» وتُغضب أنقرة ودمشق. https://aawsat.com/home/article/٢٤٢٢٩٠٦ (المتاح: ٦/ ٨/ ٢٠٢٠).

(٥) بى بى سى عربى (٢٠١٩/١٠/٧)، الثروات الموجودة في مناطق سيطرة الأكراد شرق سوريا، https://www.bbc.com/arabic/middleeast-٤٦٦٩٣٨٦٧ (متاح: ٢٠٢٠/٢/٢٧).

(٦) نفس المصدر.

(٧) عبدالناصر عايد (٢٠١٨/١)، خريطة السيطرة في شمال شرق سورية ومستقبل الوجود العربي فيها. المركز العربيّ للأبحاث ودراسة السّياسات https://www.dohainstitute.org/ar/PoliticalStudies/Pages/Northeast-Syria-Forces-on-the-Ground-the-Arab-Population.aspx صفحة ١ (المتاح: ٢٠٢٠/٥/١٠).

(٨) الجزيرة نيت (٢٠٢٠/٣/٦)، باقية هناك للمحافظة على "الكنز".. ترامب يتحدث عن مهمة قواته في سوريا. https://www.aljazeera.net/news/politics/٢٠٢٠/٣/٦/ (المتاح: ٢٠٢٠/٤/١).

(٩) نفس المصدر.

(١٠) نفس المصدر.

(١١) الجزيرة نيت (٢٠١٩/١٠/٢١)، لمنح النفط للأكراد وحماية إسرائيل.. خطة أمريكية لإبقاء قوات في سوريا، https://www.aljazeera.net/news/politics/٢٠١٩/١٠/٢١/d٩%٨a%d٩%d٩%٨٨%٨a%d٩%d٩%٨٦%٨٣%d٩%b١%d٨%٨٨%

(١٢) جريدة شرق لاوسط (٢٠٢٠/٨/١)، واشنطن «تعترف» سياسياً بـ«الإدارة الكردية» وتُغضب أنقرة ودمشق بعد موافقتها على توقيع شركة أمريكية عقداً لاستثمار النفط شمال شرقي سوريا https://aawsat.com/home/article/٢٤٢٢٩٠٦qY

(المتاح: ٢٠٢٠/٨/٨).

(١٣) بي بي سي عربي (٢٠٢٠/١٢/٢٢)، بعد إعلان دونالد ترامب الانسحاب من سوريا، ما هي خيارات الأكراد في المرحلة المقبلة؟ (المتاح: ٢٠٢٠/٠٤/١٠).

(١٤) الحرة(٢٠١٩/١٠/١٩)، ثمانية فصائل تقلق أردوغان.. من هي قوات سوريا الديمقراطية؟، https://www.alhurra.com/turkey/٢٠١٩/١٠/٠٩/٩F (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(١٥) ارعربيك (٢٠١٩/١٠/١٠)، من هي "قوات سوريا الديمقراطية"؟، https://arabic.rt.com/world/١٠٥٠٥١٢-A٩/ (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(١٦) بي بي سي عربي (٢٠١٨/١٢/٢٢)، بعد إعلان دونالد ترامب الانسحاب من سوريا، ما هي خيارات الأكراد في المرحلة المقبلة؟ https://www.bbc.com/arabic/middleeast-٤٦٦٤٨٣٤٠ (المتاح: ٢٠٢٠/٥/١٥).

(١٧) سي ئێن ئێن عربي (٢٠١٩/٣/٩)، أردوغان يربط صفقة "إس-٤٠٠" بحرية تحركات تركيا في سوريا، https://arabic.cnn.com/middle-east/article/٢٠١٩/٠٣/٠٩/-erdogan-syria-russia-turkey-s٤٠٠ (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(١٨) ويكيبيديا (٢٠٢٠/٥/١١)، العلاقات الخارجية للإدارة الذاتية لشمال وشرق سوريا https://ar.wikipedia.org/wiki/.(المتاح: ٢٠٢٠/٥/٢٢)

(١٩) الجزيرة نيّت (٢٠١٧/٥/٧)، النص الكامل لاتفاق "وقف التصعيد" بسوريا https://www.aljazeera.net/encyclopedia/events/٢٠١٧/٥/٧/ (المتاح: ٢٠٢٠/٨/١)

(٢٠) الجزيرة نيّت (٢٠١٩/١٠/٨)، هدفان وسبعة أطراف.. تركيا ترسم خريطة عسكرية جديدة بسوريا ، https://www.aljazeera.net/news/politics/٢٠١٩/١٠/٨/ (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(٢١) خورشيد دلي، هل حان وقت كشف المخفي في العلاقة التركية-الأمريكية؟، https://al-ain.com/article/hidden-turkish-american-relationship (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(٢٢) الحرة (٢٠١٩/١٠/٧)، الاتحاد الأوروبي يعارض العملية التركية في سوريا، https://www.alhurra.com/turkey/٢٠١٩/١٠/٠٧/ (٢٠٢٠/٥/٣١).

(٢٣) مۆنتيكارلۆ (٢٠١٩/١٠/٢٤)، البرلمان الأوروبي يدين التدخل التركي في سوريا ويعتبره انتهاكا خطيرا للقانون الدولي، https://www.mc-doualiya.com/articles/٢٠١٩١٠٢٤-٪D٨٪A٧ ٪D٩٪٨٤٪D٨٪A٨٪D٨٪B١٪D٩ ٪٨٤٪D٩٪٨٥٪D٨٪A٧٪D٩٪٨(المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(٢٤) الجزيرة نيّت (٢٠٢٠/١٠/١٤)، الأوروبيون يطالبون تركيا بالانسحاب من سوريا ويشرعون بالعقوبات وأنقرة تستنكر، https://www.aljazeera.net/news/politics/٢٠١٩/١٠/١٤A (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

(٢٥) ڤيتوگيت (٢٠١٩/١٠/٩) عملية تركية وشيكة في سوريا.. ومقرب من ترامب محذرا: "لا ضوء أخضر" https://www.vetogate.com/٣٥٧٧٩٠٦ (المتاح: ٢٠٢٠/٥/٣١).

قەبارەی گرووپە وەلائییەکانی ئێران لە هاوکێشە ئەمنییەکانی عێراقدا

یاسین تەها / توێژەر

بەرایی

"حەشدی ویلایەت"، یەکێکە لەو زاراوانەی بەم دواییانە بە شێوەیەکی بەرفراوان لەناو ئەدەبیاتی سیاسی و میدیاییدا دەستاودەستی پێ کراوە و لەگەڵ ئاشکرابوونی ناکۆکی و مشتومڕی ئەم جۆرە حەشدە کە باڵەکانی ئێرانن لەگەڵ "حەشدی مەرجەعیەت"، پاشان بەریەککەوتنی چەکدارانی حیزبوڵڵا لەگەڵ سەرۆکوەزیرانی نوێ؛ مستەفا کازمی (ئایاری ٢٠٢٠). پرسیار و گریمانەی زۆر لە بارەی ئایندەی ململانێی ئەم دوو لایەنە سەریان هەڵداوە، بەتایبەت پاش ئەوەی کۆمەڵێك لە چەکدارەکانی کەتیبەکانی حیزبوڵڵا پاش ئازادکردنیان؛ بە پێڵاوەکانیانەوە چوونە سەر وێنەی فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکانی عێراق (حوزەیرانی ٢٠٢٠). ئەم توێژینەوەیە تیشك دەخاتە سەر هێز و پێگەی ئەو باڵە ئێرانییانەی کە بەشێکن لە پرۆسەی "بەرگریکاری ئیسلامی" و هێز و فرمان لە ویلایەتی فەقیهی ئێران وەردەگرن، بەڵام گۆڕەپانی کارکردن و چالاکی و سەرچاوەی داراییان لەناو سنووری دەوڵەتی عێراقدایە.

قەبارەی حەشدی ویلایەت

باوەڕێکی زاڵ هەیە کە ئێران سوودمەندی یەکەم بووە لە ڕووخاندنی هەردوو ڕژێمی تاڵیبان لە ئەفغانستان و سەددام حسێن لە عێراق. ئێران لە ئەفغانستان پێگە و نفووز، لە عێراقیش بڵاوبوونەوە و ئاشکراکردنی چالاکیی باڵە سەربازییەکانی دەست کەوتووە[1]، ئەم دەرفەتی پەلکێشانە بۆ تاران لەپاش کشانەوەی هێزەکانی ئەمەریکا (2011) و دەرکەوتنی داعشدا (2014)؛ زیاتر لە جاران فراوان بوو، چونکە بە پاساوی شەڕی ئەم ڕێکخراوە، ئێران توانیی بە شێوەیەکی فەرمی و نیمچەفەرمی، دەوروبەری 100 گرووپی چەکدار

لە عێراق و سووریا و لوبنان چالاك بکات و بڵاویان بکاتەوە[٢]، ئەمانەش ئامرازێکی گرنگن بەدەست دەسەڵاتدارانی تارانەوە لە ململانێی درێژخایەن لەگەڵ ئەمەریکا و وڵاتانی عەرەبی سوننە لە ناوچەکە، لەو شەڕەی کە لە ئەدەبیاتی سیاسیدا پێی دەوترێت "شەڕی وەکالەت".

لەدوای کشانەوە سوپای ئەمەریکا لە عێراق (2011)، ژمارەی چەکدارەکانی شوێنکەوتەی ئێران لە ماوەی چوار ساڵدا (2010-2014)، لە 10 هەزارەوە هەڵکشا بۆ 60 هەزار، جگە لەوەش لەدوای (2014) بەشێك لەوانە کە پێشتر بەنهێنی کاریان دەکرد، شەرعیەت و پاساویان دەستکەوت و بوونە بەشداری جەنگی بەرەنگاربوونەوەی داعش، جگە لەوەش توانییان توانا سەربازییەکانی خۆیان لەو شەڕەدا پەرە پێ بدەن و بوونە خاوەنی ئەزموون و چاکە بەسەر دانیشتووانی ئەو ناوچانەی لە چنگی داعش دەریانهێنا. لەو ڕاپرسییانەی لەو ناوچانە کراوە، لەبریی سەرکۆنەکردنەکەی جارانی گرووپی چەکداری نانیزامی، خەڵك وەك ڕەگەزێکی گرنگی پاراستنی ئاسایش تەماشایان کردوون[٣].

بەپێی ئەو ئامار و ڕووپێویانەی ئەمساڵ کراون (2020)، ژمارەی گرووپە جۆراوجۆرەکانی حەشدی شەعبی لەنێوان ساڵانی (2014-2018) بەم جۆرە بووە: 67 گرووپی شیعە، 43 سوننە، 9 لە کەمایەتییەکان (ئێزدی و مەسیحی). لەناو گرووپە شیعەکاندا، شوێنکەوتووانی "عەلی خامنەیی"؛ ڕابەری شۆڕشی ئێران، دەگەنە 44 گرووپ، شوێنکەوتووانی عەلی

سیستانی 17 کۆمەڵ و گرووپ، لە دەرەوەی ئەم دووانەش؛ 6 گرووپی تر شوێنکەوتووی مەرجەعی تری ناوخۆ و دەرەوەی عێراقن[٤]، ئەمە لە کاتێکدا یاسای ژمارە (40)ی ساڵی 2016 سەرجەم هێزەکانی حەشدی شەعبی بە بەشێك لە سیستمی بەرگریی عێراق ئەژمار کردووە، هەروەها وەك پەیکەرێکی سەربازیی سەربەخۆ پەیوەستی کردووە بە سەرۆکوەزیرانەوە[٥].

هەر چەندە بە ڕواڵەت وەها دەردەکەوێت کە حەشدی شەعبی لە پێکهاتەکەیدا فرەڕەنگ و فرەجۆر بێت، بەڵام جگە لەوەی تانوپۆی ئەم هێزە؛ شیعەگەری بەسەریدا زاڵە، شەرعیەتی ئایینیی پێکهاتنەکەشی پەیوەستە بە فەتوای "جیهادی کیفائی[٦]"ی ئایەتوڵڵا سیستانییەوە[٧]، لە ڕووی ژمارەشەوە هەر بە هەمان شێوە باڵادەستیی پێکهاتەی شیعە ڕوونە، چونکە لە کۆی 164 هەزار چەکدار و کارمەندی دەستەی حەشدی شەعبی، 110 هەزاریان لە پێکهاتەی شیعەن (67%) و 45 هەزاریان (27%) سەر بە ناوچە سوننەکانن (حەشدی عەشایەری)، تەنها 10 هەزاریان (6%) سەر بە پێکهاتەکانی تری کەمایەتییەکانن، هەروەها لە کۆی 110 هەزار چەکدار و کارمەندی پێکهاتەی شیعە؛ دەوروبەری 70 هەزاریان (42%) لەسەر حەشدی ویلایەت و تاران ئەژمار دەکرێن کە دەکاتە نزیکەی نیوە[٨].

هەر چەندە بەشێك لە شیعەکان بەوە پاساو دەهێننەوە کە عەلی خامنەیی؛ مەرجەعی تەقلیدە و شوێنکەوتنیشی لە شەرعزانیدا؛ مەرج نییە شوێنکەوتنی گشتی بگەیەنێت، بەڵام بەم دواییانە و لە زیاتر لە جومگەیەکدا دەرکەوت بڕیاری ئێرانییەکان و ویستی هێڵی ڕابەری شۆڕشی کۆماری ئیسلامیی ئێرانی؛ کاریگەریی تەواوی بەسەر کۆی دامەزراوەی حەشدی شەعبیی عێراقەوە هەیە، نەك تەنها شوێنکەوتووانی خامنەیی لەناو ئەم دامەزراوەیە، ئەمەش بەڕوونی لە هەوڵی سەپاندنی عەبدولعەزیز محەمەداوی (الخال)دا دەرکەوت لە جێگاکەی ئەبو مەهدی موهەندیس کە فەرماندەی جێبەجێکاری حەشدە و جگە لە 8 میحوەری عەمەلیات و 5 یاریدەدەری ئەرکانی پێوە پەیوەستە، تەنها لەبەر ئەوەی محەمەداوی فەرماندەیەکی ناسراوی کەتیبەکانی حیزبوڵڵایە و یەکێك بووە لە متمانەپێکراوترین کەسانی نزیك لە جەنەراڵ قاسم سلێمانی[٩].

جگە لەوەش حەشدەکانی شوێنکەوتەی سیستانی (نەجەف) هەمیشە گلەیی بێبەشکردن و فەرامۆشکردنیان کردووە لە دیاریکردنی پۆستەکانی حەشدی شەعبی، بەدوای ئەوەشدا بڕیاریان دا خۆیان پەیوەست بکەن بە سەرۆکایەتیی وەزیرانەوە[١٠]، چونکە کارکردنی ئەوان لە سایەی هەژموونێکی ئێرانیدا، لەگەڵ بڕیار و شوناسی عێراقیانە دژ دەوەستایەوە بەتایبەت کە حەشدە ئێرانییەکان پەیوەست نین بە سنوور و بەرژەوەندیی عێراقەوە و لە تارانەوە تا بەیرووت بە گۆڕەپانی چالاکیی خۆیان دەزانن.

هەندێ ئاماری تر دەریدەخەن لە کۆی 4 پۆستی باڵای حەشد، 3 پۆستیان بەدەست گرووپە وەلائییەکانەوەیە، لە 10 بەڕێوەبەرایەتی، (7)

یان لای گرووپەکانی حەشدی وەلائییە، لە کۆی 50 پۆستی کادیرە مەیدانییەکانیش، (32)یان هەر هیی حەشدی ویلایەتن، بە جۆرێك دەکرێت بوترێت حەشدی ویلایەت دەستی بەسەر 80% جومگە و پۆستەکانی حەشدی شەعبیدا گرتووە[١١].

دیارترین گرووپە ئێرانییەکان

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی گرووپە وەلائییەکانی ئێران لە عێراق، گۆڕانی ژمارە و ناونیشان و ئەرکیانە بەپێی قۆناغە جیاوازەکان. لەدوای ساڵی 2014، ماوەیەك هەر مانگێك و میلیشیایەکی نوێ دەرکەوتووە[١٢]، بەڵام بەشێکیان لە هاوتاکانیان ناسراوترن و زیاتر دەردەکەون یان چالاکییان زیاترە، وەك: سریەکانی خۆراسانی (عەلی ئەلیاسری سەرۆکایەتیی دەکات)، بزووتنەوەی نوجەبا بە 1500 چەکدارەوە (ئەکرەم کەعبی سەرۆکایەتیی دەکات)، کەتیبەکانی "سید الشهداو" (ئەبو مستەفا شەیبانی سەرۆکایەتیی دەکات)، سەرجەم ئەمانەش ڕاستەوخۆ لەسەر سوپای پاسدارانی ئێران ئەژمارن، بەرگریکار و هەڵگری ئایدۆلۆژیای ویلایەتی فەقیهن و خۆیان بەئاشکرا بانگەشەی بۆ دەکەن[١٣]، جگە لەمانەش زۆری تر هەن کە هەڵگری ژمارەی لیواکانی حەشدن، لەوانە: فیرقەی ئیمام عەلی (لیوای 4)، کە هەشت هەزار چەکداری هەیە، فەرماندەی ئەم کەتیبانەش کە "شبل الزيدي"یە، لای ئەمەریکییەکان داوا کراوە، چالاکییەکی بەرفراوانی بازرگانییشی هەیە، گرووپەکەشی 50کم لە باشووری خۆرئاوای بەغدا خەریکی دروستکردنی پێگە و بنکەی سەربازین، هەروەها "جند الشام" - لیوای 6، دەوروبەری پێنج هەزار چەکداری هەیە، "جند الشام" - لیوای 6، دەوروبەری پێنج هەزار چەکداری هەیە، "سرايا الطليعة" - لیوای 12، "حركة الأبدال" - لیوای 93، "سرايا الجهاد" - لیوای 17، "لواء الطفوف" - لیوای 13، "أنصار الحجة" - لیوای 29، "أنصار العقيدة" - لیوای 19... هتد[١٤]، جگە لەمانەش زۆری تر هەن ناوەکانیان نزیکە لە یەکترەوە، وەك: الوعد الصادق، سرايا طليعة الخراساني، لواء عمار بن ياسر، لواء أسد الله الغالب، لواء اليوم الموعود، سرايا الزهراء، لواء ذو الفقار، لواء كفيل زينب، لواء المنتظر، لواء أبو الفضل العباس... هتد[١٥].

سەرچاوە داراییەکان

گرووپەکانی حەشدی شەعبی بودجەیان لەسەر حکومەتی عێراقە، بەو پێیەی بەشێکن لە دەستەی گشتیی حەشدی شەعبی کە سەر بە سەرۆکایەتیی وەزیرانە، لە ساڵانی جەنگی داعشدا بەشێك لەم گرووپانە لەلایەن "ئەبو مەهدی موهەندیس"ەوە زۆر زیاتر لە هاوتا عێراقییەکانیان خزمەت کراون و پارەیان بۆ تەرخان کراوە، بۆ نموونە: لە بودجەی (2017)ی حەشدی شەعبی کە 1.63 ملیار دۆلار بووە، 100%ی چەکدارەکانی کەتیبەکانی "سید الشهداو" سوودمەند بوون (1500 چەکدار)، لە کاتێکدا ڕێژەی سوودمەندانی چەکدارەکانی "فیرقەی عەباسی جەنگاوەر" کە سەر بە مەرقەدی ئیمام عەباسە لە کەربەلا، لەم بودجە گشتییەدا لە 28% تێپەڕی نەکردووە[١٦]. جگە لەوەش سەرچاوە ئەمنییە عێراقییەکان باس لەوە دەکەن کە گرووپە

ئێرانییەکان؛ مانگانە لەلایەن تارانەوە لەنێوان 500-100 هەزار دۆلار کۆمەك کراون[١٧]، بەپێی سەرچاوە ئەمەریکییەکانیش جگە لە کۆمەك و پیتاکی حکومەت، گرووپە ئێرانییەکانی حەشد پشت بە چەند سەرچاوەیەکی دارایی دەبەستن کە زیاتر بریتییە لە بازرگانیی قاچاغ، سەرانەی سنوور و نزیك مەرزەکان، دانانی بنکە و بازگە لە دەرەوەی دەسەڵاتی دەوڵەت و پێشێلکاریی مافی مرۆڤ و هەڕەشەکردن لە خەڵك[١٨]، جگە لەوانەش نووسینگە ئابوورییەکانی حەشدی وەلائی لە ناوچە ئازادکراوەکانی دەستی داعش چەند جارێك بووەتە هۆی ڕەخنە و گازندەی چەکدارانی سەدر و شوێنکەوتەکانی سیستانی[١٩]، ئەرکی ئەم نووسینگانەش بەشداریکردنە لە گرێبەست و پرۆژە حکومییەکانە.

گرنگیدان بە سنوورەکانی ڕۆژئاوا

گرووپەکانی حەشدی وەلائی لەپاش کۆتاییهاتنی جەنگی داعش، بە شێوەیەکی سەرەکی کۆنترۆڵی ڕۆژئاوای عێراقیان لە بەری سووریاوە کردووە، ئەم چەکدارانە ڕێگەیەکیان لە ڕێی شارۆچکەی قائیمی ئەنبارەوە بەرەو سووریا کردەوە کە بەکردەیی بۆ یەکەم جار تاران و دیمەشقی پێکەوە گرێ دا و لەم ڕێگایەوە چەك و تەقەمەنی گەیشتە سووریا[٢٠]، ئەم هەنگاوەش کە نمایشێکی ئیعلامیی بۆ کرا، بەشێك بوو لە پراکتیزەکردنی ستراتیژی درێژخایەنی چەندین ساڵەی کۆماری ئیسلامیی ئێران بۆ گەیشتن بە ئاوی دەریای ناوەڕاست لە چوارچێوەی ئەوەی پێی بە پلانی "هیلالی شیعی" بەناوبانگە و لە تارانەوە درێژ دەبێتەوە تا بەیرووت[٢١].

وێنە نوێیەکانی حەشدی وەلائی

لەپاش کوژرانی قاسم سلێمانی و ئەبو مەهدی موهەندیس (کانوونی دووەم 2020)، لە قۆناغی فەرماندەیی "ئیسماعیل قائانی" بۆ فەیلەقی قودس کە دۆسیەی عێراقی لایە، چەند ناوێکی تری گرووپی چەکدار دەرکەوتن کە بەرپرسیارێتیی بەئامانجکردنی بنکە و بارەگا سەربازییە هاوبەشەکانی عێراق و ئەمەریکییەکانیان گرتە ئەستۆ، ئەم گرووپانە کە پێشەنگیان بریتییە لە "عصبة الثائرين"، "أصحاب الكهف" و "قبضة المهدي"، کە بە نوێترین مۆدێلی حەشدی وەلائی لەقەڵەم دەدرێن، کە سەرچاوە هەواڵگرییەکانی ئەمەریکا بە لقی میلیشیا و گرووپە چەکدارە ناسراوەکانی ئێرانیان دەزانێت کە لە ترسی تۆڵەلێکردنەوەی ڕاستەوخۆیان پەنایان بۆ خۆحەشاردان لەژێر ناوی نوێدا بردووە[٢٢]. هەروەها ئەم مۆدێلە کارکردنە لە گەڕانەوە دەچێت بۆ تەکنیکی ساڵانی بەر لە کشانەوەی سوپای ئەمەریکا و دەرکەوتنی داعش کە بە "تیمەکانی مەرگ" دەناسران.

یەکێك لەو گرووپانە (عصبة الثائرين)، بەرپرسیارێتیی خۆی لە چەند چالاکییەکی دژە هێزەکانی ئەمەریکا ڕاگەیاندووە، وەك بەئامانجکردنی فڕۆکە و هێرشکردنە سەر باڵیۆزخانەی ئەمەریکا لە ڕێگای مووشەکەوە[٢٣]، هەر ئەم گرووپەش وێنەی باڵیۆزخانەی ئەمەریکا و بنکە و بارەگا

ئەمەریکییەکانی لە ئاسمانەوە بڵاو کردەوە، میدیای نزیك لە ئێرانیش ئەوەیان بە پەیام و هەڕەشە بۆ ئەمەریکییەکان لێك دایەوە[٢٤]. هەندێ سەرچاوەش لە زاری کادرانی حیزبوڵڵای عێراقەوە ئەوەیان پشت ڕاست کردووەتەوە کە ئەم "گرووپە نەناسراوانە" لەلایەن ئەوانەوە بە ئاگاداریی بزووتنەوەی عەسایب و نوجەبا و گرووپە دژەئەمەریکاییەکانی تر دامەزراوە، شاردنەوەشی بۆ دوورکەوتنەوەیە لە پەرچەکرداری حکومەت[٢٥]. پەیوەستنەبوونی ئەم گرووپانەش بە هیچ گرووپێکی ناسراوەوە، تێپەڕاندنی پرۆسەی سیاسیی عێراق و تێپەڕاندنی چوارچێوەی فەرمیی حەشدی شەعبییە کە لە ڕووی تیۆرییەوە بەپێی یاسای (40)ی ساڵی 2016 دەبێت سەر بە فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکانی عێراق بێت[٢٦].

کەتیبەکانی حیزبوڵڵا... دیارترینی وەلائییەکان

ئەم گرووپە چەکدارییە بە گرنگترین گرووپە ئێرانییەکانی حەشدی شەعبی لەقەڵەم دەدرێت، لە ڕووی مەشق و پڕچەککردنەوە، لە ساڵانی پێشوودا ڕاستەوخۆ لەلایەن ئەبو مەهدی موهەندیسەوە سەرپەرشتی کراوە بەر لەوەی ئەمەریکییەکان بیکوژن (یەنایەری 2020)[٢٧]. ئەم باڵە سەربازییە کە هاوناوی حیزبوڵڵای لوبنانە، زیاتر لە 20 ساڵ پاش لەم ئۆرگانە ئێرانییە، لە نیسانی 2007، لە شاری عەمارەی باشووری عێراق لە ئەنجامی یەکگرتنی چەند گرووپی چەکداریی شیعە ڕاگەیەنراوە کە بریتی بوون لە لیوای ئەبو فەزڵی عەباس، کەربەلا، زەیدی کوڕی عەلی، عەلی ئەکبەر و ئیمامی سەجاد[٢٨]، ئێستا لە چوارچێوەی لیواکانی (45، 56، 57)ی حەشدی شەعبیدا کار دەکات، ژمارەی چەکدارەکانیشی لەنێوان (2011-2019)دا لە 400 چەکدارەوە گەشتووەتە دەوروبەری 7500 چەکدار، ئەمە جگە لە 2500 چەکداری تر کە لە سووریا بڵاو بوونەتەوە بۆ پاراستنی ڕژێمی بەشار ئەسەد[٢٩].

جیاواز لە زۆربەی گرووپەکانی حەشدی شەعبی، مێژووی دامەزرانی کەتیبەکانی حیزبوڵڵا لە عێراق پەیوەست نییە بە فەتوای جیهادی کیفائیی سیستانییەوە (حوزەیرانی 2014)، بەڵکوو دەگەڕێتەوە بۆ پاش 2003 کە درووشمی بەرهەڵستکاریی داگیرکاریی ئەمەریکا ڕەواجی زۆری لە ناوەندە ئایینی و میللییەکانی شیعە و سوننەدا هەبوو[٣٠]. هەر چەندە ئەم گرووپەش سەرەتا لە شاری عەمارە دامەزراوە، بەڵام دواتر پەلی هاویشتووە بۆ ناسریە، پاشان بۆ سەماوە، یەکێکە لەو گرووپانەشی ڕۆڵی هەبووە لە بەرەنگاریی ئەمەریکییەکان بەر لەوەی لە 2011 بەشی هەرە زۆری سوپاکەیان ببەنە دەرەوەی عێراق[٣١]. لە کۆتاییەکانی (2019)شدا، ئەمەریکییەکان گورزیان لە بارەگاکانی ئەم گرووپە لەسەر سنووری عێراق-سووریا وەشاند و 28 کەسیان لێ کوشتن[٣٢]، ئەمەش خۆپیشاندانە بەناوبانگەکەی لایەنگرانی حەشدی لەبەردەم باڵیۆزخانەی ئەمەریکای لە بەغدا بەدوادا

هات کە سەری کێشا بۆ کوشتنی سلێمانی و ئەبو مەهدی.

بیروباوەڕ و ئەرکەکانی ئێستا

کەتیبەکانی حیزبوڵڵا خۆیان بە "گرووپێکی جیهادیی ئیسلامیی بەرگریکار" دەناسێنن و باوەڕیان بەوە هەیە کە "ویلایەتی فەقیھ؛ باشترین نموونەی حوکمڕانییە بۆ جێبەجێکردنی دەسەڵاتی حکومداری لە سەردەمی شاراوەبوونی ئیمام مەهدی[٣٣]".

ئەم گرووپە ناوچەیەکی دابڕاوی بۆ خۆی پاوان کردووە لە ناوچەی "جرف الصخر"ی پشتێنەی بەغدا لەسەر ڕێگای کەربەلا، پاش بێبەشکردنی دانیشتووانە سوننەکەی لە مافی گەڕانەوە بۆ ئەم ناوچە کشتوکاڵییە چڕە بە پاساوی مەترسیی داعش. ڕاپۆرتەکانیش باس لەوە دەکەن لەم ڕووبەرە ئەمنییەدا، کەتیبەکانی حیزبوڵڵا زیندانی نهێنیی هەیە، قسەوباسی زۆریش هەیە کە گوایە تاپۆی زەوییەکانی لە کشتوکاڵییەوە گۆڕیوە بۆ موڵکی تایبەت بە گرووپەکە[٣٤]، هەر چەندە بە هۆی ئەوەی کە ناوچەکە ئەمنییە و دۆسیەکە ئاڵۆز و نهێنییە پشتڕاستکردنەوەی ئاسان نییە.

بەپێی بەیاننامە و لێدوانە فەرمییەکانی ئەم گرووپە، ئەرکی سەرەکیی حیزبوڵڵا لە ئێستادا لە چەند شتێکدا خۆی دەبینێتەوە کە سەرەکیترینیان دەرپەڕاندنی هێزەکانی ئەمەریکایە لە عێراق[٣٥]، هەروەها خۆی کردووە بە خاوەن پرۆژەی تۆڵەکردنەوەی قاسم سلێمانی و ئەبو مەهدی موهەندیس کە بە ڕای ئەوان یەکێك لە بەشداران و تیۆەگلاوەکانی تاوانەکە؛ مستەفا کازمی سەرۆکوەزیرانە[٣٦] کە ئەم گرووپە بەئاشکرا بە نۆکەر و "مسخ - نابوت" ناوی دەبەن[٣٧]، بەر لەمەش کەتائیب هەڕەشەی ئەوەیان کردووە ئەگەر حکومەتی عێراق کار بۆ دەرپەڕاندنی سوپای ئەمەریکا نەکات و "سەروەریی عێراق نەپارێزێت"، ئەوە ئەمان وەك گرووپێکی "بەرگریکاری ئیسلامی" کاروبارەکان دەگێڕنەوە بۆ سەر ڕاستەڕێگای خۆی[٣٨]، کە ئەمەش هەڕەشەیەکی ڕاستەوخۆیە بۆ بەکارهێنانی هێز لە ململانێ سیاسییەکاندا، لە کاتێکدا ئەمە بنەمایەکی دژەدیموکراسی و ناتەبایە لەگەڵ دەستووری عێراقدا.

کەتیبەکانی حیزبوڵڵا بەم دواییانەش بەفەرمی لەلایەن فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکانی عێراقەوە تۆمەتبار کران بەوەی کە ڕۆکێت ئاڕاستەی ناوچەی سەوز و نوێنەرایەتییە بیانییەکان دەکەن و 14 کەسیان لێ دەستگیر کرا، بەڵام دواتر پاش گرژییەکی ئەمنیی گەورە و هەڵکوتانە سەر ناوچەی سەوز؛ ئازاد کران[٣٩]، وتەبێژی کەتائیب شانازیی بەوەوە کرد کە هەڵیانکوتاوەتە سەر ناوچەی سەوز، هەروەها "کازمی غەدر"یان ناچار کردووە بە ئازادکردنی گیراوەکان[٤٠].

ڕۆڵە دەرەکییەکانی حیزبوڵڵای عێراق

لە دەرەوەی هاوکێشە ناوخۆییەکانی عێراق و بەرزکردنەوەی درووشمی دژایەتیی ئەمەریکا، یەکەم جار ناوی کەتیبەکانی حیزبوڵڵا لە عێراق، لە دۆسێی بارمتە قەتەرییەکاندا، بە شێوەیەکی فراوان دەنگی دایەوە کە

دواتر لەپای یەك ملیار دۆلار ئازاد کران و سەروکاریکردنی ئەم پرۆسەیەش درایە پاڵ حیزبوڵڵای لوبنان و کەتیبەکانی حیزبولڵای عێراق[٤١]، بەپێی ئەم ڕێککەوتنە؛ جگە لە وەرگرتنی ملیۆنەها دۆلار وەك فدیە لەلایەن ئەم میلیشیا عێراقییەوە، بە هاوئاهەنگیی حیزبوڵڵا و بەرەی نوسرە، دانیشتووانی چوار شاری شیعە و سوننە لە سووریا جێگۆڕکێیان پێ کرا، لەگەڵ زۆر وردەکاریی تر کە پەلکێشان و ڕیشەی هەرێمیی ئەم ڕێکخراوە سەربازییەی ناو عێراق دەردەخات لە دەرەوەی دەزگا شەرعی و دەستوورییەکان[٤٢]. هەر لەم نێوەندەشدا کەتیبەکانی حیزبوڵڵای عێراق، فیستیڤاڵی هاوهەلوێستیی لەگەڵ حوسییەکانی یەمەن ڕێك خستووە و دوژمنایەتیی زۆری خۆشیان دژ بە دەوڵەتەکانی عەرەبستانی سعودی و ئیمارات ڕاگەیاندووە[٤٣]، لە کاتێکدا سیاسەتی فەرمیی ڕاگەیەنراوی عێراق؛ هەوڵی دروستکردنی دۆستایەتی بووە لەگەڵ دەوروبەرە عەرەبییەکەی.

پەیوەندیی لەگەڵ حیزبوڵڵای لوبنان

هیچ بەڵگەیەکی ئاشکرا لەبەر دەستدا نییە لە بارەی پەیوەندیی ئۆرگانیی کەتیبەکانی حیزبوڵڵای عێراق و حیزبولڵای لوبنان، لە ئەدەبیات و بڵاوکراوەی هیچ لایەکیشیاندا باسی ئەوە نییە کە تەواوکەری یەکتر بن، بەڵام درووشم و ئامانجەکانی کەتیبەکانی حیزبوڵڵای عێراق؛ وێنەیەکی هاوشێوەن لەوانەی حیزبوڵڵای لوبنان، تەنانەت ڕەنگ و لۆگۆی ئاڵاکەشیان چوون یەکە، هەردوو لاشیان بابەتی پیرۆزییەکانی شیعە و مەرگەساتە مێژوییەکانی ئەم پێکهاتەیە بەکار دەهێنن بۆ کۆکردنەوەی جەماوەری شیعە لەدەوری ئامانجەکانی خۆیان[٤٤]، باوەڕیش وەهایە سەرکردەی ناوداری حیزبوڵڵا، عیماد موغنیە، کە لە ساڵی 2008 لە سووریا کوژراوە، سەرپەرشتیاری ئەم گرووپە بوویێت لە چوارچێوەی گرووپەکانی پەیوەست بە هێڵی ویلایەتی فەقیهـ[٤٥]، هەروەها حیزبوڵڵای عێراق هەمان بیروباوەڕی حیزبوڵڵای لوبنانیان هەیە کە ئەزموونی ئێرانی بە سەرچاوەی ئیلهام دەزانن و زۆر جار حەسەن نەسروڵڵا شانازی بە وەلی فەقیهەوە دەکات، جارێکیش لە دیداری ڕەوەندی ئێرانیدا لە بەیروت وتبووی سیستمی ویلایەتی فەقیهـ لەسەروو دەستووری لوبنانەوەیە[٤٦]، ئەمەش هاوشێوەیە لەگەڵ ئینتیمای سنووربەزێنی کەتیبەکانی حیزبوڵڵای عێراق کە بەئاشکرا بانگەواز بۆ ویلایەتی فەقیهی ئێرانی دەکات لە عێراقدا.

سیناریۆی کاری ئایندەی کاری گرووپە وەلائییەکان

گرووپە چەکدارەکانی ئێران ئامرازێکی گرنگی گوشاری تارانن لە ململانێی درێژخایەندا لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و وڵاتانی عەرەبی سوننە لە ناوچەکە، هەر لەبەر ئەمەشە لە کاتی گرژییەکاندا ڕۆڵ و کاریگەریی و چالاکیی ئەم گرووپانە لە هەموو کاتێك زیاتر دەبێت، لە لایەکی تریشەوە ئەم گرووپانە ئامرازی گوشاری گەورەن لەسەر پرۆسەی سیاسیی عێراق و سەرکردە سیاسییەکان،

زۆر جاریش لە پاکتاو و هەڕەشە سیاسییەکاندا بەکار هاتوون، بۆیە بەهێزبوون و پاشەکشەی هێزی ئەم گرووپانە پەیوەستە بە بڕیار و ویستی سەرچاوەی سەرەکیی ئاڕاستەکەرییانەوە کە سوپای پاسداران و هێلّی ڕێبەری شۆڕشی ئێرانە. گرووپە وەلائییەکان ڕەنگە ناوبەناو بکەونە بەر گوشار و تەنانەت هێرشی ئاسمانی و گوزری سەربازی، بەلّام وەك ڕێگرێکی سەرەکی و سەرچاوەیەکی کێشە دەمێننەوە بۆ هەر حکومەتێك کە بیەوێت لە عێراقدا بەرەنگاری بەرژەوەندییەکانی تاران ببێتەوە، بەشێکیشن لە قەرەبووکردنەوەی دابەزینی نفوز و جەماوەری ئێران لەناو شیعەی عێراقدا کە زۆریان هۆگری عێراقچێتی و درووشمەکانی سەروەری و سەربەخۆیی بڕیاری بەغدان، ژمارە و جۆر و ئەرك و سروشتی ئەم گرووپانەش بەپێی قۆناغ لە هەلّکشان و داکشان و گۆڕانکاریدا دەبێت و بنەبڕکردن و کۆتاییهاتنی ئەرکیان لانی کەم لە ماوەی نزیك و ناوەڕاستدا لە ئاسۆدا نابینرێت.

سەرچاوەکان:

(١) مایكل آیزنشتات و مایكل نایتس (5/ 12/2020)، المعركة على الموصل والنفوذ الإيراني في المنطقة، https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/the-battle-for-mosul-and-irans-region-al-reach

(٢) فيليب سميث (5/2019)، مشروع إعداد خارطة بمواقع انتشار الميليشيات الشيعية، https://www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/the-shia-militia-mapping-project (متاح: 6/7/2020).

(3) Michael Knights(August 2019) Iran's Expanding Militia Army in Iraq: The New Special Groups, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-expanding-militia-army-in-iraq-the-new-special-groups (accused: 5\7\2020)

(4) Staff writer, How Iran the Mideast's new superpower, is expanding its footprint across the region – and what it means, monitor, https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2017/1217/How-Iran-the-Mideast-s-new-superpower-is-expanding-its-footprint-across-the-region-and-what-it-means؛هشام الهاشمي (1/7/2020)، الخلاف الداخلي في هيئة الحشد الشعبي، مركز صنع السياسات للدراسات الدولية والاستراتيجية، http://www.makingpolicies.org/ar/posts/internal-dispute-in-alhashd-al-shaabi.php?fbclid= (متاح: 5/8/2020).

(٥) الوقائع العراقية (26 كانون الأول 2016)، قانون هيئة الحشد الشعبي رقم 40 لسنة 2016، العدد 4429، ص23.

(٦) بي بي سي عربية (13/6/2014)، العراق: المرجعية الدينية العليا تعلن الجهاد الكفائي، https://www.youtube.com/watch?v=nGeoCNVQlgg (متاح: 5/7/2020).

(٧) بي بي سي عربية (13/6/2014)، العراق: المرجعية الدينية العليا تعلن الجهاد الكفائي، https://www.youtube.com/watch?v=nGeoCNVQlgg (متاح: 5/7/2020).

(٨) مەبەست لە جیهادی کیفائی ئەوەیە کە ئەگەر کۆمەلّێك بەجێی بهێنن، لەسەر ئەوی تری دەکەوێت و لەسەر تاك تاك فەرز نییە. محمد سعيد المخزومي (17/6/2015)، ماذا لو كانت الفتوى بالجهاد العيني لا الكفائي، https://www.annabaa.org/arabic/authorsarticles/2519 (متاح: 9/8/2020).

(٩) بڕوانە: مركز المستقبل للأبحاث والدراسات المتقدمة (26/2/2020)، مغزى تعيين "أبو فدك" رئيساً لأركان "الحشد الشعبي"، https://futureuae.com/ar-AE/Mainpage/Item/5307 (متاح: 5/7/2020).

(١٠) صحيفة الأخبار، (24/2/2020)، لا إجماع على خلافة «أبو فدك»: تجدّد الصراع على قيادة الحشد، https://al-akhbar.com/Iraq/284610 (متاح: 5/7/2020)

(١١) هشام الهاشمي، سەرچاوەی پێشوو.

(١٢) عثمان المختار (24/6/2015)، عالم المليشيات في العراق: 53 تشكيلاً بدعم إيراني، https:// www.alaraby. co.uk/%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85- (متاح: 8/8/2020)

(١٣) Michael Knights, Ibid؛ خالد يايموت (9/9/2019)، العراق وهيمنة الميليشيات الإيرانية، الشرق الأوسط، العدد 14895، ص7.

(14) Michael Knights, Ibid.

(١٥) عثمان المختار، مصدر سابق.

(١٦) مايكل نايتس و حمدي مالك (22/ 8/2017): نموذج «فرقة العباس القتالية»الحد من التأثير الإيراني في قوات الأمن العراقية، معهد واشنطن لدراسات الشرق الادنى، http:// www.washingtoninstitute.org/ar/policy-analysis/view/the-al-abbas-combat-division-model (متاح: 5/8/2020).

(١٧) عثمان المختار، مصدر سابق

(18) Michael Knights, Ibid.

(١٩) هشام الهاشمي، مصدر سابق

(٢٠) وكالة الاناضول (17/12/2017)، إيران تفعّل رسميًا خط "طهران - البحر المتوسط" البري لأغراضها العسكرية،https://www.aa.com.tr/ar/%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A/%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A(متاح: 5/8/2020)

(٢١) بي بي سي عربية (31/5/2017)، إيران تسير قدما في إنشاء ممرها البري إلى البحر المتوسط، http://www.bbc.com/arabic/middleeast-40098393 (متاح: 2/7/2020).

(٢٢) موقع الحرة (17/4/2020)، الميليشيات الوهمية لعبه إيران الجديدة فى العراق، https://www.alhurra.com/iraq/2020/04/17/ (متاح: 1/7/2020).

(٢٣) موقع قناه العالم (17/6/2020)، 'عصبة الثائرين' تتبنى 3 عمليات معادية لأمريكا بالعراق، https://www.alalamtv.net/news/4998216/ (متاح: 7/ 7/2020)

(٢٤) موقع قناه الميادين (2/4/2020)، عصبة الثائرين" العراقية توجه رسالة تحذير للولايات المتحدة، https://www.al-mayadeen.net/news/politics/1389817/ (متاح: 5/7/2020).

(٢٥) الجزيرة نت (16/4/2020)، "عصبة الثائرين" تنظيم عراقي شبحي يستهدف المصالح الأمريكية.. فما قصته؟ https://www.aljazeera.net/news/politics/2020/4/16/ (متاح: 5/8/2020).

(٢٦) هدى رؤوف (1/5/2020)، لماذا تؤسس إيران ميليشيات جديدة بالعراق رغم وجود أخرى؟، https://www.independentarabia.com/node/116246/ (متاح: 4/7/2020).

(٢٧) إيران واير (8/5/2020)، خريطة انتشار الميليشيات الإيرانية في سوريا والعراق، https://iranwirearabic.com/archives/4061 (متاح: 5/7/2020).

(٢٨) بي بي سي عربية (6/6/2020): كتائب حزب الله في العراق: ما طبيعتها ومن يقف وراءها؟، https://www.bbc.com/arabic/middleeast-50945835 (متاح: 7/7/ 2020).

(٢٩) Michael Knights, Ibid ؛ صحيفة الشرق الأوسط: «كتائبحزبالله» في العراق.. جدلية الدين و السياسة، ملحق المنحنيات الاصولية، العدد 18 مايو2015 مـ .

(٣٠) يوسف قليان (9/11/2016)، فرع حزب الله في العراق فرع"حزبالله" التابع لإيران في العراق: دروس من الأحزاب الشيعية في لبنان، معهد واشنطن لدراسات الشرق الأدنى، https://www.washinginstitute.org/ar/fikraforum/view/irans-hezbollah-franchise-in-iraq-lessons-from-lebanons-shiite-militias، (متاح: 8/8/2020).

(٣١) صحيفة الشرق الأوسط: «كتائب حزبالله» في العراق.. جدلية الدين و السياسة، ملحق المنحنيات الاصولية، العدد 18 مايو2015 مـ .

(٣٢) عربي 21 (29/12/2019)، 28 قتيلا بقصف أمريكا "كتائب حزب الله" بالعراق وسوريا، https://arabi21.com/story/1233411/28-(متاح: 8/8/2020).

(٣٣) كتائب حزب الله (د.ت)، من نحن، https://kataibhezbollah.com/about (متاح: 7/ 7/2020).

(34) Michael Knights, Ibid.

(٣٥) كتائب حزب الله (22/1/2020)، بيان، العدد 4، 1، 020، http://kataibhezbollah.com/statment/3064(متاح: 7/7/2020).

(٣٦) كتائب حزب الله (10/ 4/ 2020)، بيان، العدد، 2، 4، 020، http://kataibhezbollah.com/statment/3081(متاح: 7/7/2020).

(٣٧) أبو علي العسكري (26/6/2020)، تغريدة على تويتر، https://twitter.com/abualialaskary/status/1276448890078797825/photo/1 (متاح: 7/7/2020).

(٣٨) كتائب حزب الله (16/12/2019)، بيان، العدد، 2، 12، 19، http://kataibhezbollah.com/statment/3042(متاح: 7/7/2020).

(٣٩) بي بي سي عربية، مصدر سابق

(٤٠) أبو على العسكري (29/6/2020)، تغريدة وقع تويتر، https://twitter.com/abualialaskary/status/1277554604968943622/photo/1 (متاح: 5/7/2020).

(41) the guardian: Qatari jet sits on tarmac in Baghdad as royal hostages await release, 19 Apr 2017, https://www.theguardian.com/world/2017/apr/19/qatari-jet-sits-on-tarmac-in-baghdad-as-royal-hostages-await-release

(٤٢) صحيفة العرب: كشف المزيد من أسرار صفقة إطلاق الرهائن القطري ينفي العراق، الاثنين 2018/04/30، https://alarab.co.uk/%D9%83%D8%B4%D9%81-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B2%D9%8A%D8%AF-%D9%85%D9%86-%D8%A3%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%B1-

(٤٣) ياسين طه (29/6/2018) أصدقاء طهران يحتفون بالحوثيين داخل معلم"بعثي" في بغداد، https://daraj.com/6558/(متاح: 8/8/2020).

(٤٤) يوسف قليان (9/11/2016)،فرع حزب الله في العراق فرع"حزبالله" التابع لإيران في العراق: دروس من الأحزاب الشيعية في لبنان، معهد واشنطن لدراسات الشرق الأدنى، https://www.washingtoninstitute.org/ar/fikraforum/view/irans-hezbollah-franchise-in-iraq-lessons-from-lebanons-shiite-militias، (متاح: 5/8/2020).

(٤٥) صحيفة الشرق الأوسط، مصدر سابق.

(٤٦) عربي 21 (14/3/2018)، هذه قصة تصريحات نصر الله التي نشرها موقع إيراني ثم حذفها، https://arabi21.com/story/1078453/%D9%87%D8%B0%D9%87-%D9%82%D8%B5%D8%A9-.(متاح: 5/8/2020).

ژینگەی بەرهەمهێنان و بەردەوامی بیری توندڕەوی لە ناوچە جێناکۆکەکان

سەنگەر یوسف ساڵح، توێژەر لە ڕێکخراوی ئاشتی و ئازادی

عەبدولسەمیع محەمەد ڕەحمان، توێژەر لە ڕێکخراوی ئاشتی و ئازادی

بەرایی

گرنگیدان بە بونیادنان و پاراستنی ئاشتی و دابینکردنی ئەمن و ئاسایش لە چەند دەیەی ڕابردوودا، زۆرینەی حکومەت و ڕێکخراوە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکانی بە خۆیەوە سەرقاڵ کردووە. ناسەقامگیریی ناوخۆیی، هەرێمی و نێودەوڵەتی؛ وای لە هەندێك وڵات و کۆمەڵگا کردووە کە زیاد لەوانی تر باجی گەورە بدەن، بە جۆرێك کە پرۆسەی گەشەی ئابووری و سیاسی و تەنانەت کۆمەڵایەتییش تیایاندا بۆ چەندین ساڵ دوا بکەوێت. عێراق دەکەوێتە خانەی ئەو وڵاتانەی کە بە وڵاتە ناسەقامگیرەکان هەژمار دەکرێن، بەپێی پێرستی ئاشتیی جیهانی (Global Peace Index) بۆ ساڵی ٢٠٢٠، لەدوای هەریەك لە ئەفغانستان و سووریا، عێراق لە ڕیزبەندیی سێیەم دێت لە بەرزیی ڕێژەی توندوتیژی و نەبوونی ئاشتی[1]. سەرباری کەمبوونەوەی کردە تیرۆرستییەکان بە بەراورد بە ساڵەکانی نێوان (٢٠١٤-٢٠١٧)، بەپێی داتاکانی پەیمانگای ئابووری و ئاشتی کە لە چوارچێوەی پێرستی تیرۆرزمی جیهانی بۆ ساڵی ٢٠١٩ خستوویانەتە ڕوو، لەدوای ئەفغانستان، هێشتا عێراق لە ڕیزبەندیی دووەمی ئەو وڵاتانە دێت کە بەرزترین ئاستی کاریگەریی کردەوە تیرۆرستییەکانی لەسەرە[2]. بە نموونە؛ لە ڕووی ئابوورییەوە عێراق لەنێو ئەو دە وڵاتەیە کە تێچووی توندوتیژییەکان دەکاتە زیاتر لە ٢٥٪-ی داهاتی بەرهەمی ناوخۆیی وڵاتەکە (Gross Domestic Products)[3].

دەرکەوتنی گرووپە توندڕەو و تیرۆرستییەکان بەتایبەتی لەدوای ساڵی ٢٠٠٣-ەوە، وای کردووە کە بیری توندڕەوی و تیرۆر؛ هەڕەشەیەکی جددی بێت لەسەر سەقامگیریی ئێستا و ئایندەی عێراق، ئەم مەترسییە زیاتر لەو ناوچانە دەبینرێت کە بە ناوچە جێناکۆکەکان ناو دەبرێن[4]. لەدوای تێکشانی خەلافەتی داعش، ناوچە جێناکۆکەکان لە خانەقینەوە تاوەکوو شەنگال بوونەتە مۆڵگەی پاشماوەی چەکدارەکانی، ئەمەش لە لایەکەوە بە هۆی جوگرافیای ئاڵۆز و لەباری ئەو ناوچانە بۆ خۆحەشاردانیانە[5] و لە لایەکی تریشەوە بە هۆی سروشتی ڕووداوە مێژووییەکان، پێکهاتەی دانیشتووان، جۆری ململانێ، بۆشایی ئیداری و ئەمنیی ئەو ناوچانەوەیە. هەر بۆیەش گەڕانەوەی سەقامگیریی ئەمنی، ئیداری، پێکەوەژیانی ئاشتییانەی نێوان پێکهاتەکان، دەکرێت ڕۆڵی ئەرێنی بگێڕێت لە کەمکردنەوەی مەترسیی بڵاوبوونەوەی بیری توندڕەوی لەو ناوچانە بەتایبەتی و گێڕانەوەی سەقامگیری بۆ عێراق بەگشتی. پرۆسەی بەعەرەبکردن و گۆڕانی دیمۆگرافی بە درێژایی چەندین دەیە لە سەردەمی ڕژێمی پێشوو، وای کرد کە لەدوای ڕووخانی سەردەمی بەعس لە ساڵی ٢٠٠٣، گرنگیی تایبەت بەو ناوچانە بدرێت. هەر بۆیە لە دەستووری

عێراقدا مادەی ١٤٠ جێگیر کرا کە تایبەتە بە چارەسەرکردنی کێشەکانی ئەو ناوچانە، بەڵام سەرباری چەندین هەوڵی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی بۆ جێبەجێکردنی ئەو مادە دەستوورییە، کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان وا دەردەکەوێت کە کێشەی دوورمەودا بن و لە ئایندەی نزیکدا چاوەڕوانی چارەسەرکردنیان نەکرێت، ئەمەش ئەو گریمانەیە زیاتر بەهێز دەکات کە گرووپە توندڕەوەکان سوود لە ناسەقامگیریی ئەو ناوچانە وەربگرن و پێی خۆیانی زیاتر تێدا قایم بکەن، هەر بۆیەش ئەم بابەتە هەوڵێکە بۆ تیشك خستنەسەر بارودۆخی ناوچە جێناکۆکەکان و نیشاندانی مەترسیی هەبوون و بڵاوبوونەوەی بیری توندڕەوی تێیاندا. پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کە تەرکیزی ئەم نووسینە زیاتر لەسەر چەمکی بیری توندڕەوییە، وەك پێش مەرج و قۆناغی پێش تیرۆر، چونکە پێمان وایە کە تیرۆر دەرەنجامی ئەو جۆرە لە بیرکردنەوە توندڕەوییەیە کە لە زەمینەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و ئایینییەوە دروست دەبێت، هەر بۆیەش پێویستە جیاوازی لەنێوان چەمکی بیری توندڕەوی و تیرۆر بکرێت، لە کاتێکدا لە هەرێمی کوردستان ئەم جیاکردنەوەیە زۆر بەدی ناکرێت، هەروەکوو ئێمە لە توێژینەوەی تر ئەمەمان ڕوون کردووەتەوە[٦].

بۆ شیکردنەوەی بارودۆخی ئەو ناوچانە لە ئێستادا و زانینی ئاستی مەترسییەکانی بیری توندڕەوی و گرووپە توندڕەوەکان، ئەم بابەتە پشتی بەستووە بە کۆکردنەوەی زانیاری لە ڕێگای ئەنجامدانی (٨) چاوپێکەوتنی نیمچەکراوەوە لەگەڵ کەسانی شارەزا و بەئاگا لە بارودۆخی ناوچە جێناکۆکەکان. ئەوانەی چاوپێکەوتنیان لەگەڵ کراوە لە پێکهاتەی کورد، ئێزدی و کاکەیین لە هەردوو پارێزگای کەرکووك و موسڵ، هەروەها لە بواری جیاوازدا کار دەکەن، بەتایبەتییش بواری ڕۆژنامەوانی، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵی مەدەنی، سێکتەری پۆلیس و هێزە ئەمنییەکان. لە هەمان کاتدا پشت بە چەندین دۆکیۆمێنت و ڕاپۆرتی ڕۆژنامەوانی بەستراوە کە تایبەت بوون بە ناوچە جێناکۆکەکان.

زەمینە

پاڵنەرە ڕیشەییەکان بەرەو بیری توندڕەوی یان توندتیژیی پەڕگیر، جۆراوجۆرن. پاڵنەرە بونیادییەکان بە پلەی سەرەکی دێن کە بریتین لە ستەمکاری، گەندەڵی و بێکاری، نایەکسانی و جیاکاری، نەبوونی دەرفەتی بەشداری لە پرۆسەی سیاسی، هەروەها ناکۆکی و دوژمنایەتیی مێژوویی نێوان گرووپەکان کە ناسنامەی جیاوازیان هەیە، ئەمە سەرباری دەستێوەردانی دەرەکی لە کاروباری ناوخۆیی نەتەوەکانی تر. هاندەرە کەسییەکان بەشێکی تری پرۆسەی ئاڕاستەکردنی تاکە بەرەو ڕادیکاڵبوون و دروستبوونی کەسێکی توندوتیژ و پەڕگیر، کە خۆی دەبینێتەوە لە مەبەستی

کەسی، سەرکەشی، هاوسۆزی و ئینتیما و دەستکەوتی ماددی. لەپاڵ ئەم دوو کۆمەڵە هۆکارە، هەندێک هۆکاری تر هەن کە زەمینە خۆش دەکەن بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی ئەو هۆکارانەی پێشوویان تێدا کۆ بووەتەوە و ئامادەگییان بۆ بوون بە کەسێکی توندڕەو تێدایە، خێراتر بەو ئاڕاستەیە بڕۆن. ئەم هۆکارانەش بریتین لە بوونی کەسێکی ڕێنیشاندەر و ئامۆژگاریکار کە سەرنجی ئەو کەسانە ڕابکێشێت، چوونە ناو گرووپ و تاقمە ڕادیکاڵەکان لە ڕێگای ئۆنلاین و تۆڕەکانی پەیوەندیی کۆمەڵایەتییەوە، دەست گەیشتن بە چەک و هەستکردن بە قوربانی، نەبوونی پشتیوانیی خێزانی و کۆمەڵایەتی. کاتێک هۆکارێک یان زیاتر لە هەر یەک لەم سێ گرووپە هۆکارانە لە کەسێکدا کۆ ببێتەوە، بێگومان ئەو زەمینەیە دەڕەخسێت کە کەسی توندڕەو و پەڕگیر بەرهەم بهێنێت، بەڵام لێرەشدا دیسانەوە دەکەوێتە سەر ئەو ژینگە و کۆمەڵگایەی کە ئەو کەسەی تێیدا دەژیەت. هەر چەندە پرۆسەی ڕادیکاڵبوون تا ئاستێکی فراوان بەرهەمی سیاقێکی دیاریکراوە لە کۆمەڵگادا، بەڵام زۆرێک لە فاکتەرەکانی کە پەیوەندیی بە تایبەتمەندیی ناوەکیی کەسی و پاڵنەری سایکۆلۆژییەوە هەیە؛ هاوشێوەی یەکدین. هەندێک لە توێژەران پاڵنەرە گشتییە سایکۆلۆژییەکانیان دیاری کردووە بۆ بەشداریکردن لە گرووپ و بزووتنەوە تیرۆریستییەکان کە بریتین لە پێویستیی تاک بە ئینتما و خۆسەلماندن، ئارەزووی تۆڵەکردنەوە، سەرکەشی و پاڵنەری لەرادەبەدەر بۆ ئەنجامدانی کارێک کە هەستێکی جیاواز بە کەسەکە ببەخشێت، ئەمانە ئەو هۆکارانەن کە لە لێکدانەوەی دیاردەی توندڕەویی پەڕگیر دەبێت لەبەرچاو بگیرێت[٧].

شاڵاوی بەعەرەبکردن لە ناوچە جێناکۆکەکان لەپێش ساڵی ٢٠٠٣، بوو بە بناغەیەک بۆ زۆر ناکۆکی و مشتومڕ لەنێوان پێکهاتەکانی ئەو ناوچانە. یەکێک لەو کێشانەی کە لەم ناوچانە بەچارەسەرنەکراوی ماوەتەوە، بریتییە لە خاوەندارێتیی زەویوزار. لە ماوەی بەڕێوەچوونی کەمپینی بەعەرەبکردن، بەشێکی زۆر زەویوزاری کورد و تورکمان و پێکهاتەکانی تر لەلایەن پێکهاتەی عەرەبەوە دەستی بەسەردا گیراوە و خاوەندارێتییان گواستراوەتەوە سەر ناوی عەرەبە هاوردەکان یان بەزۆر پێیان فرۆشراوە، لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعس و کۆنترۆڵکردنی ئەو ناوچانە لەلایەن پارت و هێزە کوردییەکانەوە؛ خاوەنەکانیان گەڕانەوە سەر زەوی و موڵکی داگیرکراوی خۆیان. پاشان لەدوای ڕووداوەکانی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧، ئەو ناوچانە کەوتنەوە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی، بەشێک لە عەرەبە هاوردەکان دیسان گەڕانەوە سەر زەوییەکان. بەم شێوەیە ئەم کێشەیە بەردەوامە و یەکێکە لە سەرچاوەکانی ململانێ و توندوتیژیی نێوان دانیشتووانی ئەم ناوچانە[٨]. سەرباری ئەو هەستیارییە مێژووییەی کە

لەنێوان پێکهاتەکانی ئەو ناوچانەدا هەبوو کە بە ناوچەی جێناکۆك دادەنرێت، هاتنی داعش کێشەکەی ئاڵۆزتر کرد، بەتایبەتی لەو ناوچانەی کە کەوتنە ژێر فەرمانڕەوایی خەلافەتی داعشەوە. مانەوەی بەشێک لە دانیشتووانی ئەو ناوچانە، بەتایبەتی عەرەبی سوننە و پەیوەندی و هاوکارییان لەگەڵ داعش و هەڵهاتنی بەشێکی تریان، بووەتە هۆی ئەوەی پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکان هەستیارتر بێت. دوای ئازادبوونی ئەو ناوچانەش، پرسی گەڕانەوەی ئەو خەڵکانەی کە ناوچەکانیان بەجێ هێشتبوو لە کاتی هێرشی داعش و ڕێگریکردن لە گەڕانەوەی ئەوانەی کە بە جۆرێک پەیوەندییان لەگەڵ داعش هەبوو یان لە حاڵەتی گەڕانەوەشیان؛ قبووڵنەکردنیان بووەتە جۆرێک لە گرژیی کۆمەڵایەتی و ئاستەنگ و بەربەستی دروست کردووە لەبەردەم پەیوەندییەکانی نێوان پێکهاتەکان. دوور و نزیکی و پەیوەندیی نێوان ئەم پێکهاتانە لەگەڵ هاتنی داعش و هەروەها ڕووداوەکانی پێش هاتنی داعش و ڕادەی قوربانیی هەریەکیان، دیسانەوە بووەتە هۆی ئەوەی سەرکۆنەکردنی یەکتری لێ بکەوێتەوە، ئەمە جگە لەوەی لە کاتی هاتنی داعش و جەنگ و توندوتیژیی جیاواز بووەتە هۆی ئەوەی بەشێکی بەرچاوی دانیشتووان بەتایبەتی لە چینی منداڵ و گەنج؛ ئەزموونی بکەن و ببنە شایەتحاڵی ئەو ڕووداوانە. بە هەموو ئەم هۆکارانە، دیسانەوە زەمینەی زیاتریان دروست کردووە کە هەستی ڕقوکینە و دوژمنکاری لە نێوانیاندا دروست ببێت و لە داهاتوودا ئاسان بکەونە ژێر کاریگەریی ئایدۆلۆژیای توندوتیژی و پەڕگیرییەوە، بێگومان ئەگەر بەوردی مامەڵەی لەگەڵ نەکرێت[٩]. حکومڕانی داعش ئەگەر بۆ چەند ساڵێکی کەمیش بێت، لە ناوچە جێناکۆکەکان لێکەوتەی کولتووری و کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی خۆی هەیە، بەتایبەتی کە هەر زوو دوای داگیرکردنی ئەو ناوچانە؛ دەستکاریی سیستمی پەروەردەی کرد و پرۆگرامەکانی خوێندنی بە جۆرێك گۆڕی کە لەگەڵ ئایدۆلۆژیای توندڕەوی خۆی بگونجێت[١٠].

بە هۆی فەرامۆشکردنیان لەلایەن هەردوو حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، ژیان لە ناوچە جێناکۆکەکان ناڕەحەتیی خۆی هەیە، کە دیارترینیان بریتییە لە خراپیی ڕەوشی خزمەتگوزارییەکان، نەبوونی ژێرخانێکی باش و نەڕەخساندنی دەرفەتی کار بۆ هاوڵاتییان، هەر ئەمەش بووەتە هۆی دروستبوونی هەژاری، بێکاری و بەرزیی ئاستی توندوتیژی[١١]. بەپێی ڕووپێوییەك کە وەزارەتی پلاندانانی عێراق لە مانگی شوباتی ٢٠٢٠ بڵاوی کردووەتەوە، دەردەکەوێت پارێزگایەکی وەکوو نەینەوا کە بەشێکی ناوچەی جێناکۆکە، بەرزترین ڕێژەی هەژاریی تێدایە کە دەگاتە ٣٧٪[١٢]. بوونی گەندەڵی و بەهەدەردانی سامانی گشتی؛ سەرچاوەی

سەرەکیی خراپیی دۆخی ئابووری و هەژارییە، نەك تەنها لەو ناوچانە، بەڵکوو لەسەر ئاستی عێراقیش. کە بەپێی توێژینەوەکان، گەندەڵی یەکێکە لە سەرچاوەکانی دەرکەوتنی گرووپە توندڕەوەکان.

بە شێوەیەکی سروشتی ئەو ناوچانەی کە دەکەونە نێوان دوو دەسەڵاتی جیاواز، دوو حکومەت یان دوو دەوڵەتەوە، لە ڕووی ئەمنییەوە کۆنترۆڵ ناکرێن، چونکە هیچ کام لەو دوو لایەنە ناتوانن کۆنترۆڵی تەواوی ئەو ناوچەیە بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە. بە مانایەکی تر: بۆشایی ئەمنی هەمیشە لەو جۆرە ناوچانە بوونی هەیە. ئەم حاڵەتە بۆ ناوچە جێناکۆکەکانی عێراقیش ڕاستە، بەتایبەتی لەپاش دەرکەوتنی داعش و کشانەوەی سوپای عێراق لەو ناوچانە لە ساڵی ٢٠١٤، بۆشاییەکی ئەمنیی وا دروست بوو کە وای کرد لە لایەك پێکهاتەکانی ئەو ناوچانە بۆ پاراستنی خۆیان؛ گرووپی چەکداریی نافەرمی دروست بکەن کە بە ئێستاشەوە مەترسین لەسەر سەقامگیری و ئاشتی بۆ داهاتوو[١٤]، هەروەك ئەو گرووپە چەکدارە نافەرمییانەی کە لە ڕابردوودا لە پارێزگایەکی وەك ئەنبار دروست کران بۆ شەڕکردن دژ بە گرووپە توندڕەوەکان، بەڵام دواتر بوون بە بەشێك لەوان [١٥]، لە لایەکی تریشەوە گرووپە توندڕەوەکان ئەو بۆشاییە ئەمنییە دەقۆزنەوە بۆ کار و چالاکییەکانیان و کارکردن بۆ مانەوە و بەهێزبوونەوەیان [١٦].

شیکردنەوە:

پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکان و زەمینەی پەرەسەندنی توندڕەوی

پەیوەندیی نێوان پێکهاتەی ناوچە جێناکۆکەکان؛ بابەتێکی گرنگە کە لەپێشچاو بگیرێت کاتێک باس لە زەمینەی سەرهەڵدانی بیری توندڕەوی دەکەین لەم ناوچانە، ئەمە لەو ڕووەوە دەبێتە جێگای مەترسی کە لە لایەک گرژی لە پەیوەندییەکانی نێوانیان ببێتە هۆی بەرهەمهێنانی توندڕەویی ئایینی و دینی بەرامبەر بە یەکتر، لە لایەکی تریشەوە ئەم پەیوەندییانە لەلایەن هێزە سیاسی و گرووپە توندڕەوەکانەوە بە ئامانجی بەژەوەندیی خۆیان بەکار بهێنرێن. ئەو ڕووداوە توندوتیژانەی لەو ناوچانە ڕوویان داوە، ئەوەمان نیشان دەدەن کە سروشتێکی دینی و نەتەوەییان هەبووە و بەپێی قوناغەکە؛ یەکێکیان ئەولەویەتی زیاتری وەرگرتووە. لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعس، بەکارهێنانی توندوتیژی و کردەی تیرۆریستی لە عێراق بەگشتی و لە ناوچە جێناکۆکەکان بەتایبەتی؛ زیادی کرد. ململانێی تایفی و مەزهەبی لەدوای ٢٠٠٦ بە جۆرێك دەستی پێ کرد، کە توندڕەوی و تیرۆر وەك تاکە ئامرازی یەکلاییکردنەوەی ململانێکان بەکار هێنران لەلایەن هەندێك پێکهاتەوە بەرانبەر بە یەکتر و ئەوانی تر .

دەستپێکردنی ئەم کردەوە

تیرۆریستییانە بێ پێشەکی نییە، بەڵکوو زەمینە و مێژوویەکی لە پشتەوە هەبووە، چونکە وەک لێکۆڵەرەوەکان لەم بوارەدا باسی دەکەن، بیری توندڕەوی قۆناغێکە دەکەوێتە پێش قۆناغی تیرۆریستییەوە، لەم قۆناغەدا کەسەکە لە ڕووی فکرییەوە ئامادەیی تێدا دروست دەبێت کە ببێتە کەسێکی تیرۆریست و پەنا بۆ خراپترین جۆری توندوتیژی بەرێت کە کوشتنە. بۆیە بێگومان دروستبوونی ڕێکخراوی تیرۆریستی و ئەنجامدانی کردەی تیرۆریستی؛ بێ پێشەکی نییە و ڕیشەکانی لەناو ئەو جۆرە بیرکردنەوە توندئاژۆیانەیە کە لە بیری ئەو کەسانەدا هەن. لە قسەی بەشداربووانەوە ئەوە بەدی دەکرێت کە سروشتی پەیوەندیی نێوان پێکهاتەی ئەم ناوچانە لە ڕابردوو وە لە ئێستاشدا بارگاوییە بە زۆر جۆر لە ململانێی توند و یەکتر قبووڵنەکردن و هەوڵدان بۆ خۆسەپاندن و کۆنترۆڵکردن و چەوساندنەوەی ئەوانی تر، ئەم هۆکارانە هەمیشە پاڵ بە تاکەوە دەنێن کە ئاڕاستەی توندڕەوی لە بیرکردنەوە و ڕەفتاریدا بەهێز بکات. ئەم جۆرە پەیوەندییە؛ ژینگەیەکی لەبار دروست دەکات کە گرووپ و ڕێکخراوی توندڕەوی بەئاسانی تێیدا گەشە بکات و جێی خۆی بکاتەوە. پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکانی ئەو ناوچانە؛ پەیوەندییەکە کە ڕەگەزی هێزی تێدا زاڵە، هەر پێکهاتەیەک لە ڕووی دەسەڵاتەوە زاڵ بێت، لە پەیوەندییەکانیشیدا لە مەنتقی هێزەوە خۆی دەنوێنێت، ئەمەش هەستی پەراوێزخستن لەلای پێکهاتەکانی تر دروست دەکات. لەدوای ڕووخانی ڕژێمی پێشوو، پێکهاتەی عەرەبی سوننە ئەو پێگەیان لەدەست دا کە پێشتر هەیانبوو لە ڕووی دەسەڵاتەوە، بەتایبەتی لەو ناوچانە، بۆیە خۆیان بە پەراوێزخراو و چەوساوە دادەنا، هەر بۆیە پەنایان بۆ زۆر ڕێگا و شێواز برد بۆ گەڕانەوەی پێگەی لەدەستچوویان، لەدوای ڕووداوەکانی ئۆکتۆبەری (٢٠١٧) وەشەوە کورد لە هەمان بارودۆخدا خۆی دەبینێتەوە، تورکمانیش بە هەمان شێوە بەردەوام خۆی بە ستەملێکراو و پەراوێزخراو دەبینێت. لە ئێستادا ئەوەی کە وەکوو مەترسی دەبینرێت لەم ناوچانە و لە پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکان ڕەنگی داوەتەوە، بریتییە لە ململانێی توندی نەتەوەیی، بە جۆرێک وەکوو بەشداربووان ئاماژەیان پێ داوە هەر مەترسییەک لەم ناوچانە سەر هەڵبدات و لە ڕووی توندتیژیی پەرگیرییەوە هەر بەرگێکی بەبەردا بکرێت، ئەوە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ توندڕەویی نەتەوەیی پێکهاتەکان بەرامبەر بە یەکتر.

پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکان لە زۆر ڕووەوە کێشەی تێدایە و ئاستەنگی جیاوازی لە پێشە، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە یەکانگیری و هاوبەندیی کۆمەڵایەتی لە نزمترین ئاستیدایە. هەر چەند خەڵکی ئەم ناوچانە لە شوێنە گشتییەکان تێکەڵی و مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر هەیە، بەڵام ئەم مامەڵە شۆڕ نەبووەتەوە بۆ تێکەڵیی خێزانی

و پرۆسەی هاوسەرگیریی نێوان پێکهاتەکان. بە قسەی یەکێک لە بەشداربووانەی کە زانیاریی لێ وەرگیراوە، لەپێش ٢٠٠٣دا ئەم پەیوەندییانە هەبوو، بەڵام لەدوای ٢٠٠٣؛ تا ئاستێکی بەرچاو کەمی کردووە، نموونەی بە خێزانی خۆیان هێنایەوە کە چەندین هاوسەرگیریان لەگەڵ پێکهاتەی عەرەب و تورکمان هەبووە، بەڵام لە ساڵی (٢٠٠٣)ەوە ئەم پەیوەندییانە ڕووی نەداوەتەوە، ئەمەش ئاماژەیە بەوەی پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکان لاوازتر بووە و دووریی نێوانیان قووڵتر بووەتەوە.

بە بۆچوونی بەشێکی زۆر لە بەشداربووان، پەیوەندیی نێوان پێکهاتەکان گرێدراوی کێشەی زەویوزارە لەم ناوچانە، هەتا ئەم کێشەیە بە چارەسەرنەکراوی بمێنێتەوە، ئەم پەیوەندییە بە هیچ جۆرێک بەرەو ئاساییبوونەوە ناچێت، چونکە زەویوزار بۆخۆی فاکتەری ململانێ و بەیەکدادانی نێوان پێکهاتەکانە و بەلای خەڵکی ئەم ناوچانەوە؛ زەوی گرێدراوی ناسنامە و شکۆ و سەرچاوەی ژیان و گوزەرانیانە. دەسەڵاتی سیاسییش ئەجێندای سیاسی و نەتەوەیی و ئایینی خۆی بەکار دەهێنێت بۆ دروستکردنی نفوز و دەسەڵاتی خۆی لەو ناوچانە، بۆیە بە درێژایی مێژوو؛ دەسەڵاتە یەک لەدوای یەکەکان ئەم کێشەیەیان بە بنڕکراوی چارەسەر نەکردووە. بە هەردوو ئاراستەکەدا، ئەم کێشەیە دابڕانی زیاتری نێوان پێکهاتەکانی لێ دەکەوێتەوە و ململانێی نەتەوەیی، بەتایبەتی نێوان کورد و عەرەب؛ زیاتر دەکەن. هەر چەندە بە ڕای هەندێک لە بەشداربوون ململانێی شیعی و سوننی بەشێک نین لە ململانێی ناوچە جێناکۆکەکان، بەڵام یەکێک لە بەشداربووان ئاماژەی بەوە کرد کە چۆن لە ڕابردوودا پرۆسەی بەعەرەبکردن بەڕێوە چووە، ئێستاش لەم ناوچانە بە حوکمی زاڵبوونی دەسەڵاتی شیعە؛ هەوڵێک هەیە بۆ بەشیعەکردنی پێکهاتەکانی کەرکووک، بەڵام ئەم پرۆسەیە وەکوو پێشتر نییە کە بە هێز بسەپێنرێت، بەڵکوو لە ڕێگای دامودەزگای دینی و سیاسیی تایبەتەوە کاری بۆ دەکرێت و هەوڵی ڕاکێشانی سۆزی پێکهاتەکانی تر دەدەن.

دەستپێشخەرییەکان بۆ کەمکردنەوەی توندڕەوی

کەمکردنەوەی مەترسیی دروستبوونی بیری توندڕەوی، پێویستی بە کارکردنە لە ئاستی جیاجیادا. ئەو هەوڵانەی لەم بوارەدا دەدرێن، پێویستە فاکتەرەکانی دروستبوونی بیری توندڕەوی لەبەرچاو بگرێت و وەڵامدەرەوە بن بۆ هۆکارە بونیادی و پاڵنەرەکانی ئەم دیاردەیە لەو ناوچانە. هۆکارە بونیادییەکان کە پەیوەندیی بە سیستمی سیاسی و ژێرخانی ئابوورییەوە هەیە، تا ڕادەیەک لە هەموو کونتێکستێکدا هاوشێوەن کە بریتین لە هەژاری و بێکاری و ستەم و پەراوێزخستن و نەبوونی ئازادی. ئەم ئاستە زیاتر پەیوەستە بە گۆڕانکاری و ڕیفۆرمی سیاسی و ئابووری لە ئاستی کۆمەڵگا و وڵاتدا، بەڵام لە هۆکارە پاڵنەرەکان دەکرێت تەرکیزی

زیاتر لەسەر ئاستی گرووپ و کۆمیونیتی ناوخۆیی ئەو ناوچەیە بێت.

ئەگەر لە ڕووی ئابوورییەوە تەماشا بکەین، ناوچە جێناکۆکەکان کێشەی خزمەتگوزارییان هەیە، بە جۆرێك کە کێشە و ململانێکان کاریگەریی خراپیان لەسەر ڕێژەی هەژاری بەجێ هێشتووە. بەپێی ڕووپێوییەك کە وەزارەتی پلاندانانی عێراقی لە مانگی شوباتی ٢٠٢٠ بڵاوی کردووەتەوە، دەردەکەوێت پارێزگایەکی وەکوو نەینەوا بەرزترین ڕێژەی هەژاریی تێدایە کە (٣٧٪)ە[١٧]، هەر ئەم بارودۆخە وای کردووە کە ژمارەیەکی بەرچاو لە گەنجان ڕوو بکەنە هێزە چەکدارەکان بۆ بەدەستهێنانی سەرچاوەی ژیان[١٨]. گرووپە تیرۆرست و توندڕەوەکانیش، بەتایبەتی داعش، ئەو بارودۆخەی بۆ بەرژەوەندیی خۆی قۆستەوە و لە ڕێگای پێدانی مووچەیەکی مانگانە بۆ ئەندامەکانی، توانیی ژمارەیەکی زۆر گەنج و هاوڵاتیی ئەو ناوچانە لەدەوری خۆی کۆ بکاتەوە کە حوکمی دەکردن[١٩]. لە ئێستاشدا پاشماوەکانی داعش لە ناوچە جێناکۆکەکان بوونیان هەیە و چەندین کردەی ڕفاندنی هاوڵاتیانیان لەو ناوچانە ئەنجام داوە و پاشان لەبەرانبەر بڕە پارەیەکی زۆر؛ بەشێکیانی ئازاد کردووە[٢٠]، هەر ئەمەش وای کردووە کە هەندێك لە بەشداربووان ئەم حاڵەتە وەك مەترسی ببینن، چونکە ئەگەری هەیە خەڵکانێك تەنها بۆ بە دەستهێنانی سەرچاوەی ماددی؛ لەو جۆرە کردەوانەوە تێوە بگلێن. هەروەها بوونی گەندەڵی و خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات، هۆکارێکی تری بێزاریی خەڵك و نەمانی ئینتیمایە کە وا دەکات کە خەڵك بەئاسانی پێشوازی لە گرووپە توندڕەوەکان بکات.

سەبارەت بە هەوڵ و دەستپێشخەرییەکان لە ناوچە جێناکۆکەکان بۆ چارەسەرکردنی کێشە و ململانێکان، دەکرێت ئاماژە بە هەوڵی ڕێکخراوەکان و میدیا و خەڵکی نوخبە و ڕۆشنبیری ئەو ناوچانە بکەین، بەتایبەتی بۆ دروستکردنی بەهای پێکەوەژیان و یەکتر قبووڵکردن و ئاشتیی کۆمەڵایەتی و کەمکردنەوەی ئەو کێشانەی کە دەرهاویشتەی کێشەی نەتەوەیی و دینی و ئەتنیکیی ئەو ناوچانەیە. یەکێك لە هۆکارەکانی باڵادەستی و مانەوەی گرووپە توندڕەوەکان، بریتییە لە لاوازیی گوتاری بەدیل بەرانبەر بە گوتاری توندڕەوی. هەموو ئەو کەناڵانەی کە پرۆسەی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی ئەنجام دەدەن، لە ناویشیاندا دامەزراوە ئایینییەکان، پارتە سیاسییەکان، دامودەزگا پەروەردەییەکان، بە جۆرێك لە جۆرەکان دەتوانن ڕۆڵ بگێڕن لە دروستکردنی گوتارێکی بەدیلی بەهێز، بەڵام دامودەزگاکانی ڕاگەیاندن و ڕێکخراوە ناحکومییەکان دەکرێت سەرمەشق بن لەم چوارچێوەیەدا.

پەیوەست بە ڕێکخراوەکانی

کۆمەڵگەی مەدەنی، ئەوەی ئاماژەی پێ دراوە لە قسەی بەشداربووان ئەوەیە کە دابەشبوونێک هەیە لەنێوان خودی ڕێکخراوەکان بەسەر پێکهاتەکان، بە جۆرێک هەر ڕێکخراوێک کار بۆ پێکهاتەکەی خۆی دەکات، هەر لایەنێک پشتگیریی بکات؛ لە بەرژەوەندیی ئەو کار دەکات. هەر چەندە لە قسەی بەشداربووانەوە ئەوە دەردەکەوێت کە هیچ نموونەیەکی بەرجەستە نییە کە ڕێکخراوێک هەبێت تەجاوزی دابەشبوونە دینی و نەتەوەییەکانی کردبێت و کار لەسەر چوارچێوەیەک بکات کە پەرە بە پرەنسیپە مەدەنییەکانی وەکوو هاوڵاتیبوون و یەکسانی و یەکتر قبووڵکردن و پێکەوەژیانی کردبێت، بەڵام ئەمە لەو ڕاستییە ناگۆڕێت کە لێرە و لەوێ چەند ڕێکخراوێکی مەدەنیی ناوخۆیی و نێودەوڵەتیی کەم هەن کە هانی کاری ڕێکخراوەیی و پرەنسیپە مەدەنییەکان دەدەن. بە هۆی دەرکەوتنی داعش و کێشەی ئاوارەی ناوخۆیی، تەرکیزی زۆری ڕێکخراوە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان کەوتووەتە سەر ئەو ناوچانە، ئەمەش دەرفەتێکی بۆ کاری مەدەنی و بەشدارییپێکردنی هاوڵاتیانی ئەو ناوچانە ڕەخساندووە. ئەگەر تەماشای کار و پرۆژەی ڕێکخراوە ناحکومییەکان بکەین، بەتایبەتی ئەوانەی کە لە بواری گەشەپێداندا کار دەکەن، دەبینین کە زۆرێك لە پرۆژەکان ڕەهەندی بونیادنانی ئاشتی و هاوبەندیی کۆمەڵایەتیی تێدایە، نموونەی ئەو جۆرە پرۆژانەش؛ سەنتەر یاخود لیژنەکانی ئاشتیی خۆجێییە کە لە ڕێگای سازدانی وۆرکشۆپ، کۆڕ و کۆبوونەوە و دیالۆگی نێوان ئەندامانی کۆمەڵگای خۆجێییەوە هەوڵی بەشداریکردنی زیاتری هاوڵاتیانی ئەو ناوچانە دەدرێت لە پرۆسەی ئاشتەوایی نێوان پێکهاتەکان. ڕێکخراوەکانی وەك ئاشتی و ئازادی، مەسەلە، "UPP"ی ئیتاڵی و چەندین ڕێکخراوی تر، نموونەی ئەو ڕێکخراوانەن کە بەم ئاڕاستەیە کار دەکەن. هەر چەندە توانا و کاریگەریی ڕێکخراوەکان لە ئاست کێشە و گرفتەکانی ئەو ناوچانە زۆر سنووردارە و هێشتا نەبوونەتە ئەو کارەکتەرەی کە گۆڕانکاریی ڕیشەیی دروست بکەن، بەڵام هەنگاوێکی باشە بە ئاڕاستەی بەهێزکردنی گوتاری جێگرەوە لەبەرانبەر گوتاری توندڕەویی گرووپە توندڕەوەکان. بە مانایەکی تر: ستراتیژیی کاری ئەم ڕێکخراوانە لە خوارەوە بۆ سەرەوەیە (Bottom-Up Approach)، کە تێیدا ئیش لەسەر تواناسازیی هاوڵاتیان و گەنجانی ئەو ناوچانە دەکرێت کە ببنە هاوڵاتی باش و کارەکتەری ناتوندوتیژ، نەك ئەوەی بکەونە بەر کاریگەریی گوتاری گرووپە توندڕەوەکان و ببنە فاکتەری مانەوەی ئەو گرووپانە لەو ناوچانە.

بەشێکی تر لە وەڵامەکان ئەوەمان پیشان دەدەن ئاڕاستەیەک لەناو کەسانی ڕۆشنبیر و ڕۆژنامەنووس لە

هەمــوو پێکهاتــەکان بــەدی دەکرێــت بــۆ بڵاوکردنــەوەی گوتاری پێکەوەژیان و ناتوندوتیژ دژ بە گوتــاری ڕقاوی، کە گرووپە توندڕەوەکان بــەکاری دەهێنن. بۆ نموونــە؛ هەوڵێــک هەبووە لە ڕێــگای یەکێتیی نووســەرانی عێــراق، کــە چەندین کــۆڕ و ســیمیناریان ئەنجــام داوە بــۆ دروســتکردنی ئەم جۆرە گوتارە، بەڵام ئــەم هەوڵانە لە بازنەیەکی بچووکــدا ماونەتەوە و نەبوونەتە ئاڕاســتەیەکی بــاو لەنــاو ئەو پێکهاتانــە، تــا ڕەنگدانــەوەی هەبێــت لەســەر واقیعــی ئەو ناوچانــە، ئەمــەش بــە هــۆی ئەوەی ناکۆکییە ســەرەکییەکان لــە توندترین ئاســتی خۆیاندان لەم کاتــەدا، دەســتتێوەردانی ناوخــۆی و هەرێمــی دەکرێت بــۆ خۆشــکردنی ململانێــکان و یەکلاییکردنــەوەی لــە بەرژەوەنــدیــی خۆیــان. ئــەم بارودۆخە پڕ کێشــاوییە، هەوڵی لــەم شــێوەیەی لــە پەراوێزدا هێشــتووەتەوە.

شکســتی پــەروەردە و مەترســیی ئاینــدە

ئەگــەر بڕیــار بێــت دامــودەزگا پەروەردەییــەکان ڕۆڵــی گرنــگ بگێــڕن لــە ڕەنگرێژکردن و نەخشــاندنی بیر و هەڵســوکەوتی تاک و چاندنی بەهــای مەدەنیــی هاوبەش لە کەســایەتیی فێرخــوازدا، ئــەوا لــە ناوچــە کێشەلەســەرەکان ســیکتەری پەروەردە وەك باقیی ســیکتەرەکانی تــر بــووە بــە قوربانیی ململانێ سیاســییەکان. وەك هەســتکردن بــە گرنگیی ڕۆڵــی پــەروەردەش، هێــزە بڕیاربەدەســتەکان هەوڵیــان داوە سیســتمی پــەروەردە و پڕۆگرامەکانــی خوێنــدن وەك چەکێــك بــەکار بێنــن بــۆ بەرژەوەنــدیــی خۆیــان و ســەپاندنی ئەجێنــدای سیاســییان. ئەگەر لە سەردەمی بەعســدا هەوڵــی ســڕینەوەی ناســنامەی ئایینــی و نەتەوەیی پێکهاتەکانــی تــر و زاڵکردنــی ناســنامەی عەرەبــی ســوننەی مسوڵمان دەدرا (Assimilation) لــە ڕێــگای سیســتمی پەروەردەوە، ئەوا لەدوای ســاڵی (٢٠٠٣)وە ئــەو هاوکێشــەیە بە جۆرێــك گــۆڕا کــە پێکهاتەکان لەناو سیســتمی پــەروەردەدا و لەژێــر کاریگەریــی بارودۆخی سیاســیدا لــە یــەك دابــڕان و هەریەکــە و بــە ئاڕاســتەی تۆخکردنەوەی ناســنامەی ئایین و نەتەوەکــەی خــۆی کاری دەکــرد (Segregation)[٢١]، ئەمە دەرفەتێکــی زیاتری ڕەخســاند بــۆ دەســتوەردانی هەرێمــی کــە بەشــێکن لــە ململانێکانی ناوچــە جێناکۆکــەکان و ڕۆڵی نەرێنی دەگێڕن لــە بەردەوامیی ململانێــکان. ئەوەی کــە تورکیا دەیــکات لــە هاوکاریکردنــی ماددی و مەعنەویــی خوێندنی تورکمانــی و تۆخکردنــەوەی ناســنامەی تورکمانی بەتایبەتی لــە پارێــزگای کەرکــووك و موســڵ، نموونەیەکــی دیــاری ئــەو دەســتوەردانەیە. هــەروەك بەشــداربووان ئاماژەیــان پــێ دا، ئەمــە کاریگەریــی نەرێنیــی هەیــە لەســەر پرۆســەی پێکەوەژیان و بــرەودان بــە کولتــووری لێبوردەیــی و دروســتبوونی بەهــا هاوبەشــەکان. پێشــتر فێرخوازێکــی کــورد، عــەرەب، تورکــمان و سریانــی پێکەوە لە

قوتابخانەیەك دەیانخوێند و فێری زمانی یەكتر دەبوون [٢٢]، پەیوەندیی كۆمەڵایەتی و پرۆسەی هاوسەرگیری لە نێوانیان ڕووی دەدا، بەڵام وەك لە سەرەوە ئاماژەمان پێ دا، لەدوای (٢٠٠٣)وە ئەم بابەتە كاڵ بوویەوە. لە وەها بارودۆخێكدا كە دەرفەتی بەریەككەوتنی پێكهاتە جیاوازەكان لەگەڵ یەكتر كەم دەبێتەوە، بەتایبەتی لە ناوەندە پەروەردەییەكان، ئاشنابوون بە كولتوور و مێژوو و باكگراوندی ئەوانی تر؛ سنووردار دەبێت و وەك دەرەنجامێكی چاوەڕوانكراویش گوتاری ڕقلێبوونەوە لە هەر ساتێكدا دەكرێت كاریگەریی نەرێنیی خۆی بەجێ بهێڵێ لەسەر بیر و دونیابینیی گەنجان و فێرخوازان بەرانبەر بە ئەوانی تر.

سەرباری كێشە كەڵەكەبووەكانی پێشووتر لە سێكتەری پەروەردە، لەگەڵ دەركەوتنی داعشیشدا پرۆسەی خوێندن لە ناوچە جێناكۆكەكان تووشی دارمانێكی تر بوو، بە چاوپۆشی لەو زیانانەی كە بەر ژێرخانی كەرتی پەروەردە كەوت، داعش هەر زوو هەوڵی دا لە ڕێگای سیستمی پەروەردەوە كار لەسەر نەوەی داهاتوو بكات و لە ڕێگای گۆڕینی پرۆگرامەكانی خوێندنەوە هەوڵی دا فێرخوازان بە بیری توندڕەوی تەڵقین بكات (Indoctrination). ئەو پەرتووكانەی كە داعش لە سەردەمی خەلافەتەكەی بۆ قوتابخانەكانی دانا و قوتابییەكانی بە بیری توندڕەوی گۆش دەكرد، چاوەڕوانی و مەترسیی دروستبوونی نەوەیەكی توندڕەوی لێ دەكرێت. هەر چەندە بەپێی زانیاریی ئێمە؛ هیچ توێژینەوە و داتایەكی بەردەست نییە ئەوە بخاتە ڕوو كە تا چەند قوتابخانەكانی سەردەمی خەلافەتی داعش كاریگەرییان هەبووە لەسەر ڕەفتار و هەڵسوكەوتی فێرخوازان، بەڵام دەتوانین وەك سەرچاوە و مەترسیی توندڕەوبوون پێشبینییان بكەین، چونكە وانە پراكتیكییەكانی تایبەت بە جیهاد و دروستكردنی هاوسۆزی بۆ كەسانی توندڕەو لە ڕێگای وانەكانەوە؛ پاڵپشتیی ئەو ئارگیومێنتە دەكات. ئەمە سەرباری ئەوەی كە زۆرێك لە هاوڵاتیانی ناوچە جێناكۆكەكان ئاوارە بوون، منداڵەكانیان بۆ ماوەیەكی زۆر یان لە خوێندن بێبەش بوون، یاخود خرانە بەر خوێندن لە ئاوارەیی. بە هۆی ڕووداوەكانی دوای ڕیفراندۆمیشەوە، خوێندنی كوردی لە ناوچە جێناكۆكەكان گرفتی زۆری بۆ دروست بوو. لە هەندێك ناوچە، بەتایبەتی لە دەشتی نەینەوا و قەزای سنجار، قوتابخانە كوردییەكان بۆ ماوەیەك داخران، ئەمەش دیسانەوە شكستێكی ترە كە چۆن پەروەردە بووە قوربانیی ململانێ سیاسییەكان، لە كاتێكدا دەكرێت دامودەزگا پەروەردەییەكان ڕۆڵی گرنگ بگێڕن لە دروستكرنی تاكێكی هۆشیار و ڕەخنەگر و بەهێز بۆ ئەوەی بەئاسانی نەكەونە بەر كاریگەریی گوتاری توندڕەوییەوە كە بە ئێستاشەوە ئەو گوتارە لە ناوچە

جێناکۆکەکان بوونی هەیە.

سەرباری هەموو ئەو کێشانە، ناوەڕۆکی پرۆگرامەکانی خوێندن کەموکوڕیی زۆریان تێدایە، هەروەك هەندێك لە بەشداربووان ئاماژەیان پێ کرد و توێژەرانی تریش بەو ئەنجامە گەیشتوون[٢٣] کە بابەتەکانی خوێندن، بەتایبەتییش کتێبی مێژوو، خوێندنی ئیسلامی؛ یارمەتیی فێرخواز نادەن تا ئاشنا بێت بە کولتوور و مێژووی پێکهاتە جیاوازەکانی عێراق و ڕێگا خۆش ناکەن بۆ دروستبوونی بەها مەدەنییە هاوبەشەکان، ئەمە سەرباری هەموو ئەو تێبینییانەی کە لەسەر توانای مامۆستا و پەروەردەکاران و ڕێبازەکانی وانەوتنەوە هەیە لە قوتابخانەکاندا.

مامەڵەی پۆلیس و هێزە ئەمنییەکان

لە سایەی شکستی حوکمی یاسا لە ناوچە جێناکۆکەکان، دەسەڵاتی هێزە ئەمنییەکان و دامودەزگاکانی پۆلیس بە شێوەیەکی خراپ بەکار دەهێنرێت. ڕاپۆرتێکی ڕێکخراوی کۆچی نێودەوڵەتی (٢٠٢٠) ئاماژە بەوە دەکات کە هاوڵاتیانی عێراق، بەتایبەتی لە پارێزگاکانی ئەنبار، بەسرە، موسڵ (لە ناویشیاندا حەمدانیە کە بە ناوچەی جێناکۆك هەژمار دەکرێت)؛ زیاتر متمانەیان بە هێزەکانی دەرەوەی دامودەزگا حکومییەکانە[٢٤]، ئەم بێمتمانەییە هۆکارەکەی هەر چی بێت، بەشێکی پەیوەندیی بەو تاوان و پێشێلکارییانەوە هەیە کە بەشێك لە هێزە ئەمنییەکان دژ بە هاوڵاتیان ئەنجامی دەدەن، لە ناویشیاندا گرتنی هاوڵاتیانی بێتاوان بە بیانووی تیرۆر و هاوکاریکردنی گرووپە توندڕەوەکان. ئەمە ئەو خاڵە بوو کە سەرجەم ئەو کەسانەی چاوپێکەوتنیان لەگەڵ کرا، لەسەری کۆك بوون. ڕەنگە ئەوەی زیاتر دەستی هێزە ئەمنییەکانی واڵا کردبێت، یاسای ڕووبەڕووبوونەوەی تیرۆر، ژمارە (١٣)ی ساڵی (٢٠٠٥) بێت، کە چەمکی تیرۆری بە شێوەیەکی فراوان پێناسە کردووە و زۆر جار کەسانی بێتاوان لەژێر ناوی جێبەجێکردنی ئەم یاسایەدا دەستبەسەر دەکرێن و ئەشکەنجە دەدرێن، ئەمەش هەستکردن بە چەوساندنەوە زیاد دەکات و ئەگەری هەیە سەر بکێشێ بۆ توندڕەوی و پەنابردن بۆ تۆڵەکردنەوە.

هۆکارێکی تر پەیوەندیی بە پێکهاتەی هێزەکانی پۆلیس و هێزە ئەمنییەکانی ترەوە هەیە، کە هێزی گشتگیر نیین تا ئەندامەکانی لە هەموو پێکهاتەکانی ئەو ناوچانە پێك بێن و بێلایەنانە مامەڵە بکەن. هەندێك کات ئەو هێزانەی لەو ناوچانەن، خەڵکی ناوچەکانی تری عێراقن و شارەزای ژیان و پێکهاتەی دانیشتووانی ئەو ناوچانە نین، هەر بۆیەش بەئاسانی لە ململانێی نێوان هێزە سیاسییەکان بەکار دەهێنرێن و دەبن بە تەرەف بۆ پشتگیریکردنی پێکهاتەیەك دژ بە پێکهاتەیەکی تر، ئەمە هەستی چەوساندنەوە لای ئەو پێکهاتانە زیاد دەکات کە

پێشـێلکارییان بەرانبەر دەکرێت و مەترسـیی ئـەوە دروسـت دەکات کە بۆ پاراسـتنی خۆیان؛ پەنا بـۆ گرووپە تونـدڕەوەکان بەرن.

بابەتێکـی تـر، خـراپ مامەڵەکردنـە لەگـەڵ کەسـوکاری ئـەو کەسـانەی کە ئەندامـی گرووپـە توندڕەو و تیرۆرسـتییەکانن. لـە چـاوی کاربەدەسـتانی هێـزە عێراقییەکانەوە ئەگەر کەسـێك تاوانبـار بێـت، سـەرجەم ئەندامانـی خێزانەکـەی وەك گوناهبـار مامەڵـەی لەگـەڵ دەکرێـت[٢٥]. بەپێـی ڕاپۆرتـی ڕێکخراوەکانی مافـی مرۆڤیش، چەندین کەیسـی پێشـێلکاری دژ بـە کەسـانی گومانلێکراو و ئەندامانـی خێزانەکانیـان لـە ناوچە جێناکۆکـەکان تۆمار کراوە[٢٦]. ئەم جـۆرە مامەڵەکردنانەی هێـزە چەکـدار و ئەمنییەکان، مەترسـیی بەردەوامـی بیـری توندڕەوی زیاد دەکات و ئەگەری ئـەوەی لـێ دەکرێـت کـە ئەندامانی تری ئـەو خێزانانەش بـەرەو بیری تونـدڕەوی بڕۆن و لە کردەی تیـرۆر و یارمەتیدانی گرووپە تیرۆرسـتییەکانەوە تێوە بگلێن .

سـەرەڕای هەمـوو ئـەو کێشـانە، بابەتـی گەندەڵـی لـە کەیسـی دەسـتگیرکردن و بەرەڵاکردنی ئەو تیرۆرسـتانەی کـە تاوانـی تیرۆریـان بەسـەردا سـاغ بووەتـەوە؛ وەك سـەرچاوەی مەترسـیی بەردەوامـی توندڕەوبـوون و کـردەی تیرۆرسـتی لەقەڵـەم دەدرێن، چونکە وەك بەشـێکی زۆری بەشـداربووان ئاماژەیـان پـێ کـرد کـە هەندێـك لـە کاربەدەسـتانی هێـزە ئەمنییەکان و پۆلیـس لە ڕێگای ڕێککەوتنـی ژێربەژێـرەوە و لەبەرانبـەر بـڕە پارەیەکـی زۆر؛ چەندیـن سـەرکردە و گەورەتیرۆرسـتیان بـەرەڵا کردووە کە دواجار سـەرچاوەی مەترسـین بـۆ توندڕەوکردنـی ئەوانی تـر. هەر چەنـدە هیچ کام لە بەشـداربووان کەیسێکی دیاریکراویان وەبیـر نەهێنایەوە کە پاڵپشـتیی ئەم قسانە بکات، بـەڵام ئـەوان ئاماژەیـان بەوە کـرد کە لـە شـەقامی عێراقی و لەنـاو هاوڵاتیـان؛ دەنگـۆی تێوەگلانـی ئەو کاربەدەسـتانە زۆر بـڵاوە، بـە ڕادەیـەك کە دەوڵەمەندبوونـی هەندێـك بەرپرسـی ئەو هێزانـە؛ ئاماژەی ڕوونـە بـۆ ئـەو بابەتە.

ئەنجام

بارودۆخـی ناوچـە جێناکۆکـەکان بـە جۆرێکە کە هێشـتا زەمینەی سـەرهەڵدان و گەشەسـەندنی بیـری توندڕەویـی تێـدا بـەدی دەکرێت. ئەو ناوچانە تا ئێسـتا ژینگەیەکـی لەبارن بـۆ گرووپە تونـدڕەوەکان، کـە بەردەوامی بـە کار و چالاکییەکانیـان بدەن و ڕەگـی مانـەوەی خۆیان لەناو بۆشـاییە سیاسـی و ئەمنـی و کۆمەڵایەتـی و ئابوورییەکانـی ئـەو ناوچانـە بەهێـز بکەن، چونکـە هـۆکار و پاڵنەرەکانی بیری تونـدڕەوی لـەم ناوچانە؛ تا ئاستێکی مەترسـیدار بوونیان هەیـە، دەرەنجامەکەشـی لەو ململانـێ و بەریەککەوتنانـەوە دەردەکەوێـت کـە ڕۆژانـە لەنێـوان پێکهاتەکانـی ئـەم ناوچانـە ڕوو دەدەن تـا دەگات بـەو چالاکییانـەی کـە گرووپە تونـدڕە و تیرۆریسـتییەکان

ئەنجامــی دەدەن. بە بــەراورد بە ڕادەی مەترســییەکان، هەوڵ و دەستپێشخەرییەکان زۆر لاواز و ناکاریگەرن بۆ چارەســەرکردنی ئەو کێشانەی کە بیری توندڕەوی و تیــرۆر بەرهــەم دەهێنــن. بۆیــە ئاســانە پێشــبینی ئەوە بکرێــت کە بیــری تونــدڕەوی زیاتــر لــەم ناوچانە تەشــەنە بــکات و لە هــەر ســاتێکدا بە هۆی بوونــی ئــەم زەمینانەوە؛ ســەرهەڵدانەوەی گرووپــە تیرۆرســتییەکان ئەگەرێکــی بەهێــز بێــت، چونکــە پەیوەندیی نێــوان پێکهاتەکانی ئەم ناوچانە بــە خراپترین دۆخی خۆیــدا تێپەڕ دەبێــت، هەموو جیاوازییــە نەتەوەیــی و ئایینی و مەزهەبییــەکان بــە پاڵنەری سیاسی تا ئاســتێکی مەترسیدار قــووڵ کراونەتەوە و لــە ڕووی کۆمەڵایەتییــەوە یەکانگیرییەك بــەدی ناکرێــت، بەمــەش پایەکانی بیری تونــدڕەوی زیاتر قایمتر دەبێــت، لــە بەرامبەردا هەوڵێکــی جددیــی ئەوتــۆ لە ڕێگای دامــەزراوەی پەروەردەیی و دەزگای ڕاگەیانــدن و ڕێکخراوی مەدەنییــەوە نەدراوە کــە زەمینــەی هاوبەشــی پێکەوەژیــان و ئاشــتی لــەم ناوچانــە دروســت بکرێــت. بــە هــۆی بەســەربازیکردنی ئــەو ناوچانــەوە، مەترســیی ســەر چالاکییــە مەدەنییەکان، بەتایبەتییــش کاری ڕێکخــراوە ناحکومییــەکان، تــا دێــت زیاتــر دەبێــت. لــە ڕووی پەروەردەییشــەوە دابڕانی زیاتر بــەدی دەکرێــت، خەریکــە دەگاتە ئاســتی ئەوەی زمانێکی هاوبەش لــە نێوانیانــدا نەبێت کــە لە یەکــتری تێبگــەن، بۆیە چاوەڕوانــی ئــەوە دەکرێــت لــە داهاتــوودا زیاتر بــە یەکتر نامــۆ بــن، ئەمە جگــە لەوەی پرۆســەی خوێندن و پــەروەردە نەبووەتــە بەرهەمهێنــەری بەهــا و بنەمــای مەدەنیــی هاوبــەش لە نێوانیانــدا. ئەوەی بارودۆخەکــەی زیاتــر ئاڵۆزتــر کــردووە، بارودۆخــی ئەمنــی و ڕۆڵــی دەزگا ئەمنییەکانــە لــەو ناوچانــە. ســەرەڕای ئــەوەی ســەقامگیرییان دروســت نەکــردووە، بەڵکــوو بەپێچەوانــەوە مامەڵــەی خراپیــان لەگــەڵ بارودۆخەکە؛ بۆخــۆی ســەرچاوەی ناســەقامگیری و قووڵکردنــی ململانێــی نێــوان پێکهاتەکانــە کە پێشــبینی ئــەوە ناکرێت لە ئاینــدەی نزیکــدا باشــتر بێت.

سەرچاوەکان:

(١) Institute for Economics and Peace. ٢٠٢٠. Global Peace Index. Retrieved from http://visionofhumanity.org/app/uploads/٠٦/٢٠٢٠/GPI_٢٠٢٠_web.pdf [accessed on July ٢٠٢٠ ,٥]

(٢) Institute for Economics and Peace. ٢٠١٩. Global Terrorism Index. Retrieved from http://visionofhumanity.org/app/uploads/١١/٢٠١٩/GTI٢٠١٩-web.pdf [accessed on July ٢٠٢٠ ,٦]

(3) Institute for Economics and Peace. ٢٠٢٠. Global Peace Index.

(4) The U.S. Department of State.2020. Country Reports on Terrorism 2019. Retrieved from https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/Country-Reports-on-Terrorism-2019-2.pdf

(٥) فەتــاح، ئومێــد ڕەفیق، ڕەســووڵ، عابد خالد، مســتەفا، جەلال حەســەن، میکە، هەردی مەهــدی، ٢٠١٩، ســەرهەڵدانەوەی گرووپــە تیرۆرســتییەکان لــە ناوچــە جێناکۆکــەکان، ســەنتەری لێکۆڵینــەوەی ئایندەیــی، ســلێمانی.

(٦) ســاڵح، ســەنگەر و ڕەحــمان، عەبدولســەمیع، ٢٠٢٠، بیــری تونــدڕەوی: فاکتــەر و میکانیزمەکانــی ڕێگریردنــی لــە

هەرێمی کوردستان. وەرگیراوە لە http://pfo-ku.org/index.php/raport/2017-05-19-16-00-33/645-2020-08-13-09-53-38?fbclid =IwAR2k0ibpYCprDxa15AKPM7qYSVpaZ4SSQKeNlNgSmi-UwEk1ElaP OEL8xcYY ڕێکخراوی ئاشتی و ئازادی. هەولێر.

(7) Holmer, G., ٢٠١٣. Countering violent extremism: A peacebuilding perspective. US Institute of Peace.

(8) Guiu, R. Ameen, A., And Siddiqui, N., ٢٠١٧. Scenarios of Fragility in Northern Nineveh; Baseline assessment for the sub-districts of Wana, Zummar, Rabbia, and Sinuni. Social Inquiry. Retrived from https://issuu.com/social-inquiry/docs/report__4 [accessed on July 29,2020].

(9) Sanad for Peacebuilding and Social Inquiry. 2018. "Ideas are more dangerous than deeds": Street-level perspectives of violent extremism in Nineveh Governorate, Iraq" retrieved from https://static1.squarespace.com /static/5bbb4e4c29f2cc31b47 ff50f/t/5d5eb954141bba000113d623/15664 88929024/Ideas+are+more+Dangerous+than+Deeds.pdf [accessed on July 28, 2020]

(10) Kelsey Shanks (2016) The changing role of education in the Iraqi disputed territories: assimilation, segregation and indoctrination, Globalization, Societies and Education, 14:3, 422-433, DOI: 10.1080/14767724.2015 .1128807

(11) Abdel-Razek, O. and Puttick, M., 2016. Majorities and minorities in post-ISIS Iraq. Contemporary Arab Affairs, 9 (4), pp.565-576.

(١٢) وەزارەتی پلاندانانی عێراق، ٢٠٢٠، https://mop.gov.iq/news/view/ details?id=٣٦٠،(بەردەستە: ٢٠٢٠/٨/١)

(13) Mansour, R., 2017. Iraq after the Fall of ISIS: The Struggle for the State. Chatham House. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-07-04-iraq-after-isis-mansour-final2.pdf [Accessed on July 13, 2020].

(14) Daniel Meier . 2020. 'Disputed territories' in northern Iraq: The frontiering of in-between spaces, Mediterranean Politics, 25:3, 351-371, DOI: 10.1080/13629395.2019. 1681733

(15) O'Driscoll, D. 2019. The Islamic State in Iraq. K4D Helpdesk, Brighton, UK: Institute of Development Studies.

(16) The U.S. Department of State.2020. Country Reports on Terrorism 2019.

(17) Van Veen، Erwin & al-Shadeedi, al-Hamzeh. 2018. In the eye of the storm? (In) stability in Western Iraqi

(18) Kurdistan. Retrieved from https://www.clingendael.org/sites/default/files/2018-07/in-the-eye-of-the-storm.pdf [Accessed on June 25,2020].

(١٩) پیرە، جەمال، ٢٠١٩، سەردەمی داعش، بەدواداچوونی ڕۆژنامەوانی.

(٢٠) ئەڤرۆ نیوز، ٢٠٢٠، لە ماوەی یەك هەفتەدا؛ داعش ٩ هاوڵاتیی فڕاندووە. http://evronews.net/ku/لە%E٢%٨٠%٨Cماوە%E٢%٨٠%٨Cی-یە%E٢%٨٠%٨Cك-هە%E٢%٨٠%٨Cفتە%E٢%٨٠%٨Cدا-داعش-٩-هاو/١٦٨٤٢٠.

(21) Kelsey Shanks (2016) The changing role of education in the Iraqi disputed territories: assimilation, segregation and indoctrination, Globalization, Societies and Education, 14:3, 422-433, DOI: 10.1080/14767724.2015 .1128807

(٢٢) ئەوەی زۆر جار لەناو خەڵکدا دەوترا کەرکووکییەکان سێ مەوجن، مەبەست ئەوە بوو کە بە هۆی تێکەڵاوبوون و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە، بەشێك لە خەڵکی ناوچە جێناکۆکەکان دەیانتوانی بە هەرسێ زمانی کوردی، عەرەبی و تورکمانی قسە بکە ن .

(23) Barany, L., 2013. Teaching of religious education in Iraqi state schools and the status of minorities in Iraq: a critical review. International Journal of Arts & Sciences, 6(4), p.451.

(24) International Organization for Migration. 2020. Perceptions of security and police in Iraq - Baseline Survey Findings. Retrieved from https://uniraq.org/ index.php?option=com_k2&view=item&id =12120:perceptions-of -security-and -police-in-iraq- baseline-survey-findings &Itemid =626&lang=en [Accessed on July 20,2020].

(25) Potter, Alex. 2018. The Government is Constructing a New Generation of Isis.

(26) Human Rights Watch. 2018. Retrieved from https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/iraq

(27) [Accessed on August 5, 2020].

ئایندەناسی

وەرگێڕان

ڕێگرییەکانی لکاندنی کەرکووک
بە حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە

د. زەهرا ئەحمەدی پور - مامۆستای جوگرافیای سیاسی/زانکۆی تەربییەت مودەڕیس

مەحموود موبارەکشاهی - ماستەری جوگرافیای سیاسی/زانکۆی تەربییەت مودەڕیس

وەرزنامەی جیۆپۆلەتیک - ساڵی یانزەهەم، ژمارەی دوو، هاوینی ٢٠١٥.

وەرگێڕان: لوقمان سەیفور ئەسکەندەر

پوختە

پارێزگای کەرکووک وەک یەکێک لە گرنگترین ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و دەوڵەتی ناوەندیی عێراق ئەژمار دەکرێت، لە مێژووی دروستبوونی ئەم وڵاتەوە تاوەکوو ئێستا؛ کاریگەریی لەسەر هەموو دانوستان و ڕێککەوتنەکانی نێوان حزبە کوردییەکان و دەوڵەتی ناوەندی بەجێ هێشتووە و چارەنووسی ئەم پارێزگایە بەردەوام یەکێک بووە لە پرسە جێناکۆکەکانی نێوان کوردەکان و حکومەتی ناوەندیی عێراق. کوردەکانی عێراق؛ کەرکووک بە بەشێکی دانەبڕاو لە خاکی کوردستان دەزانن و ڕێبەرانی کوردی عێراق؛ نازناوی "دڵی کوردستان" و "قودسی کوردستان"یان داوە بە کەرکووک و چەندین جار لە دەربڕینی هەڵوێستە سیاسییەکانیاندا وتوویانە لەسەر چارەنووسی کەرکووك ئامادەی سازشکردن نین. لە لایەکی دیکەوە حکومەتی ناوەندیی عێراق، ئەم پارێزگایە وەک بەشێکی ناوچە کوردستانییەکان ئەژمار ناکات و ئامادە نەبووە خواستی کوردەکان لەسەر بنەمای ئەوەی کە کەرکووک بخرێتە سەر هەرێمی کوردستان؛ پەسەند بکات. ئەم توێژینەوەیە لەسەر ئەم بنەمایە داڕێژراوە کە یەکێک لە هۆکارە گرنگەکانی نەلکاندنی کەرکوک بە هەرێمی کوردستانەوە، پێگەی جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووکە لەسەر ئاستی نیشتمانی و ناوچەییدا، ئەم توێژینەوە لە ڕوانگەی جیۆپۆلەتیکی و بە شێوەی وەسفی-شیکاری و بە کەڵکوەرگرتن لە سەرچاوەکانی کتێبخانە و بەدواداچوونی مەیدانی، ئەو هۆکار و ئاستەنگانەی کە بوونەتە هۆکاری ئەوەی کەرکووک نەخرێتە سەر هەرێمی کوردستان؛ خستووەتە ڕوو.

کلیلەوشەکان: جیۆپۆلەتیک، جیوئیکۆنۆمیك، قورسایی جیۆپۆلەتیک، کوردستان، کەرکووک

تێبینی: لەبەر درێژی توێژینەوەکە و ناپێویستی و پەیوەستنەبوونی بە دۆسیێ ئەم ژمارەیەی ئایندەناسییەوە، چەند بەشێکی ئەم توێژینەوەیە وەرنەگێڕدراوە.

بەرایی

لەو وڵاتانەی کە جیاوازیی نەتەوەیی و ناتەبایی بوونی هەیە، پەیوەندییەکانی نێوانی گرووپێکی نەتەوەیی باڵادەست بەسەر گرووپەکانی تر؛ لەو بابەتە گرنگانەیە کە بووەتە مایەی لێکۆڵینەوەی جوگرافیناسانی سیاسی. وڵاتی عێراق یەکێک لەو وڵاتانەی کە لەسەر پێکهاتەیەکی زۆر ناتەبای نەتەوەیی و مەزهەبی دامەزراوە و بە دروستکراوی سیاسەتەکانی وڵاتی بەریتانیا لە سەدەی بیست و یەکدا بۆ خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ئەژمار دەکرێت.

کوردەکان وەک دووەم گرووپی گەورە لە ڕووی نەتەوەییی[1] و ڕەگەزی لە عێراقدا ئەژمار دەکرێن و لە مێژووی دروستبوونی ئەو وڵاتەوە تا ساڵی ١٩٩١، بۆ بەدەستهێنانی مافە سیاسییەکانی خۆیان لەگەڵ ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی عێراقدا تێکۆشاون. لە ساڵی ١٩٩٢، لەلایەن هاوپەیمانانی ڕۆژئاوا بە سەرۆکایەتیی ئەمەریکا ناوچەی ئارام بۆ کوردەکان دابین کرا و بۆ یەکەم جار لە بەشێکی کوردستان؛ حکومەتی هەرێمی کوردستان دروست کرا. ئەو ناوچانەی کە حکومەتی هەرێمی کوردستانیان لێ پێک هێنرا، پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانی و دهۆکی لەخۆ دەگرت کە نزیکەی نیوەی ئەو ناوچانە پێک دێنن کە کوردەکانی عێراق بە درێژایی مێژووی داوایان کردووە. ئەو ناوچانەی کە کوردەکان داوای دەکەن، لە خۆگری پارێزگای کەرکووک و بەشێک لە پارێزگاکانی موسڵ و دیالە و سەلاحەدینە. لەم نێوەندەدا پارێزگای کەرکووک بە یەکێک لە ناوچە گرنگە جێناکۆکەکانی نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی ناوەندیی عێراق ئەژمار دەکرێت. بە درێژایی مێژووی دروستبوونی عێراق تا ئێستا، کاریگەریی لەسەر هەموو ئەو دانوستان و ڕێککەوتننامانە هەبووە کە لەنێوان حزبە کوردییەکان و حکومەتی ناوەندی ئەنجام دراون.

پرسیاری توێژینەوە: گرنگترین ئاستەنگەکانی بەردەم لکاندنی کەرکووک بە حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە (عێراق) چییە؟

گریمانەی توێژینەوە: وا دەردەکەوێت کە قورسایی جیوئیکۆنۆمیی کەرکووک لە ئاستی نیشتمانی و ناوچەییدا، لە گرنگترین ئاستەنگەکان بن لە نەلکاندنی کەرکووک بە حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە.

هەڵکەوتەی جوگرافیایی پارێزگای کەرکووک

لە ڕوانگەی پێوەری بیرکارییەوە، پارێزگای کەرکووک دەکەوێتە سەر هێڵی ٣٤ پلە و ٢٠ خولەک تا ٣٦ پلە و ٢٠ خولەک پانیی باکوور و ٤٢ پلە ٣٠ خولەک تاوەکوو ٤٦ پلە و ٢٠ خولەکی درێژیی خۆرهەڵات. شاری کەرکووکیش دەکەوێتە سەر هێڵی ٣٥ پلە و ٣٠ خولەک پانیی باکوور و ٤٤ پلە و ٢١ خولەکی درێژیی خۆرهەڵات (Mohamad Khorshid, ٢٠٠٧: ٧٥).

پارێزگای کەرکووک لە ڕوانگەی هەڵکەوتەی ڕێژەییەوە، دەکەوێتە ناوەندی باکووری عێراق و باشووری کوردستان. ئەم پارێزگایە لە باکوور و ڕۆژئاوا؛ هاوسنوورە لەگەڵ هەولێر و لە ڕۆژهەڵاتەوە بە سلێمانی و لە باکووریشە هاوسنوورە لەگەڵ پارێزگای سەلاحەدین.

ڕووبەری پارێزگای کەرکووک بە سەرنجدان لە پێکهاتەی کارگێڕی و سیاسی لە ساڵی ١٩٥٧، بریتیبە بووە لە ٢٠٣٥٥کم چوارگۆشە، بەڵام لەپاش جێبەجێکردنی سیاسەتی بەعەرەبکردن و جیاکردنەوەی ئەو قەزایانەی کەرکووک کە

زۆرینەی دانیشووانەکەیان کورد بوون، وەک: کفری، دوزخورماتوو و چەمچەماڵ و لکاندنیان بە پارێزگاکانی دەوروبەری کەرکووکەوە، رووبەری پارێزگاکە زۆر بچووک بوویەوە بە شێوەیەک کە لە ساڵی١٩٩٠، رووبەری ئەو پارێزگایە بۆ کەمتر لە نیوەی رووبەری رابردووی بچووك بوویەوە (Aref hasan, ٢٠٠٩: ١٠٦).

لەسەر بنەمای ئەو سەرژمێرییەی کە لە ساڵی ١٩٥٧ حکومەتی عێراقی ئەنجامی دابوو، کۆی دانیشتووانی شاری کەرکووک بەنزیکەیی ٣٧٣٤٤٠ کەس بووە. بە سەرنجدان لە نەبوونی ئامارێکی فەرمی لە عێراق لە سەردەمی سەددامەوە تاوەکوو ئێستا، تەنها ئامارێکی بەردەست لە ساڵی ٢٠٠٩، ژمارەی دانیشتووانی کەرکووکی بە ٨٥٠٧٨٧ کەس دیاری کردووە (Wikipedia, ٢٠١٠).

لەم بەشەدا بە سەرنجدان بە پێدراوەکانی بەر دەست، گرنگترین ئاستەنگەکانی لکاندنی کەرکووک بە حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە روون دەکەینەوە، لە راستیدا روونکردنەوە و شیکردنەوەی کێشەکانی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی

خشتەی ژمارە (٢)

پێکهاتەی دانیشتووانی پارێزگای کەرکووکە، لەسەر بنەمای سەرژمێریی ساڵی ١٩٥٧

پێکهاتەی نەتەوەیی	ڕێژەی سەدیی دانیشتووانی پارێزگای کەرکووک	ڕێژەی سەدیی دانیشتووانی شاری کەرکووک
کورد	٤٨,٣	٣٣,١
عەرەب	٢٨,٢	٢٢,٥
تورکمان	٢١,٤	٣٧,٦
کلد و ئاشووری	٠,٠٠٤	٠,٠١

خشتەی ژمارە (٣)

سەرچاوە سروشتییەکانی کەرکووک

بنەما ژینگەییەکان	سەرچاوەی سروشتی
- خاکی بەپیت و دەوڵەمەند	- کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووک یاخود بابەگوڕگوڕ
- ڕێژەی گونجاوی بارانبارین	- کێڵگە نەوتییەکانی بای حەسەن
- دەوڵەمەندی لە رووی سەرچاوە ئاوییەکان (تێپەڕبوونی رووبارە پڕئاوەکانی وەک سیروان، زێی بچووک، خاسە و عورفە لەم پارێزگایەوە)	- کێڵگە نەوتییەکانی کۆمار
	- سەرچاوە غازییەکانی عەین زالە، بوتما و بای حەسەن

عێراق، چ پێش لە ڕووخانی ڕژێمی بەعس و چ لەپاش ئەو، مۆدێلی بەڕێوەبردنی سیاسیی ناوچەکە بەتەواوی لەژێر کاریگەریی بونیادە ژینگەییەکان و سەرچاوەکانی ژێرزەوی و سەرزەوی بووە کە هەر کام لە لایەنە ناکۆکەکان، بە کەڵکوەرگرتن لە ڕوانگە مێژوویی و کولتووری و سیاسییەکانی جێی مەبەستی خۆیان، لەم پرسەدا هەوڵی بەڵگە و لێکدانەوەی تایبەت بە خۆیان هێناوەتەوە.

گرنگی و ڕۆڵی جیوپۆلەتیکیی کەرکووک لە ڕوانگەی حکومەتی عێراقەوە

کەرکووک بە یەکێک لە ناوچە گرنگ و ستراتیژییەکانی عێراق ئەژمار دەکرێت، کە هەر لە سەرەتای دروستبوونی حکومەتی عێراقەوە خاڵی ناکۆکی نێوان کوردەکان و دەوڵەتی ناوەندیی عێراق بووە. دەوڵەتی ناوەندیی عێراق بەردەوام دژی داواکاریی کوردەکان بووە سەبارەت بە لکاندنی کەرکووک بە ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستانەوە، هۆکارە گرنگەکانی دژایەتیکردنی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق بەکورتی دەکرێت بەم شێوەی خوارەوە ئەماژەی پێ بدرێت:

١. لکاندنی کەرکووک بە کوردستانەوە، دەبێتە هۆی ناهاوسەنگیی نەتەوەیی لە عێراقدا، قورسایی جیۆپۆلەتیکیی کوردستان لە ئاستی نیشتمانیی عێراقدا زیاد دەکات.

٢. لکاندنی کەرکووک بە کوردستانەوە، دەبێتە هۆی ئەوەی کوردەکان بەشێکی گەورە لە سەرچاوەکانی وزەی عێراقیان دەست بکەوێت.

٣. لکاندنی کەرکووک بە کوردستانەوە، دەبێتە هۆی ئەوەی کوردەکان سەربەخۆیی ئابووری بەدەست بهێنن و کەمتر پێویستیان بە دەوڵەتی ناوەندی بێت و ڕێخۆشکەری دەکات بۆ ئەوەی زیاتر لە ناوەند دوور بکەونەوە.

٤. ئەگەر کەرکووک بخرێتە سەر کوردستان، بەشێکی گرنگ لە داهاتی نەوتی عێراق کەم دەبێتەوە و ئەم پرسە دەبێتە هۆی ناهاوسەنگیی ئابووری لە

> **"لکاندنی کەرکووک بە کوردستانەوە، دەبێتە هۆی ئەوەی کوردەکان بەشێکی گەورە لە سەرچاوەکانی وزەی عێراقیان دەست بکەوێت"**

ناوچەکانی تری عێراقدا.

٥. ئەگەر کەرکووک بخرێتە سەر کوردستان، دەوڵەتی ناوەندیی عێراق جگە لەوەی کە دەسەڵاتی لە سەرچاوەگەلی زۆری وزە کەم دەبێتەوە، بەڵکوو بەشێکی زۆر لە سەرچاوەکانی ئاو و خاکی بەپیت و هەروەها یەکێک لە ناوەندەکانی بازرگانی و ڕێگاکانی پەیوەندی لەژێر سنووری چاودێریی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق نامێنێت.

٦. ئەگەر کەرکووک بخرێتە سەر کوردستان، گرژییەکانی نەتەوەیی لە کەرکووک و ناوچەکانی دیکەی عێراق زیاد دەکات و زەمینەخۆشکەر دەبێت بۆ ناوچە شیعەنشینەکانی باشوور کە لە ناوەند دوور بکەونەوە، ئەم پرسە لەلایەن ناوچەکانی ناوەڕاستی عێراق و بەغداد کە لەژێر دەسەڵاتی سوننەکاندایە؛ بەتوندی دژایەتی کراوە و دەوڵەتەکانی عێراق کە زۆرینەیان سوننی بوون، هەر لەم ڕوانگەیەوە دژایەتیی ئەوەیان کردووە کە کەرکووک بخرێتە سەر کوردستان.

٧. لە بارودۆخی ئێستادا و لەپاش بیست ساڵ لە حکومڕانیی کوردەکان لە هەرێمی کوردستان و تۆخبوونەوەی ناسیۆنالیزمی نەتەوەیی کوردەکان، ئەگەر کەرکووک بخرێتە سەر کوردستان؛ گریمانەی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی و جیابوونەوەی کوردستان لە عێراق، زیاتر لە هەموو سەردەمەکانی تر دەوڵەتی عێراقی تووشی ترس کردووە.

ڕۆڵی کەرکووک لە زیادبوونی قورسایی جیۆپۆلەتیکی کوردستان

ئەگەر کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر بخرێنە سەر هەرێمی کوردستان، حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ڕووی دارشتنەوەی نەخشەی جوگرافیای ناوچەکە؛ سەرکەوتنێکی گەورە بەدەست دەهێنێت، هەروەها ڕووبەری ئێستای کوردستان بەنزیکەیی دوو ئەوەندی ڕووبەری ئێستای گەورەتر دەبێت، واتە لە ٤٠ هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەوە دەبێتە ٨٥ هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشە، خودی ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە حکومەتی هەرێمی کوردستان بەشێکی گرنگ لە سەرچاوەکانی وزە و هەروەها سەرچاوەکانی ئاو و خاکی عێراقی دەست بکەوێت. لکاندنی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر بە هەرێمی کوردستانەوە، دەبێتە هۆی زیادبوونی ڕێژەی ژمارەی دانیشتووانی کوردستان لە پێنج ملیۆن و نیو بۆ شەش ملیۆن و نیو. قورسایی زیادبوونی ڕێژەی دانیشتووانی کوردستان، دەکرێت لەم ڕوانگەیەوە دەرئەنجامگەلێکی ئەرێنیی دیکەی بەدواوە بێت بۆ کوردستان، وەک: زیادکردنی بەشەبودجەی حکومەتی هەرێم و هاوسەنگیی سیاسی لە ڕکابەرییەکانی هەڵبژاردندا.

ئەو ناوچانەی لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستاندان، بەبێ لەبەرچاوگرتنی ناوچە جێناکۆکەکان و کەرکووک، لە ڕووی ڕووبەری جوگرافی، سەرچاوە سروشتییەکان بەتایبەتی نەوت، سەرچاوەکانی

ئاو و خاک و ژمارەی دانیشتووان؛ لە دۆخێکی باشدا نییە و لە ڕووی جیۆپۆلۆتیکی لە ئاستی گشتیی وڵات و ناوچەکە گرنگییەکی شایانی باسی نییە، دەوڵەتی ناوەندیی عێراقیش لەو کاتەوەی حکومەتی هەرێمی کوردستان دروست بووە لە ساڵی ١٩٩١، سەبارەت بە سنوورەکانی ئێستای هەرێمی کوردستان گرنگییەکی ئەوتۆی پێ نادات. لە ڕوانگەی دەوڵەتی ناوەندیی عێراقەوە، پێگەی جیوئیکۆنۆمی کەرکووك بەراورد بە ناوچەکانی تری کوردستان؛ گرنگتر بووە و بەهایەکی زۆر زیاتری هەبووە و گرنگترین ناوچە بووە کە سیاسەتەکانی بەعەرەبکردنی تیایدا جێبەجێ کراوە. ئەگەر ناوچە جێناکۆکەکان نەخرێنە سەر حکومەتی هەرێمی کوردستان، ئەم هەرێمە لە ڕووی ئابووری و پێگەی سیاسی، لەبەرامبەر دەوڵەتی ناوەندیی عێراقیدا قورساییەکی ئەوتۆی جیۆپۆلەتیکیی نابێت و دەوڵەتی هەرێمی کوردستان لە هاوسەنگیی سیاسیی عێراقدا؛ توانای مانۆڕی سیاسی لەدەست دەدات. هەر چەندە لەم ساڵانەی دواییدا لە سنووری ژێر دەسەڵاتی هەرێمی کوردستانی عێراقدا، کۆمپانیاکانی نەوتی وڵاتانی ڕۆژئاوا سەرکەوتوو بوون لە دۆزینەوەی کێڵگە گرنگەکانی نەوت و غاز و کوردەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەو کێڵگانەی دۆزراونەتەوە؛ بۆ ماوەیەکی درێژخایەن لە تواناییاندایە وزەی پێویست بۆ کوردستان و پارەی پێویست دابین بکات. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کوردستان بەبێ کەرکووک؛ لە ڕووی جیۆپۆلۆتیکەوە گرنگییەکی کەمتری دەبێت، بیرخستنەوەی ئەم خاڵە پێویستە کە بە هۆکاری بەردەستنەبوونی ئامار و داتای پەیوەندیدار بە ڕێژەی یەدەگی نەوتی هەرێمی کوردستان، ناتوانرێت کە هەڵسەنگاندن بۆ یەدەگی نەوتی هەرێم کوردستان و یەدەگی نەوتی کەرکووک و ناوچەکانی دیکەی عێراق بکر یت .

گرنگیی جیۆپۆلەتیکی و جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووک لە ئاست هەموو عێراقدا

گرنگترین ئاستەنگی لکاندنی کەرکووک بە دەوڵەتی هەرێمی کوردستانەوە لای دەوڵەتی ناوەندیی عێراق، بریتییە لە گرنگیی جیۆپۆلەتیکی و قورسایی پێگەی جیۆئیکۆنۆمی کەرکووک. بە سەرنجدان لە پێشینەی مێژوویی ئەم پرسە، ئامادە نەبووە داواکاریی کوردەکان پەسەند بکات لەسەر ئەوەی کەرکووک بخەنە سەر کوردستان. گرنگترین ئەو هۆکارانە کە قورسایی و پێگەی جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووک لە ئاست هەموو عێراقدا بەرجەستە دەکات، بریتین لە:

١. گرنگیی ستراتیژیی کەرکووک لەلای داگیرکەرانی بەریتانی و دەوڵەتی تازەدروستکراوی عێراق لە سەرەتای دروستبوونیەوە تاوەکوو ئێستا، لەسەر بنەمای پێگەی جیۆئیکۆنۆمیی ئەم شارە لە ئاستی هەموو عێراقدا.

٢. بوونی گرنگترین و گەورەترین کێڵگە نەوتییەکانی عێراق لە کەرکووک و تێچووی کەمی دەرهێنانی نەوت، بە هۆی پێکهاتەی خاکەکەی لە ڕووی زانستی زەویناسییەوە.
٣. بوونی بەشێکی گرنگی یەدەگی غازی سروشتی عێراق لە پارێزگای کەرکووک.
٤. پشکی بالای بەرهەمهێنانی نەوتی خاوی عێراق لە کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووک، هەر لە سەرەتای دەرهێنانی نەوتی ناوچەکە و ڕۆڵی گرنگی لە بودجەی نیشتمانیی عێراقدا.
٥. کێڵگە نەوتییەکانی کەرکووک؛ گەورەترین دابینکەری نەوتی خاوی پاڵاوگەکانی عێراقن، بەتایبەتی پاڵاوگەی بێجی کە گەورەترین پاڵاوگەیە لە باکووری عێراق.
٦. جێبەجێکردنی سیاسەتی بەعەرەبکردن و سڕینەوەی شوناسی غەیرەعەرەبی لە پارێزگای کەرکووک، پاش دەرکەوتنی گرنگیی ئابووریی ئەم شارە لە دەیەی ١٩٣٠، خستنەکاری پرۆژەی ئاودێریی حەویجە و نیشتەجێکردنی ڕێژەیەکی زۆر لە عەرەبی بیابانشین لە پارێزگای کەرکووک و دەرکردنی بەکۆمەڵی کورد و تورکمانەکان لەم ناوچەیە.
٧. گۆڕانکاریی ڕیشەیی لە دابەشکاریی سیاسی و کارگێڕیی پارێزگای کەرکووک و جیاکردنەوەی قەزا کوردییەکان لەم پارێزگایە و لکاندنی قەزا عەرەبییەکان پێوەی، هەروەها گۆڕینی ناوە مێژووییەکەی پارێزگای کەرکووک لە وشەی مێژوویی "کەرکووک"ەوە بە "التامیم" و گۆڕانکاریی بەربڵاوی کولتووری لە شاری کەرکووک، بە ئامانجی سڕینەوەی شوناسی نەتەوەیی جگە لە عەرەب.
٨. گرنگیی بازرگانیی کەرکووک و ڕۆڵی بەیەکگەیاندنی لە پەیوەندیی باکوور بە ناوەند و باشووری عێراق و هەروەها وڵاتانی دراوسێ.
٩. گرنگیی لەرادەبەدەری کەرکووک لە ڕووی توانای کشتوکاڵی، باخداری و ئاژەڵداری، بە سەرنجدان لە سەرچاوەی ئاو و خاکەکەی.

ڕۆڵی کەرکووک لە ڕەوتی دانوستانەکانی نێوان دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و کوردەکانی ئەم وڵاتە لە مێژووی دروستبوونیەوە تا ساڵی (١٩٩١)

لە سەرەتای دروستبوونی وڵاتی عێراقەوە، کوردەکانی ئەم وڵاتە داوای مافە سیاسییەکانی خۆیان کردووە لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمی (خودمختاری) و فیدراڵی. لە ڕەوتی خەبات و ڕاپەڕینی کوردەکان لە دژی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق لە چەند قۆناغێکدا، هەردوو لایان لەسەر چارەسەرکردنی ئەم پرسە دانوستانیان کردووە و دەگەیشتنە کۆمەڵێك ئەنجام، بەڵام بەبێ چارەسەر مانەوەی پرسی کەرکووک، دانوستانەکانی تووشی شکست دەکرد کە هۆکاری سەرەکیی ئەوەش گرنگیی جیۆپۆلەتیکی و پێگەی جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووک بوو لەسەر ئاستی عێراق. ئەو نموونانەی کە پرسی کەرکووك هۆکاری شکستی دانوستانەکانی نێوان دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و کوردەکان بووە لە

ماوەی نێوان دروستبوونی دەوڵەتی عێراق تاوەکوو ساڵی ١٩٩١، بریتین لە:

١. شێخ مەحموودی بەرزنجی کە یەکێک بوو لە ڕێبەرانی کورد لە عێراق، لە سەردەمی زاڵبوونی بەریتانیا بەسەر دەوڵەت و وڵاتی عێراقدا، داوکاریی پێکهێنانی ئیالەتی کوردستان بوو کە هەموو ناوچە کوردنشینەکانی عێراق لەگەڵ پارێزگای دەوڵەمەند بە نەوتی کەرکووک لەخۆ بگرێت. ئەم خواستەی شێخ مەحموود بە هۆی بانگەشەی لکاندنی کەرکووك بە کوردستانەوە، لەلایەن بەریتانیا و دەوڵەتی دەستکردی عێراقەوە دژایەتی کرا، لە سەرەتادا بەریتانیا ڕەزامەندییان پیشان دا لە ڕاگەیاندنی دەوڵەتی شێخ مەحموود لە سلێمانی، بەڵام ئەو پانتاییە جوگرافیاییە بەربڵاوەی کە ویستی شێخ مەحموود بوو و پارێزگای دەوڵەمەند بە نەوتی کەرکووکیشی دەگرتەوە، بەتەواوی بەریتانیای نیگەران کرد. هەر بۆیە خواستی شێخ مەحموود بە هۆی ئەوەی کە لەخۆگری یەکێک لە گرنگترین ناوچە نەوتییەکانی عێراق بوو، ڕووبەڕووی دژایەتیی جیددیی بەریتانیا بوویەوە.

٢. لەپاش شکستهێنانی شۆڕشی شێخ مەحموود، ئەم جارەیان ڕاپەڕینی کوردی؛ بەشی باکووری کوردستانی عێراقی لەخۆ گرت کە دەکەوتە جوگرافیای عەشایەری ناوچەی بارزان. بنەماڵەی بارزانییەکان لە مێژووی خەباتی سیاسیی نەتەوەی کورددا ڕۆڵێکی گرنگیان گێڕاوە، کە دیارترین کەسایەتییان مەلا مستەفای بارزانی بووە.

لە پێداچوونەوە بۆ خەباتی مەلا مستەفا بارزانی؛ ڕێبەری کوردەکانی عێراق، لە گرنگترین ئەو هۆکارەی کە بووە هۆی شکستهێنانی دانوستانەکانی نێوان بزووتنەوەی کوردی و دەوڵەتی ناوەندیی عێراق، ڕەزامەندنەبوونی دەوڵەتی عێراق بوو لە لکاندنی کەرکووک بە هەرێمی کوردستانەوە.

ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠، پێدەچێت گرنگترین دەستکەوتی کوردەکانی عێراق بێت تا پێش هاتنی بەهاری ساڵی ١٩٩١، لەبەر ئەوەی کوردەکان بە تێکۆشانی بەردەوامی خۆیان؛ دەوڵەتی ناوەندیی عێراقیان ناچار کرد مل بۆ خواستەکانیان بدات، بەڵام دیاریکردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمیی کوردستان؛ گەورەترین ئاستەنگ بوو لەنێوان ڕێبەری کوردەکان و دەوڵەتی ناوەندی. کوردەکان خواستی ئەوەیان هەبوو کە کەرکووک بخرێتە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی و ئەوەیان وەک بەشێکی دانەبڕاو لە خاکی کوردستان ئەژمار دەکرد، لە بەرامبەریشدا دەوڵەتی ناوەندیی عێراق بە هۆی بایەخی جیۆپۆلەتیکیی کەرکووک بۆ دەوڵەتی ناوەندی و بە بیانووی پێکهاتەی نەتەوەیی جیاواز لە کەرکووک، بەتوندی دژایەتیی ئەوەی دەکرد کە کەرکووک بخرێتە سەر کوردستان.

٣. لە ساڵی ١٩٨٤، دانوستانەکانی نێوان دەوڵەتی

ناوەندیی عێراق و یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بە سەرۆکایەتیی جەلال تاڵەبانی؛ سەبارەت بە سنووری ئۆتۆنۆمی و پرسی کەرکووک بوو. لەم ساڵەدا یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بە مەبەستی چارەسەرکردنی پرسی کورد لە عێراق لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی کەوتە گفتوگۆ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە دەوڵەتی ناوەندی لە کاتی شەڕ بوو لەگەڵ ئێراندا و وا چاوەڕێ دەکرا بە چارەسەرکردنی پرسی کورد لەو وڵاتە؛ هێز و توانای لە گۆڕەپانی باکر بەرامبەر ئێران بەهێزتر بێت. بەڵام لەبەر گرنگیی ستراتیژیی کەرکووک بۆ دەوڵەتی ناوەندیی عێراق، عێراق پێی باش بوو لەگەڵ ئێراندا بجەنگێت تا ئەوەی کە کەرکووک لەدەست بدات لە بەرژەوەندیی کوردەکان.

٤. لەپاش ڕاپەڕینی کوردەکان لە باکووری عێراق و گەڕانەوەی حزبە کوردییەکان بۆ ناو کوردستان، بەرەی کوردستانیان پێک هێنا لە زۆرینەی حزبە کوردییەکان، وەک پێشاندانی نیازپاکی سەبارەت بە چارەسەرکردنی پرسی کورد لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیی عێراق، بە مەبەستی گفتوگۆکردن؛ نوێنەریان نارد بۆ بەغداد.

لە دانوستانەکانی مانگی چواری ١٩٩١، دەوڵەتی بەغدا لە سەرەتادا هەموو ئەو بابەتانەی پەسەند کرد کە گفتوگۆیان لەسەر کردبوو، تەنانەت ئەو خاڵانەشی کە پەیوەندیی بە چارەنووسی کەرکووک و خانەقین و شەنگالەوە هەبوو؛ پەسەند کرد، بەڵام حکومەتی عێراق لەناکاودا هەموو ڕێککەوتنەکانی خستە ژێر پێی و لە بەڵێنەکانی خۆی پاشگەز بوویەوە، لەپاش نۆ دانیشتن و تێپەڕبوونی ٥ پێنج مانگ، دانوستانەکان گەیشتنە بنبەست.

قورسایی جیۆپۆلەتیکی و جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووک

یەکێک لە گرنگترین هۆکارەکانی شکستهێنانی دانوستانەکانی نێوان بزووتنەوە کوردییەکان و دەوڵەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق تا دوای ڕووخاندنی ڕژێمی سەددام حسێن لە ساڵی ٢٠٠٣، پرسی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان بوو. گرنگیی جیۆپۆلەتیکی و جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووک لە عێراق و ناوچەکەدا، کاریگەریی بنەڕەتیی لەسەر ڕێکنەکەوتنی نێوان لایەنە ناکۆکەکان لە چارەسەرکردن و گفتوگۆکان و دیاریکردنی چارەنووسی ئەو ناوچانە هەبووە و دەشیبێت. لەم ڕوانگەیەوە کە هۆکارە جوگرافییەکان وەک پێگەی جوگرافی، شێوەی خاک، بارودۆخی تۆپۆگرافی، پانتایی، بنەما ژینگەییەکان (سەرچاوەکانی ئاو و خاک و... هتد) و سەرچاوە سروشتییەکان و سەرچاوەکانی وزەی سامانە سروشتییەکان(انرژی فسیلی) ڕۆڵێکی گرنگ و بنەڕەتیان لە بەرهەمهێنانی توانا و زیادکردنی قورسایی جیۆپۆلەتیکی دەبینن. هەڵکەوتەی جوگرافیایی، سەرچاوەی دەوڵەمەند بە نەوت و سەرچاوەی گرنگی ئاو و خاک لە کەرکووکدا، لە

مێژە قورسایی جیۆپۆلەتیکیی ئەم پارێزگایەی بەراورد بە پارێزگاکانی دیکەی عێراق بە شێوازێکی بەرچاو دەرخستووە، لەم نێوەندەدا ڕۆڵی سەرچاوەکانی سروشتی سەبارەت بە زیادکردنی قورسایی جیۆپۆلەتیکیی پارێزگای کەرکووک لە عێراقدا، لە هۆکارەکانی دیکە زۆر زیاتر دەردەکەوێت.

پارێزگای کەرکووک سەرەڕای ئەوەی کە لە ڕابردوودا وەک ناوەندێکی بازرگانیی گرنگ لە عێراق و کوردستان ئەژمار دەکرا، بەڵام لەپاش دۆزینەوەی نەوت لەو پارێزگایە لە ساڵی ١٩٢٧، ئەم سنوورە بوو بە ڕێگای سەرەکیی ئابووریی عێراق.

لە زۆرینەی ڕەوتی گفتوگۆکانی پەیوەندیدار بە بارودۆخی کەرکووک، سەرەتا و ناوەندی قورسایی ئەو گفتوگۆیانە سەرچاوە دەوڵەمەند بە نەوتەکەی بووە، لە کاتێکدا کە کوردەکان لە ڕوانگەی مێژووییەوە ئەم خاکە بە هیی خۆیان دەزانن، زۆرێک لە ڕێبەرە کوردەکان دژی ئەو بۆچوونەن کە گوایە ئامانجی ڕیفراندۆم بۆ کەرکووک، مەبەست لێی سەروەت و سامانی نەوتەکەی بێت.

چڕبوونەوەی بەشێکی گرنگی یەدەگی وزەی عێراق لە کەرکووک، یەکێک بووە لە هۆکارە گرنگەکان کە ویلایەتی موسڵ بلکێنرێت بە عێراقەوە، کەواتە دەوڵەتی عێراق لەسەر بنەمای گۆڕینی دیمۆگرافیای کەرکووک، دەستی کرد بە جێبەجێکردنی سیاسەتی بەعەرەبکردن لە ناوچەکەدا.

حزبە کوردییەکانی عێراق باوەڕیان وایە کە گەڕانەوەی کەرکووک بۆ سەر کوردستان؛ خواستێکی مێژوویی و بەردەوام کەرکووک بە بەشێکی دانەبڕاوە لە کوردستان دانراوە، بەڵام پرسی نەوت بووە بە بەڵگەیەک بۆ دەوڵەتی ناوەندیی عێراق کە بە هۆی ئەوەوە ئاستەنگ دروست دەکات بۆ کوردەکان سەبارەت بەوەی لە کەرکووکدا حکومڕانی بکەن.

خشتەی ژمارە (٤)

ڕێژەی بەرهەمهێنانی نەوتی عێراق و داهاتی بەدەستهاتووی لە ساڵی ١٩٧٠دا

ناوی کۆمپانیا	ڕێژی بەرهەمهێنان	داهاتی بەدەستهاتوو
کۆمپانیای نەوتی عێراق (کەرکووک)	٥٧٨٠٢٨١٦ تەن	١٤٣٣٢٥٩٣٦ دینار
کۆمپانیای نەوتی بەسرە	١٧٣٤٠١٠٦ تەن	٣٦٦٩٣٦١٩ دینار
کۆمپانیای نەوتی موسڵ	١٣٠٢٠٤٦ تەن	٣٠٨٨٦١٩ دینار
کۆی گشتی	٧٦٤٤٤٩٦٨ تەن	١٨٣١٠٨٢١٥٦ دینار

Sourece: Mohamad Khorshid, ٢٠٠٧

گرنگیی جیۆپۆلەتیکیی کەرکووک لە ڕوانگەی نەتەوەکانی دانیشتووی کەرکووک

پارێزگای کەرکووک وەک یەکێک لە پارێزگا زۆر گرنگەکانی عێراق، بەهایەکی جیۆپۆلەتیکیی تایبەتی لەسەر ئاستی عێراقدا هەیە، کەواتە هەریەک لە نەتەوەکانی دانیشتووی کەرکووک و بەتایبەتی کوردەکان و تورکمانەکان دەڵێن کەرکووک هیی ئێمەیە و هەوڵ دەدەن ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان بەسەر ئەو پارێزگایەدا بسەپێنن. ئەوەی کە زۆر دیار و ڕوونە، دیاریکردنی چارەنووسی کەرکووک لە بەرژەوەندیی هەر کام لەم نەتەوانەی دانیشتووی پارێزگای کەرکووک، دەبێتە هۆی زیادبوونی قورسایی و پێگەی جیۆپۆلەتیکییان لە ئاستی گشتیی عێراق و ناوچەکەدا. تێڕوانینی کوردەکان و تورکمانەکان سەبارەت بە ناسنامە و چارەنووسی کەرکووک، بەکورتی و لە چوارچێوەی خشتەی ژمارە (٥) دا دەخرێتە ڕوو.

خشتەی ژمارە (٥)

ناسنامە و پێگەی کەرکووک لە ڕوانگەی کوردەکان و تورکمانەکانەوە

ناوی کۆمپانیا	ڕێژی بەرهەمهێنان	داهاتی بەدەستهاتوو
کۆمپانیای نەوتی عێراق (کەرکووک)	٥٧٨٠٢٨١٦ تەن	١٤٣٣٢٥٩٣٦ دینار
کۆمپانیای نەوتی بەسرە	١٧٣٤٠١٠٦ تەن	٣٦٦٩٣٦١٩ دینار
کۆمپانیای نەوتی موسڵ	١٣٠٢٠٤٦ تەن	٣٠٨٨٦١٩ دینار
کۆی گشتی	٧٦٤٤٤٩٦٨ تەن	١٨٣١٠٨٢١٥٦ دینار

ڕوانگەی تورکیا سەبارەت بە لکاندنی کەرکووک بە حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە

تورکیا وەک یەکێک لە گرنگترین ئەکتەرەکان لەسەر سیاسەتی ناوخۆیی و دەرەوەی عێراق و وەک یەکێک لە کاریگەرترین وڵاتانی ناوچەکە لەسەر کاروباری کوردستان، بەم هۆکارانەی کە لە خوارەوە ئاماژەی پێ دراوە، بەتوندی دژی لکاندنی کەرکووک بە کوردستانی عێراقەوە بووە و دە بێت :

- زیادبوونی قورسایی جیۆپۆلۆتیکیی کوردستان لەسەر ئاستی گشتیی عێراق و ناوچەکە.

- ڕێخۆشکەری بۆ زەمینەسازیی سەربەخۆیی کوردستان لە عێراق.

- دروستبوونی مەترسی لەسەر سەروەریی خاکی تورکیا.

- درووژاندنی سیاسیی کوردەکانی تورکیا لە ئەگەری سەربەخۆیی کوردستان لە عێراقدا.
- زیادبوونی مەترسییەکانی حزبی کرێکارانی کوردستان (P.K.K).
- دروستبوونی مەترسی لەسەر پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتیی تورکمانەکان لە عێراقدا.

بە تێڕاوانینێکی گشتی و بە سەرنجدان لەو بابەتانەی باس کران، پارێزگای کەرکووک لە ئاستی گشتیی نیشتمانیی عێراقدا، خاوەنی تایبەتمەندیی جیۆپۆلەتیکی و جیۆئیکۆنۆمیی بەرچاوە، کە لە ڕوانگەی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و دەوڵەتی هەرێمی کوردستانەوە، لە چوارچێوەی خشتەی ژمارە (٦)دا دەخرێتە بەرچاو.

خشتەی ژمارە (٦)

گرنگیی جیۆپۆلەتیکیی کەرکووک لە ڕوانگەی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و دەوڵەتی هەرێمی کوردستانەوە

لە ڕوانگەی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق	لە ڕوانگەی دەوڵەتی هەرێمی کوردستان
- گرنگیی ستراتیژیی کەرکووک لە مێژووی دروستبوونی عێراقەوە تاوەکوو ئێستا. - گرنگترین و گەورەترین کێڵگە نەوتییەکانی عێراق لە سنووری کەرکووکدایە. - گرنگیی ناوچەکە لە ڕوانگەی جیۆئیکۆنۆمی لە ئاستی گشتیی نیشتمانیی عێراقدا. - گرنگیی بازرگانی و بەستنەوەی ڕێگاکان پێکەوە. - گرنگیی ناوچەکە لە ڕوانگەی هاوسەنگیی سیاسی لەنێوان نەتەوەکانی دانیشتووی عێراقدا.	- گرنگیی ناوچەکە لە ڕوانگەی سیاسی و مێژووییەوە. - پێگەی جیۆئیکۆنۆمی لەسەر پێشکەوتنی قورسایی جیۆپۆلەتیکیی کوردستان. - زیادبوونی قورسایی جیۆپۆلەتیکیی کوردستان لە ڕوانگەی ڕێژەی دانیشتووان و ڕووبەرەوە. - پێشکەوتنی سیاسی و کەمبوونەوەی پێویستی بە دەوڵەتی ناوەندی. - جێگیربوونی هێزی دەوڵەتی هەرێمی کوردستان لە ئاستی ناوخۆیی و هەرێمیدا.

شیکردنەوە و لێکدانەوەی پێدراوەکانی لێکۆڵینەوەکان

بەدواداچوون و شیکرنەوە و لێکدانەوەی پێدراوەکان بە سەرنجدان لە پرسیار و گریمانە، لێکۆڵینەوە بەم شێوەی لە خوارەوە هاتووە؛ دەخرێتە بەرچاو.

١. پرسی ئاڵۆزی گفتوگۆکان سەبارەت بە چارەنووسی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و دەوڵەتی هەرێمی کوردستان؛ بنەمایەکی مێژوویی هەیە و لە دروستبوونی دەوڵەتی عێراق لە ساڵی ١٩٢٣، کوردەکانی ئەو وڵاتە، واتە دانیشتووانی ڕەسەنی ویلایەتی موسڵی عوسمانی

یاخود کوردستانی باشوور، بە شێوەیەکی بەردەوام و بێ دابڕان بە ئامانجی داواکارییە سیاسییەکانی خۆیان بەرامبەر بەو ڕژێمانەی کە دەسەڵاتدار بوون لە عێراق؛ خەباتیان کردووە و لە تێکۆشانەکانیدا پرسی حکومڕانی لە پارێزگای کەرکووک؛ گرنگترین تەوەرەکانی دانوستانەکان بووە لەنێوان دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و بزووتنەوەی کوردی.

بە هەمان شێوە کە پێشتر ئاماژەمان پێ دا، گرنگترین هۆکاری شکستی دانوستانەکانی نێوان مەلا مستەفای بارزانی؛ ڕێبەری کوردەکانی عێراق و حکومەتی بەعسی حەسەن بەکر لە مارچی ١٩٧٠دا، پرسی دیاریکردنی سنووری کارگێڕی-سیاسیی دەوڵەتی ئۆتۆنۆمیی کوردستان بوو کە پارێزگای کەرکووکی لەخۆ نەدەگرت و هەر ئەم بابەتەش بووە هۆی شکستی دانوستانەکانی ساڵی ١٩٧٤ و سەرلەنوێ دەوڵەتی ناوەندیی عێراق شەڕی لەگەڵ کوردەکاندا دەست پێ کردەوە. هەروەها گرنگترین تەوەری دانوستانەکانی نێوان یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بە سەرۆکایەتیی جەلال تاڵەبانی و دەوڵەتی ناوەندیی عێراق لە ساڵی ١٩٨٤دا، هەروەها دانوستان لەنێوان بەرەی کوردستانی (پێکهاتوو لە حزبە سیاسییە کوردستانییەکان) لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیی عێراق لە ساڵی ١٩٩١دا، لەسەر دیاریکردنی سنووری جوگرافیای کوردستان بەتایبەتی چارەنووسی پارێزگای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر بوو.

لەپاش ڕووخاندنی ڕژێمی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣، لەلایەن وڵاتانی هاوپەیمان بە سەرۆکایەتیی ئەمریکا و گەڕانەوەی گرووپە نەیارە عێراقییەکان بۆ وڵات و پێکهێنانی ئەنجوومەنی حکومەتی کاتی و دەوڵەتی کاربەڕێکەر، یەکێک لە بابەتە بنەڕەتییەکان لەنێوان دەوڵەتی هەرێمی کوردستان و حزبە سیاسییە عێراقییەکان (شیعە و سوننی)، چارەسەری ئاشتییانەی پرسی چارەنووسی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی دیکە بووە کە ڕەنگدانەوەی ئەمە دەتوانین لە مادەی (٥٨)ی یاسای کاتیی دەوڵەت لە قۆناغی ڕاگوزەر و هەروەها مادەی (١٤٠)ی دەستووری عێراقی ببینین. بە هەمان شێوە کە پێشتر ئاماژەمان پێ دا، حزبە سیاسییەکانی کوردستان و ڕێبەرەکانیان، پارێزگای کەرکووک لە ڕوانگەی مێژوویی و جوگرافییەوە بە بەشێکی دانەبڕاو لە کوردستان دەزانن. سەرەڕای پێداگری لە کوردستانیبوونی کەرکووک، لەگەڵ ئەوەشدا دژی بوونی کەمەنەتەوایەتییە ڕەسەنەکانی وەک تورکمان و ئاشووری و کەلدان و عەرەبەکان لەم هەرێمەدا نین. کەواتە داوای چارەسەرکردنی ئاشتییانەی دیاریکردنی چارەنووسی کەرکووک لە چوارچێوەی مادەی (١٤٠)ی دەستووری عێراقی فیدراڵی دەکەن.

٢. لە وەڵامدانەوەی پرسیاری توێژینەوەکە: "گرنگترین ئاستەنگی لکاندنی کەرکووک بە دەوڵەتی هەرێمی کوردستانەوە چییە؟"، بە سەرنجدان لەو بەدواداچوونانەی کراوە لە

بەشە پێدراوەکانی توێژینەوەکە، دەکرێت ئەنجامەکانی خوارەوەمان دەست بکەوێت:

ا. لە بەدواداچوونی پرسی مێژوویی کەرکووک و بە سەرنجدان لە ناوەرۆکی دانوستانەکانی نێوان بزووتنەوە سیاسییە کوردییەکان و دەوڵەتە حکومڕانەکانی عێراق، گرنگترین هۆکاری ڕازینەبوونی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق سەبارەت بە لکاندنی کەرکووک بە کوردستانەوە، قورسایی جیۆپۆلەتیکی و پێگەی جیۆئیکۆنۆمیی ئەم ناوچەیە لە عێراقدا بووە. لەبەر ئەوەی بەشێکی گرنگ لە یەدەگی نەوتی عێراق لە کەرکووکدایە، هەڵکەوتەی جوگرافیای کەرکووک و بەستنەوەی ناوەند و باشوور پێکەوە، هەروەها توانای زۆری کشتوکاڵی و ئاژەڵداریی ناوچەکە، بووەتە هۆکاری زیادبوونی قورسایی جیۆپۆلەتیکیی ئەم ناوچەیە سەبارەت بە ناوچەکانی دیکەی عێراق. کەواتە لە ڕوانگەی دەسەڵاتدارانی سیاسیی بەغداوە، لکاندنی کەرکووک بە کوردستانەوە؛ تەنیا نابێتە هۆی ئەوەی کە دەوڵەتی ناوەندیی عێراق تووشی قەیرانی ئابووری بکات، بەڵکوو دەبێتە هۆی ئەوەش کە بارودۆخێکی لەبار بگونجێنێت بۆ سەربەخۆیی کوردستان لە عێراق و سەرەوەریی خاکی عێراق بخاتە ژێر مەترسییەوە.

ب. لە بەدواداچوون بۆ سەرچاوەکانی کتێبخانە و ئەنتەرنێت و هەروەها لێکۆڵینەوەی مەیدانی کە لە چوارچێوەی توێژینەوەکەدا ئەنجام درا، ئەنجامی بەدەستهاتوو دەریدەخات کە گرنگترین ئاستەنگی بەردەم لکاندنی کەرکووک بە دەوڵەتی هەرێمی کوردستانەوە، قورسایی جیۆپۆلەتیکی و جیۆئیکۆنۆمیی کەرکووکە.

ئەنجام

چارەنووسی پارێزگای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان، دەکرێت وەک گرنگترین خاڵی ناکۆکیی نێوان دەوڵەتی هەرێمی کوردستان و دەوڵەتی ناوەندیی عێراق بێت لەپاش ڕووخاندنی ڕژێمی بەعس لە عێراق. لە ڕوانگەی کوردەکانەوە، پارێزگای کەرکووک وەک بەشێکی دانەبڕاو لە ناوچە کوردییەکانی عێراق ئەژمار دەکرێت و هەموو دانوستانەکانی نێوان دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و بزووتنەوە کوردییەکان لە عێراقدا بە مەبەستی چارەسەرکردنی پرسی کورد، لەژێر کاریگەریی دیاریکردنی چارەنووسی پرسی کەرکووکدا بووە و هەموو دانوستانەکانی نێوان کوردەکان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی لە سەردەمی ڕژێمەکانی پاشایەتی و بەعسی لە عێراقدا، بە هۆکاری ڕێکنەکەوتن لەسەر پرسی پەیوەندیدار بە کەرکووک تووشی شکست بووە. چارەسەرنەکردنی ئاشتیخوازانەی پرسی کەرکووک، دەکرێت ببێتەوە هۆکاری دروستبوونی کێشە لەنێوان دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و دەوڵەتی هەرێمی کوردستان، بە شێوەیەک نەک تەنیا وڵاتی عێراق بەڵکوو وڵاتانی دراوسێی عێراقیش بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ تووش بکات. کەواتە دەکرێت گرنگیی پرسی کەرکووک و توێژینەوە

لەسەر تەوەر و ئاستەنگەکانی ڕێکنەکەوتنی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و کوردەکان لەو وڵاتەدا، وەک یەکێک لە بابەتە بنەڕەتییەکانی بابەتی توێژینەوە بێت لە سنووری پەیوەندیدار بە سنووری جوگرافیای سیاسییەوە.

کوردستانی عێراق، یاخود بە شێوەیەکی تر: سنووری جوگرافیایی جێی مەبەستی کوردەکانی عێراق، لەخۆگری پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانی، دهۆك، کەرکووک و ناوچە کوردییەکانی پارێزگای موسڵ و دیالە و سەڵاحەدینە، کە لە ساڵی (١٩٩١)ەوە هەرسێ پارێزگای هەلێر و سلێمانی و دهۆک لەلایەن حزبە کوردییەکانەوە حکومڕانیی دەکەن و بەفەرمیی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق؛ هیچ جۆرە توانا و دەسەڵاتێکی لەو ناوچانەدا نییە کە ئاماژەمان پێ دا. لەپاش ڕووخانی ڕژێمی بەعس لە عێراق و هاوکات لەگەڵ هێرشی هێزەکانی ئەمەریکا بۆ سەر عێراق، هێزەکانی پێشمەرگەی کوردستان بە ئاگاداریی هێزەکانی هاوپەیمانیی نێودەوڵەتی؛ دەستیان کرد بە ئازادکردنی کەرکووک و بەشێکی زۆر لە کوردە ڕاگوێزراوەکانی کەرکووک لە سەردەمی سەددام گەڕانەوە بۆ کوردستان. لەپاش پێکهێنانی یەکەم حکومەتی کاتی لە عێراقی پاش سەددام، گرنگترین و سەرەکیترین داواکاریی کوردەکان؛ دیاریکردنی چارەنووسی پرسی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی دیکە بوو لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیی عێراقدا، کە بە هەوڵ و یەکگرتوویی هاوپەیمانیی کوردی لە ئەنجوومەنی نووسینەوەی دەستووری عێراقدا، مادەی ٥٨ لە دەستووری کاتیی خولی ڕاگوێزەر و مادەی ١٤٠ لە دەستووری بنەڕەتیی هەمیشەیی عێراق، تایبەت کرا بە چارەسەرکردنی قۆناغ بە قۆناغی چارەنووسی پارێزگای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان.

لەگەڵ ئەوەشدا کە ١٢ ساڵ تێپەڕ بووە بەسەر ڕووخاندنی ڕژێمی بەعس لە ساڵی ٢٠٠٣، بە لەبەرچاوگرتنی مادەی ١٤٠ی دەستووری بنەڕەتیی عێراق، دەبوو چارەنووسی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی دیکەی کێشەلەسەر تا کۆتایی ساڵی ٢٠٠٧؛ دیاری بکرایە، بەڵام تا ئێستا پرسی کەرکووک چارەسەر نەکراوە و ئاماژە و هەڵسەنگاندنەکان دەرخەری ئەوەن کە لایەن و گرووپە جیاوازەکانی ناو دەوڵەتی ناوەندیی عێراق؛ ئاستەنگ و کێشە دروست دەکەن سەبارەت بە جێبەجێنەکردنی مادەی ١٤٠ی دەستووری بنەڕەتیی عێراق.

بە سەرنجدان لە شیکاری و شرۆڤە بەدەستهاتووەکانی توێژینەوەکە لە بارودۆخی ئێستای وڵاتی عێراق و بە سەرنجدان لە کێشە نەتەوەییەکان و هەروەها یەکگرتوویی توندی نەتەوەیی و ناوچەیی لەبریی یەکگرتوویی نیشتمانی و دروستکردنی کێشە لەبەردەم جێبەجێنەکردنی مادەی ١٤٠ی دەستووری بنەڕەتیی عێراق لەلایەن گرووپە نەتەوەییە جیاوازەکانی عێراقەوە و دەستتێوەردانی وڵاتانی ناوچەکە و بەتایبەتی دەستتێوەردانی ڕاستەوخۆی

وڵاتی تورکیا سەبارەت بە پرسی کەرکووک و ڕێکخستنی کەمایەتیی نەتەوەی تورکمانی کەرکووک لە چوارچێوەی "بەرەی تورکمانی عێراق"دا و پابەندنەبوونی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق لە جێبەجێکردنی تەواوی ناوەڕۆکی دەستووری بنەڕەتیی ئەو وڵاتە بەتایبەتی سەبارەت بە چارەنووسی پرسی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، بە سەرنجدان لەو بابەتانەی کە لە سەرەوە باسمان کرد؛ دانی پێدا دەنرێت کە ئەستەمە کەرکووک بخرێتە سەر دەوڵەتی هەرێمی کوردستان.

پەراوێز:

(١) توێژەران وشەی "قوم"یان بەرامبەر بە نەتەوە بەکار هێناوە، کە ئەمە وشەیەکی دەقیق نییە و کەمرخاندنی پرسی نەتەوەکانە و بە مانای ئیتنیک و گرووپی داخراوی خێڵەکی دێت، بۆیە گۆڤاری ئایندەناسی بۆ وشەی "قوم"ی نووسەران، وشەی "نەتەوە"ی لە دەقەکەدا بەکار هێناوە.

سەرچاوەکان:

١. Abdulla, Xebat(٢٠٠١), the basic theory of military geographic in Southern Kurdistan. Suleimani Tishk, publication [in Kurdish].

٢. Asadi Ali Akbar (٢٠٠٨), Iraq after saddam and the regional actors, vice of grope for middle east and Persian golf forcing policy researches [in Persian].

٣. Ase Sard, Farid(٢٠٠٠), Kurdistan and national security problems, Suleimani, the center of Kurdistan strategic researches [in kurdish].

٤. Azizi, Star (٢٠٠٦), Minority protection in international law, Hamadan, Noor E Elm publication [in Persian].

٥. Crisis Group (٢٠٠٧), Iraq and the Kurd: Resolving The Kirkuk Crisis, Middle East Report, N٦٤.

٦. Dafild Jan, S (٢٠٠٥), Oil & Iraq, translated by; Kambiz Pataziyan, andishe bahgahe publication [in Persian].

٧. Derasdel Alasdayer ,Ach Blick,Jerald, the Middle East and north Africa: A political geography ,translated by: Darre Mirhaydar, fourth published, Tehran,foring ministary publishing [in persian].

٨. Eissa Mella Omer, Salih (٢٠٠٠), super power's crisis creation in iraqi kurdistan, Tehran, Tawakoli publication [in persian].

٩. Eizzadi, Mehrdad(٢٠٠٠), kurdistan environment, sulaimani, the center of kurdistan stratigice researches [in Kurdish].

١٠.Elizabeth Ferris(٢٠٠٨), Senior Fellow and co- Direto, The Future of kirkuk: Reeerendum and Its Potential Impacton Displacement, Unversity of bern.

١١.Entesar, Nader (٢٠٠٦), power mafia, explanation of Kurds race nation Nationalism, translated by: Erfan Qaneiy Fard, Tehran, Publisher, aouthore [in persian].

١٢.Ezati, E (٢٠٠٥), an explanatory on Iran & Iraq geopolitics. Tehran, the office inter national and political publication [in persian].

١٣.Ezzati, E (٢٠٠٣), an explanatory on African geoeconmy effects on Iranian security, tehran, season publication for study about Africa [in Persian].

١٤.Faraj Fatih, latif(٢٠٠٢), Kurd & Kirkuk, translation: Mohammad Sadiqi, political, cultural, & community season publishing, Rave , no ٣ [in persian].

١٥.Ghefur, Abdulla(٢٠٠٥), The geography of Kurdistan. Erbil. The ministry of literature publication [in Kurdish].

١٦.Hafeznia, Mohammad Raza (٢٠٠٧), the affection of northern Iraq Kurds self-governing on neighboring countries, seasonal geographic researches, no.٨٣[in persian].

١٧.Heme Tahir, Abdurehman, Axjelery, Pishko (٢٠٠٧), Kirkuk city between (١٩٢٦-١٩١٧). sulaimani, the center of wisdom & inteligent.(PUK).

encounters with Kurdistan,Translated by: ebrahim yonesi, tehran, panyz publication [in persian].

٣٤.Shwani, Rafiq(٢٠٠٧), kirkuk problem and the way to solve. Erbil aras poblication [in Kurdish].

٣٥.Solovyev, G. Eduard (٢٠٠٤), Geopolitics in Russia- Science or Vocation, Moscow, Russia.

٣٦.Summary, Event(٢٠٠٨), Article ١٤٠ and The Future of Iraq, the Washington Kurdish Institute(wki).٧:Nakip, mahir, The identity of kirkuk, ٢٠٠٤, Columbia University Turkmen symposium.

٣٧.Talabani,Noori (٢٠٠٢), the policy of race basic changesin kirkuk in the past till now, translated by: Azad Arami, political,cultural,& community seasone publishing, Rave, No ٣ [in persian].

٣٨.Talib, Tufiq, Jeza(٢٠٠٠), rate of geopolitical population iraqi Kurdistan, sulaimani, the center of kurdistan stratigice researches [in Kurdish].

٣٩. Verma,Shiv Kumar(٢٠٠٧), Energy Geopolitics and Iran- Pakistan-India Gas Pipeline, India, new delhi.

٤٠. www.crisisgroup.org.

٤١. www.k.r.g.org.

٤٢. www.perleman.org.

٤٣. Zaki, Mohammad Amin(١٩٩٨), the historic research about Kurds & Kurdistan, translated by: Habib Alla Tabani, Tabriz, Aydin publication [in persian].

Geoplitical and geo-economics logics of power, Dublin,Ireland.

٢٧.Mir Heydar, Dorrh (١٩٩٢), the basis of political geography, Tehran, SAMT publication [in persian].

٢٨.Mojtahed Zadeh, Pirouz(٢٠٠٢), the pollitical geography and geopolitics ,tehran,SEMAT [in Persian].

٢٩.Mokhtari Hashi, Hosain and Ghaderi Hajat, Mostafa(٢٠٠٨), the middle east hydropolitice in the horisson of ٢٠٢٥, exposed study.the Dijle & Forat area,and jordan & nile river, tehran, geopolitics season publication. Fourth year, no. first [in persian].

٣٠.Nami, Mohammd Hassan & MohamadPor, Ali (٢٠٠٨), the geography of the Iraq with the Emphasis on geopolitical Issues, tehran, the publication of geographice millitary forces organization [in persian].

٣١.Omar Gol, Maaruf (٢٠٠٢), the basis of organizing kurdish government in southern kurdistan, translated by: mohammad bayezidi, political,cultural,& community seasone publishing, RAVE , no ٣ [in persian].

٣٢.Rabiai, Hossain (٢٠٠٥), Iraqi Oil: the power's competition and the future of Persian Gulf , Tehran, the second congress almanac articalrs of iranain geopolitice society [in persian].

٣٣.Rendel, Janatan (٢٠٠١), Aftar such Knowledge, what forgiveness? My

١٨.Henry D, Astarjian(٢٠٠٧), The struggle for kirkuk , The Rise of Hussein,Oil, and the Death of Tolerance in Iraq, London, Praeger Security international.

١٩.International Crisis Group(٢٠٠٦), Iraq and kurds,The Brewing Battle over kirkuk,Executive Summary and Recommendations, middle East, N.٥.

٢٠.Kandal & Others(١٩٩٤), the kurds, translation: Ebrahim Yunesi, Tehran, Roozbehan publication. [in persian].

٢١.Karimi Pur, Yadulla (٢٠٠٠), A perface on Iran and neigberhood, tehran, the publication of "jahad daneshgahi" the universty of tarbiyat modares[in persian].

٢٢.Khoshnaw, Tufiq, Jasim (٢٠٠٢), kurdish caseand intentional law, sulaimani, the center of kurdistan stratigice researches.

٢٣.Kinan, Drek(١٩٩٧), the kurds & kurdistan, , translation: Ebrahim Yunesi, tehran, Negah publication [in persian].

٢٤.Kochera, Kress(١٩٩٤), kurdish national movement, translation: Ebrahim Yunesi, Tehran, Negah publication [in persian].

٢٥.Lima Anderson and Careth Stansfield(٢٠٠٤), The future of Iraq, Dictatorship, Democracy, or Division?, New york, Palgrave Macmillan.

٢٦.Mercille,Julien(٢٠٠٨), The radical geopolitics of U.S foreign policy:

چارەسەری کێشەی ئاسایش لە کەرکووک

وەرگێڕان و ئامادەکردن: پێشەوا جەلال محەمەد

سەرچاوە: گرووپی نێودەوڵەتیی قەیرانەکان

https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/215-iraq-fixing-security-kirkuk

گرووپــی نێودەوڵەتیــی قەیرانەکان، لە ســاڵی ١٩٩٥دا لە وەڵامدا بۆ کێشــەکانی ســۆماڵ و ڕواندا و بۆســنە دامــەزرا، بە مەبەســتی ئاگاداریدان دەربارەی کێشــە مەترســیدارەکان پێــش ئەوەی لــە کۆنــترۆڵ دەربچن. ڕێکخراوێکــی ســەربەخۆیە، کار دەکات بــۆ ڕێگرتن لە جەنگەکان و داڕشتنی سیاسەت بە ئاڕاستەی بنیاتنانــی ئاشــتیی جیهانی.

کەرکــووک زۆر جــار وەکــوو عێراقــی بچووککــراوە وێنــا دەکرێــت، بــە هــۆی فــرە نەتەوەیــی و ئایینــی و دەوڵەمەندیــی نەوت. شــارەکە چەقی ململانێــی حکومەتەکانی عێــراق و جووڵانەوەکانــی کورد بووە. لــەدوای ڕووخانی دەوڵەتی عوســمانی و دۆزینەوەی نەوت و دەرکەوتنی وەکــوو مەکینەی گەشــەی ئابووریــی عێــراق، هەروەهــا هێڵــی ئاڵۆزیی نێوان کــورد و عــەرەب؛ هەمیشــە جێــی بایەخــی نەتەوەیــی و نێونەتەوەیــی بووە. لــە چاوی بەغداوە، کەرکووک ســەنتەرێکی گرنگــی نەوتــە و لای کوردیش جگــە لــە نــەوت؛ ڕەهەنــدی تــری سیاســیی هەیە. شــارەکە لەدوای دەســەڵاتی بەعسییەکان، لــە ســاڵی ١٩٦٨ ڕووبــەڕووی پرۆســەی بەعەرەبکردن بووەوە، چەندیــن شــارۆچکەی لــێ دابڕێنرا و خرانە ســەر پارێزگانی تــر. دوای داگیرکردنــی عێــراق لەلایــەن ئەمەریکاوە لە ســاڵی ٢٠٠٣، زۆر گۆڕانکاریــی تــری بەســەردا هــات و کــوردەکان بــە هێــزەوە دەرکەوتنــەوە و هەوڵــی گەڕانــەوەی خێزانــە ڕاگوازراوەکانیان دا و دەسەڵاتیان زیــادی کــرد کاتێــک داعــش پەلامارەکانی بۆ ســەر پارێزگاکە زیــادی کــرد و حکومەتی عێراق ســەرکەوتوو نەبوو لە پاراســتنی ئاسایشــی ئەو ناوچانــە. لەدوای تێکشــاندنی داعش لــە عێراقدا لــە ٢٥ی ســێپتەمبەر، کــورد ڕیفراندۆمی کرد بــۆ جیابوونەوە لــە عێــراق و ڕیفراندۆمەکە ئەو ناوچانەشــی گرتــەوە کــە لــە دەوەرەی هەرێمــی کوردســتان بــوون و کێشەلەســەرن لەنێوان حکومەتی فیــدراڵ و حکومەتی هەرێــم. ئــەوەش کاردانەوەی بەغــدا و هەرێمیــی بــەدوادا هــات و لــە ١٦ی ئۆکتۆبــەر، حکومەتــی فیدراڵــی ســوپای جووڵاند و توانیــی ئەو ناوچانەی کێشەلەســەرن؛ بگەڕێنێتەوە ژێر کۆنترۆڵــی خۆی. کــوردەکان کە گەورەترین نەتەوەی پارێزگاکەن، جارێکی تــر خۆیان لــە کەمیی نوێنەرایەتیکــردن لــە پارێزگاکە بینییەوە کە گرنگییەکی سیاســیی زۆری بۆیان هەیــە. ڕووداوەکانی پەیوەســت بــە ڕیفرانــدۆم، دووبەرەکیی زۆری خســتە نێوان هــەردوو پارتــی دیموکراتــی کوردســتان و یەکێتیی نیشتمانیی کوردســتان کە لاوازیــی زیاتری کــوردی لــێ کەوتەوە.

ئەگــەر تەماشــای ململانێی بەردەوامــی کــورد لەســەر کەرکووک لەگــەڵ حکومەتەکانی عێراقی فیــدراڵ و ئەو بارودۆخە بــەردەوام گرژەی ئێســتا هەیە بکەیــن، هەمیشــە ئەگــەری گەڕێکی تــری ململانێی ئیتنیکی دەردەخــات. لەگەڵ ئەوانەشــدا کەمیــی هەماهەنگیی هێزەکانی ئاسایش لــە کەرکــووک و دەوروبەری، لەمپەری دروســت کردووە لــە ڕووبەڕووبوونەوەی داعــش لە حەویجــە و ڕۆژئاوای شارەکە.

> لەدوای کشانەوەی ئەمەریکا، تێکچوونی باری ئاسایش زیاتر دەرکەوت دوای ئەوەی نووری مالیکی زۆر بەتوندی دژی خۆپیشاندانەکانی ناوچە سوننییەکان وەستایەوە

گۆڕانکارییەکانی ئاسایشی کەرکووک

١. پێش داعش (٢٠٠٣-٢٠١٤)

ساڵانی دوای ٢٠٠٣، وەکوو خولگەیەکی ململانێکان دەبینرێت لە عێراقدا. لە ساڵی ٢٠٠٥دا عێراق کەوتە ناو شەڕێکی تایفییەوە کە تا سێ ساڵ کۆتایی نەهات و دواتریش بە شێوەی ڕێژەیی سەقامگیری هەبوو، لە ساڵی ٢٠١١ کۆتایی هات. لەدوای کشانەوەی هێزەکانی ئەمەریکا لە ساڵی ٢٠١١، خۆپیشاندانەکان لە ناوچە سوننەنشینەکان دەستی پێ کرد دژی حکومەتی زۆرینە شیعە بە هۆی هەستکردن بە فەرامۆشکردنیان، بۆ نموونە؛ لە باشووری ڕۆژئاوای کەرکووک، حکومەتەکەی نووری مالیکی زۆر بەتوندی سەرکوتی کردن و ئەمەش کێڵگەیەکی بەپیتی بۆ داعش دروست کرد و دواتریش سوودی لێ وەرگرت.

لەنێوان ٢٠٠٣ بۆ ٢٠٠٩، ئاسایشی کەرکووک لەژێر فەرمانداریێتیی ئەمەریکا بوو. لە ٢٠٠٣دا، هێزە تایبەتەکانی ئەمەریکا لە نزیکەوە کاریان لەگەڵ پێشمەرگە کرد بۆ تێکشاندن و کۆنترۆڵکردنی ڕژێم لە باکووری عێراق و کانە نەوتەکانی. کوردەکان خێرا هەنگاویان نا بەرەو پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی بە هۆی نەمانی ڕژێمەوە لە پارێزگاکە دروست بووبوو. دواتریش عەبدولڕەحمان مستەفا بە پارێزگاری شارەکە هەڵبژێردرا لە ئەنجوومەنی پارێزگا، بە چاودێریی دەسەڵاتی هاوپەیمانان. لە هەڵبژاردنی پارێزگاکاندا، لیستی برایەتی زۆرینە کورد؛ ٢٦ لە کۆی ٤١ کورسیی هێنا و زۆرینەی ئەنجوومەنی پارێزگاکەی پێک هێنا، لە کاتێکدا عەرەبەکان بایکۆتی پرۆسەی سیاسییان کرد.

لەدوای دەستکردن بە بنیاتنانەوەی سوپای عێراق لەلایەن ئەمەریکاوە، لە ساڵی ٢٠٠٦ دەستی کرد بە ڕادەستکردنەوەی ئاسایشی ناوچەکە بە سوپای عێراق، جگە لە ناو شاری کەرکووک و ناوچەی حەویجە. لە ناوچەی حەویجە هێزی ڕابوونی خێڵە عەرەبییەکانی دروست کرد، تا نەبێتە شوێنی پێکدادانی تایفی. هەر چەندە ئاستی توندوتیژی لە پارێزگاکە هەرگیز نەگەیشتە ئەوەی لە بەشەکانی تری عێراق ڕووی دا، بەڵام چەندین جار گرژی ڕووی دا، بەتایبەت لەنێوان کورد و عەرەبدا، هۆکاری سەرەکییش شکستی حکومەت بوو لە جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠.

لەو سەروبەندەدا ئەمەریکا و عێراق دوو ڕێککەوتننامەیان

واژۆ کرد، کە یەکێکیان بۆ پەیوەندییە دوولایەنییە سیاسی و ئابوورییەکان بوو، ئەوی تریش لەسەر ئاسایش بوو. بەپێی ڕێککەوتنەکە، پێویست بوو لێپرسراوێتیی هێزەکانی ئەمەریکا بدرێت بە هێزەکانی عێراق. لە ناوچە کێشەلەسەرەکانیش، فەرماندەی هێزەکانی ئەمەریکا لە عێراق؛ جەنەراڵ ڕایمۆند ئۆدێرنۆ پێشنیاری هەماهەنگیی سوپای عێراق و پێشمەرگەی کرد بە دانانی سەنتەری هاوکاریی هاوبەش و بازگەی هاوبەش لەژێر چاودێریی ئەمەریکا.

جێبەجێکردنی پلانەکە تووشی کێشە بوو، کاتێک لایەنەکان داواکارییەکانیان لەسەر بنەمای ململانێ بوو. حکومەتی عێراق داوای دەکرد کە لیوای ١٠ی پێشمەرگە کە لە باکووری شارەکە جێگیر کرابوون؛ بەتەواوی بکشێنەوە، کوردەکان دژی وەستانەوە و سکاڵای ئەوەیان کرد کە ژمارەیەکی زۆری سوپای عێراق بوونیان هەیە لە ناوچەکە، عەرەبەکانیش سوپای ئەمەریکایان بە پشتگیری کورد تۆمەتبار دەکرد، کوردەکانیش گومانیان لە نیازپاکیی ئەو فەرماندانە هەبوو کە پێشتر لە سوپای ڕژێمدا بوون. سەرەڕای ئەم کێشانە، میکانیزمەکە بە نێوەندگیریی ئەمەریکا سەری گرت. سەنتەری هەماهەنگی و بانگهێشتی ئەندامانی ئەنجوومەنی پارێزگا، لە کۆبوونەوەی هەفتانەی تایبەت بە ئاسایش لەنێوان سوپا و پێشمەرگە و پۆلیس جێبەجێ کرا. لەدوای کشانەوەی ئەمەریکا، تێکچوونی باری ئاسایش زیاتر دەرکەوت دوای ئەوەی نووری مالیکی زۆر بەتوندی دژی خۆپیشاندانەکانی ناوچە سوننییەکان وەستایەوە. هەر چەندە ئاڵوگۆڕی زانیاریی هەواڵگری لەنێوان حکومەتی فیدراڵ و هەرێم بەردەوام بوو تا ساڵی ٢٠٠٣، بەڵام هەرێم نیگەرانییەکانی زیادی کرد لەبەرامبەر زیادکردنی توندوتیژییەکانی موسڵ و کەمتەرخەمیی بەغدا.

٢. ماوەی دەرکەوتنی داعش (٢٠١٤-٢٠١٧)

لەدوای هێرشی داعش بۆ سەر موسڵ لە حوزەیرانی ٢٠١٤، هێزەکانی عێراق تێک شکان و کشانەوە لە ناوچە کێشەلەسەرەکان. لە ١٢ی حوزەیران، هەموو هێزەکانی حکومەتی فیدراڵ لە کەرکووک کشانەوە. هێزەکانی پێشمەرگە کە لە ڕۆژهەڵات و باکووری شارەکە جێگیر بوون، بەرەو ناو شارەکە و دەوروبەری جووڵەیان کرد. داعش هێرشی کردە سەر شارەکە و پێشمەرگە بە یارمەتیی هێزی ئاسمانیی ئەمەریکا بەرپەرچی دانەوە، بەڵام باشووری ڕۆژئاوای ڕێگای ٨٠ کە ڕێگای دبسە، ١٥کم لە باکووری شارەکە و حەویجە کەوتن و داعش کۆنترۆڵی کرد. پارتی و یەکێتی دەستیان گرت بەسەر ئاسایشی شارەکەدا و لەلای باشوور و ڕۆژهەڵاتی شارەکە بەرەو پارێزگای سلێمانی، هێزەکانی یەکەی ٧٠ی یەکێتی کۆنترۆڵی کرد و باکوور و ڕۆژئاوا بەرەو پارێزگای هەولێر، لە ناویشیاندا بیرە نەوتە سەرەکییەکان، هێزەکانی ٨٠ی پارتی کۆنترۆڵیان کرد.

ئاسایشــی دوو حیزبەکــە ئەرکەکانیــان لەپاڵ پێشــمەرگە پێ ســپێردرا، لــە کۆکردنەوەی زانیاریی هەواڵگــری و یارمەتیی پۆلیــس بۆ پاراســتنی شــار و دەســتگیرکردنی داواکــراوان. زۆربــەی ڕاپۆرتــەکان لەســەر ڕووداوەکان دەدران بە ئاســایش لەجیاتیی پۆلیــس، هەر چەندە عەرەب و تورکمانەکان ترســیان هەبــوو بــە هــۆی ئــەوەی ئاســایش تاوانبــار دەکــرا بــە خــراپ بەکارهێنانــی هێــز و هەراســانکردنی خەڵکی مەدەنی و کاری نایاســایی. ترســەکان لــەوەوە ســەرچاوەی گرتبــوو کە لــە ماوەی ٢٠١٥ بــۆ ٢٠١٧، بــە لایەنی کــەم ٣٠ کــەس لە کارمەندانــی کۆمپانیــای نەوت و سیاســیی عــەرەب و تورکمان کــوژران و ئەنجامدەرانــی نەدۆزرانــەوە و خەڵکانێکــی زۆریــش ئــاوارە بوون.

٣. دوای داعــش (٢٠١٧ تــا ئێستا)

لــە ٢٥ی ســێپتەمبەری ٢٠١٧، هەرێمــی کوردســتان ڕیفراندۆمــی لــە هەرێــم و ناوچــە کێشەلەســەرەکان کرد و لایەنگرانــی ڕیفرانــدۆم بــە ئەنجامێکــی یەکجــار زۆر بــراوە بــوون. بەغــدا ئەمەی بــە نادەســتووری دانــا و کۆمەڵــی نێودەوڵەتییــش بــە لایەنــی کەمــەوە بــە کاتێکی نەگونجاویــان دانــا، وڵاتانــی ئێــران و تورکیــای دراوســێ هــەر هەڕەشــەیەک بۆ ســەر یەکپارچەیــی عێــراق؛ بــە هەڕەشــەیان زانــی لەســەر خۆیــان، بەتایبەت هاوســۆزی لەنــاو کوردەکانی ئــەو وڵاتانە دروســت دەکات. کاتێــک یاریکــەرە ســەرەکییەکانی وەک ئەمەریــکا و یەکێتیــی ئەورووپــا و ئێــران و تورکیــا ڕیفراندۆمیــان ڕەت کــردەوە، دەرفەتــی ڕەخســاند بــۆ حکومەتــی عێراق کــە لەگەڵ قۆناغی کۆتایی داعش دەســت بگرێتــەوە بەســەر کەرکووکدا. لــە ١٦ی ئۆکتۆبەردا، ســوپا و پۆلیســی فیدراڵی و حەشــدی شــەعبی جووڵەیــان کــرد بــەرەو شــارەکە و خســتیانە ژێر کۆنترۆڵــی خۆیانــەوە. لە جێــگای پارێــزگاری شــارەکە، کەســێکی عــەرەب بــە ناوی ڕاکان جبــوری دانــرا و زۆرێک لــە ئەندامانی لیســتی برایەتی لــە ئەنجوومەنــی پارێــزگا؛ شــارەکەیان بەجــێ هێشــت.

جیاوازیــی گــەورە لەنێوان بۆچوونی کــوردەکان لە لایەک و عــەرەب و تورکمانــەکان لــە لایــەک هەیــە، ئەمانەی دووەمیــان لایان وایــە بە هۆی کۆنترۆڵکردنی شــارەکە لەلایەن کــوردەوە لــەدوای داعــش، توانیویانــە زۆربــەی بەشــی بەڕێوەبــردن و ئاســایش بــۆ خۆیان کۆنترۆڵ بکەن. سیاســییە کــوردەکان بەپێچەوانــەوە بڕوایان وایــە لــە بەڕێوەبردن و ئاسایشــدا کەنــار خــراون، چونکە پارێــزگاری بەوەکالەت، ئــەو ئەندامە کوردانــەی کە لە کۆمیتەی ئاسایشــی پارێزگاکەن؛ دوور خســتووەتەوە و لــە ئەنجامــدا توانیویانــە عەرەب بگەڕێننــەوە بــۆ پارێزگاکــە بەپێــی بەرژەوەندییەکانیــان. پارێــزگاری بەوەکالــەت نەک تەنهــا لەلایــەن کوردەکانەوە، بەڵکــوو لەلایــەن بەشــێک لــە عــەرەب و تورکمانــەکان بــەوە تۆمەتبــار دەکــرێ کە

بۆ بەرژەوەندیی خۆی و خێڵەکەی کار دەکات، هەروەها دەستی کردووە بە دەرکردنی ئەو خێزانە کوردانەی کە لە گەڕەکی عەرەفە هەن، بە بیانووی ئەوەی ئەوانە لەلایەن دەسەڵاتی پێشووەوە هێنراون و خەڵکی ڕەسەنی کەرکووک نین .

بژاردەکانی دابینکردنی ئاسایش بۆ کەرکووک

لە گفتوگۆکانی دەربارەی ئاسایشی کەرکووک، دوو بژاردەی زاڵ هەن: یەکەمیان: دروستکردنی هێزی هاوبەشی کوردی-حکومەتی فیدراڵە، کە هاوشێوەی ئەو مۆدێلەیە جەنەراڵ ئۆدێرنۆ لە ساڵی ٢٠٠٩ خستیە ڕوو. دووهەمیان: زیادکردنی هێزێکە لە نەتەوەکانی شارەکە بۆ مۆدێلی یەکەم. ئەم بژاردانە لەناو وتوێژەکاندا بوون لەسەر دوو هێڵی جیاواز، ئەوانیش کۆبوونەوەی لیژنەی بەرپرسە باڵاکانی ئاسایشی بەغدا و هەولێر و گفتوگۆکانی نوێنەرانی سیاسیی نەتەوەکانی کەرکووک بە چاودێریی یۆنامی (نوێنەرایەتیی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست - عێراق). ئەم دوو شێوازە گفتوگۆکردنە لە سەرەتای ٢٠٠٩ دەستیان پێ کرد، دوای دروستکردنی کابینە نوێیەکەی حکومەتەکەی عادل عەبدول مەهدی. بە هۆی خۆپیشاندانە گەورەکانی بەغدا و هەندێ شوێنی تری عێراق، گفتوگۆکان وەستێنران، پاشان هەڵوەشانەوەی حکومەتی بەدوادا هات. لە ئێستاشدا موستەفا کازمی سەرۆکوەزیرانە و حکومەتی گرتووەتە دەست، هەندێ کێشە بەرۆکی گرتووە، لەوانەش: کورتهێنانی بودجە کە پێدەچێ ببێتە پێشینەی کارەکانی.

پێدەچێت بژاردەی دووەم بۆ ئارامکردنەوەی گرژییەکان گونجاوتر بێت، بەڵام لەم بارودۆخەی ئێستای بەغدادا مەحاڵە، چونکە چوارچێوەیەکی یاسایی و پشتگیریی زۆرتری دارایی لە بژاردەی یەکەم پێویستە، ئەمە سەرەڕای ڕەزامەندیی حکومەتی فیدراڵ.

لەبەر ئەوەی هەنگاوی بەپەلە پێویستە بۆ هەڵوەشانەوەی ئاسایشی کەرکووک، وا باشترە بەغدا بژاردەی یەکەم پەسەند بکات و ئامادەکاری بکات بۆ بژاردەی دووەم. پێویستە ئەرکەکە بە سوپای حکومەت بسپێرێت لەجیاتیی پۆلیسی فیدراڵ و حەشد، لە هەمان کاتدا ڕەزامەندی دەربېڕێت لە بارەی میکانیزمی هەماهەنگی لەگەڵ پێشمەرگەدا. بە لایەنی کەمەوە پێویستە ئەو فەرماندانە ڕابسپێرن کە پیشەگەرن، چونکە مامەڵەیان کاریگەریی دەبێت لەسەر پەیوەندییان لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە و ئاستی هاوکارییان لەگەڵ هێزەکانی تردا، هەروەها پشتگیریی خۆیان بۆ دروستکردنی هێزێکی فرەنەتەوە لە داهاتوودا دەربېڕن. نیشاندانی ئەم ئاماژانە، ڕێگەخۆشکەر دەبێت بۆ گفتوگۆکان بە ئاڕاستەی دروستکردنی هێزێکی لەو جۆرە لە ئەگەری باشتربوونی بارودۆخی بەغدا.

بژاردەی یەکەم: ڕێکخستنەوەی ئاسایشی یەکگرتوو

پێشتر بەڕێوەبردنی دوولایەنەی ئاسایش لەلایەن بەغدا و هەولێرەوە؛ بە شێوازی جۆراوجۆر بوونی هەبووە، ئەوەش لەو کاتەوە دەستی پێ کرد کە ئەمەریکا میکانیزمەکانی ئاسایشی یەکگرتووی لە ناوچەکانی کەرکووک و دیالە بنیات نا لە ساڵی ٢٠٠٩. لایەنی کەم ئەم ڕێکخستنە؛ ژووری ئۆپەراسیۆنی یەکگرتوو بۆ هەماهەنگیی ناوخۆیی و گۆڕینەوەی زانیاری لەنێوان سوپای عێراق و پێشمەرگەی لێ کەوتەوە، ئەمە جگە لە هاوکاریی لایەنەکانی تری ئاسایش لە ناوچەکە. لەوەش گرنگتر، لەدوای کشانەوەی هێزەکانی ئەمەریکا لەنێوان ساڵانی ٢٠٠٩ بۆ ٢٠١١، دوو لایەنەکە بەردەوام بوون لە ئێشکگری و دانانی بازگە و ئۆپەراسیۆنی هاوبەش. دوای کشانەوەی هێزەکانی ئەمەریکا، پێشمەرگە لەگەڵ سوپای عێراقی بەشداریی کرد لە ئۆپەراسیۆنەکانی دژ بە لایەنگرانی داعش لە ناوچەکانی دەرەوەی هەرێمی کوردستان (لە ناوچە کێشەلەسەرەکان)، تەنانەت لە دەرەوەی ناوچە کێشەلەسەرەکان، وەکوو شەڕی تکریت لە ساڵی ٢٠١٥. پێش ٢٠١٤، هەردوو هێزەکە هەندێ بازگەیان دانابوو لە کەرکووک، بە درێژایی ئەو هێڵەی نێوان سنووری باکووری ژێر دەستی پێشمەرگە و باشووری ژێر دەستی سوپای عێراق، ئەمە میکانیزمەکەی ئۆدێرنۆی خستبووە دۆخێکی ناسکەوە.

لە ماوەی یەک ساڵی کارکردنی، عادل عەبدول مەهدی هەنگاوی نا بەرەو گەڕانەوە بۆ ئەم مۆدێلە. لە سێپتەمبەری ٢٠١٩، سەرۆکوەزیران بە بڕیارێکی تایبەت فەرمانی کرد بە بەشدارییپێکردنی نوێنەرایەتیی پێشمەرگە لە فەرمانداریێتیی ئۆپەراسیۆنە هاوبەشەکانی عێراق. ئەمە جووڵەیەکی گرنگ بوو بە ئاراستەی ئاساییکردنەوەی هەماهەنگیی ئاسایش لەنێوان بەغدا و هەولێر. لەگەڵ ئەوەی ئەمە

> **"کارێکی ژیرانە دەبێت هەروەکوو پێشمەرگە، بۆ ئاسایشیش بەرپرسە بێلایەنەکان ئەرکدار بکرێن."**

ڕەنگە خواستی دروستکردنی متمانە نیشان بدات، بەڵام بۆ ئەوەی ئەم لێککەیشتنانە درێژمەودا بن، نەخشەڕێگایەک پێویستە لە بارەی چۆنێتیی هاوکاریی نێوان هێزەکانی حکومەتی فیدراڵ و هێزە کوردییەکان.

کاتێک بەغدا کاری کرد بۆ چارەسەری کێشەی ئاسایش لە وڵاتدا، لەوانەش پشێوییەکانی پارێزگاکانی باشوور، پێشینەیەکی تری دوورخستنەوەی داعش بوو بەو هێزانەی لەبەر دەستین، هێزی کۆکراوەی پێویستی نەبوو بۆ پاراستنی هاوسەنگیی هێز لەو بارودۆخە تایبەتەی کەرکووک. ڕێککەوتنی حوزەیرانی ٢٠١٩ لەنێوان بەغدا و هەولێر کرا بۆ جێگرتنەوەی پۆلیسی فیدراڵی بە سوپای عێراق، هێشتا لە چاوەڕوانیی جێبەجێکردندایە. عەرەب و تورکمانەکانی کەرکووک بەتایبەتی سوننییەکان، ترسیان لە پلانەکانی داهاتوو بەتایبەتی لە ئامادەیی پێشمەرگە کەمتر نییە لە پشتگوێخستنیان لە گفتوگۆکانی نێوان بەغدا و هەولێر. ئەوان پێیان وایە خواستەکانی کورد پشتگیری دەکرێ لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، لە هەمان کاتدا حکومەتێکی شیعیی ئیسلامی بە نوێنەری خۆیان نازانن.

هەردوو لایەنی عەرەبی و تورکمانی بیرۆکەی گەڕانەوە بۆ مۆدێلەکەی ئۆدیرنۆ ڕەت دەکەنەوە کە پێشمەرگە لەناو هێزە هاوبەشەکەدا بێت، چونکە وەکوو هەنگاوێک دەیبینن بەرەو باڵادەستیی لایەنە کوردییەکان لە کەرکووک. هەر چەندە دەڵێن کە پاڵپشتیی هێزی هاوبەشی فیدراڵی و کوردەکان دەکەن لە ناوچە سنوورییەکان، بەڵام بوونی پێشمەرگە لەناو پارێزگاکە ڕەت دەکەنەوە، ئاماژە بەوە دەکەن کە ئەو هێزانە بەپێی دەستوور "پاسەوانی هەرێمی کوردستانن".

لەوانەیە هەندێ ڕێگا هەبێت بۆ بچووککردنەوەی ئەو بۆشاییە فیزیکییەی نێوان هێزەکانی فیدراڵ و کوردیدا، لە هەمان کاتدا ڕەچاوی نیگەرانییەکانی عەرەب و تورکمانەکان بکرێت. بۆ نموونە؛ لە بارەی هێزە بەسیاسیکراوە کوردییەکانەوە، حکومەتی هەرێم بڕیاری دا تەنها یەکە یەکگرتووەکانی پەدەکە و یەنەکە بخاتە ئەرکەوە بۆ هەماهەنگی لەگەڵ حکومەتی فیدراڵ، لەژێر سەرپەرشتیی وەزارەتی پێشمەرگە نەک ئەرکدارکردنی هەر هێزێکی سەر بە ٧٠ یان ٨٠، کە هەریەکەیان ڕاستەوخۆ لەژێر فەرمانی ئەو دوو حیزبەن. عەرەبەکان و تورکمانەکان ئەمەیان ڕەت کردەوە، چونکە بڕوایان وایە ناتوانرێ پێشمەرگە لە سیاسەت دابماڵرێ. ڕێگایەکی تر بۆ چارەسەری کەمیی نوێنەرانی عەرەب و تورکمان لەو هێزە هاوبەشە، لەوانەیە بەشداریی مەدەنییانە بێت هەروەکوو چۆن ئەندامانی ئەنجوومەنی پارێزگا هەفتانە ئامادە دەبوون لە سەنتەری هەماهەنگیی کەرکووک.

بەغداش پێویستە بیر

لــه سـنووردارکردنی ئاماده‌یی سـه‌ربازی بکاتـه‌وه له‌نـاو شــاره‌کاندا و له هه‌ر شــوێنێک بکرێــت، به‌تایبه‌تییــش له‌نــاو شــاری که‌رکــووک و بنکــه سـه‌ربازییه‌کان لــه ده‌ره‌وه‌ی شــار جێگیــر بــکات. دواتــر کار بکرێــت بۆ ڕاده‌ســتکردنی لێپرسراوێتییه‌کانــی ئاســایش بــه پۆلیســی ناوخــۆ. له‌گه‌ڵ ئه‌مانه‌شــدا حکومه‌ت پێویسته پلانــی درێژخایه‌نــی هه‌بێت بۆ به‌هێزکردنــی پۆلیــس، چونکه لــه ڕابــردوودا ناڵاندوویه‌تــی به‌ده‌ســت که‌میــی ڕاهێنــان و که‌لوپــه‌ل و ڕێکخســتن و نه‌یتوانیوه ڕووبه‌ڕووی هێرشــی داعــش ببێتــه‌وه لــه شــار و شــارۆچکه‌کاندا.

بژارده‌ی دووه‌م: دروستکردنی هێزی ئاسایشی فره‌نه‌ته‌وه له خه‌ڵکی ناوچه‌که

ده‌کــرێ بوترێت بژارده‌یه‌کی باشــتر پێشــنیار کــرا لــه گفتوگــۆکان به سه‌رپه‌رشــتیی یۆنامــی له ســاڵی ڕابــردوودا، ئه‌ویش دروســتکردنی هێزێکی ٦ بــۆ ١٠ هــه‌زار که‌ســی لــه خه‌ڵکــی فره‌ڕه‌نگــی ناوچه‌که بــۆ پاڵپشــتیی میکانیزمی هێزی هاوبه‌شی فیدراڵی و پێشمه‌رگه، بــه‌م شــێوه‌یه ده‌بێتــه هێزی دووه‌مــی پاراســتنی ئاســایش. هێزی یه‌که‌م، پۆلیســی شــار و هێزی ســێیه‌میش ئێشکگره‌کانی فیــدراڵ و پێشــمه‌رگه ده‌بن له ســنووری پارێزگاکه. ئــه‌م هێزه ئه‌رکی پۆلیســیان ده‌بێت، به‌ڵام توانایه‌کــی ســه‌ربازییان ده‌بێت لــه گونــد و ناوشــاره‌کان، به‌م شێوه‌یه‌ش ئه‌و بۆشــاییه نامێنێ له‌نێــوان کۆنترۆڵی ســه‌ربازی له ســنووری پارێزگاکــه و هێــزی یاســا لــه شــاره‌کاندا. به‌غــدا یارمه‌تیی دارایــی دابین ده‌کات بــۆ هێزه‌کــه لــه بودجــه‌ی حکومه‌ت و ته‌نها ئه‌و که‌ســانه تۆمــار ده‌کات که له ســنووری پارێزگاکــه‌ن، هه‌روه‌هــا ڕێگــه ده‌درێت حه‌شــد و پێشمه‌رگه‌ش له‌خــۆ بگرێــت. پێــش ئه‌وه‌ی خۆپیشــاندانه گه‌وره‌کانــی ســه‌ره‌تای ئۆکتۆبــه‌ری ٢٠١٩ ڕوو بــدات، لــه گفتوگۆکانــدا پێشــنیاری ئــه‌وه کــرا کــه له ماوه‌ی ١٢ بــۆ ١٨ مانگ؛ هێزه‌که دروســت بکرێ ئه‌گه‌ر په‌رله‌مان ڕه‌زامه‌نــدی ده‌رببڕێت له‌ســه‌ر بودجه‌که. ســه‌رۆککۆمار به‌رهه‌م ســاڵح پشــتگیریی بیرۆکه‌که‌ی ده‌کرد، بــه‌ڵام ســه‌رۆکوه‌زیران عــادل عه‌بدولمه‌هــدی هێشــتا بڕیاره‌کــه‌ی ده‌رنه‌کردبــوو، له مانگی نۆڤه‌مبه‌ر ده‌ســتی له کار کێشا یه وه.

هه‌موو لایه‌نه‌کانی که‌رکووک پێشــوازییه‌کی باشــیان لــه‌م بژارده‌یه کرد وه‌کوو پاڵپشتییه‌ک بۆ ئاشــتی و پێکه‌وه‌ژیان، به‌ڵام لایه‌نــه‌کان گومانی خۆیشــیان نه‌شــارده‌وه. یه‌کێ له گومانه‌کان له‌ســه‌ر ئاڵوگــۆڕ و ڕیزبه‌ندیی هێزه‌کانــه، بــۆ نموونــه؛ ســه‌رکرده‌یه‌کی تورکمانی حه‌شد له چاوپێکه‌وتنێکــدا ده‌ڵێت که یه‌که‌که‌ی هه‌ڵده‌وه‌شــێنێته‌وه و ڕێگه ده‌دات به ناونووســکردنی ئه‌ندامه‌کانــی ئه‌گه‌ر ســه‌رکرده کــورده‌کان هه‌مان شــت بکه‌ن. پرسێکی تر له‌سه‌ر فه‌رمانده‌یی و کۆنترۆڵه. عه‌ره‌ب و تورکمانه‌کان ده‌ڵێــن کاتێــک هێزێکــی له‌و جۆره قبــووڵ ده‌کــه‌ن، ئه‌گه‌ر ته‌نهــا حکومه‌تــی فیــدراڵ سه‌رپه‌رشــتی بــکات. یه‌نه‌کــه ئــه‌و مه‌رجــه‌ی قبووڵــه، به‌ڵام په‌ده‌کــه ئــه‌وه‌ی ڕاگه‌یاندووه

کە پێویستە هێزەکە لەژێر دەسەڵاتی پارێزگادا بێت. هەردوو لایەنی یەنەکە و پەدەکە دەیانەوێت پارێزگاری داهاتووی شارەکە کورد بێت.

خاڵێکی تر کە جێی نیگەرانی زۆرە، پێکهاتەی هێزەکەیە. لە ساڵی (١٩٥٧) ەوە هیچ سەرژمێرییەکی پشتپێبەستراو نییە، بۆیە قەبارەی هەر پێکهاتەیەک نەزانراوە، ئەمەش ئالنگاریی دروست کردووە لەبەردەم دابەشکردنی قەبارەی هێزەکە بەسەر لایەنەکاندا. نوێنەرانی تورکمان دەڵێن پێویستە هەر لایەنە و ٣٢٪ پشکی هەبێت و ٤٪ بۆ مەسیحییەکان بێت، بۆ ئەوەی هیچ لایەنێک نەبێتە لایەنی زاڵ. لایەنە کوردییەکان شێوازی دابەشکاریی ٣٢+٣٢+٣٢+٤ ڕەت دەکەنەوە و دەڵێن کورد پێویستە بە لایەنی کەم پشکی ٤٠٪ی هەبێت. ئەم ڕێژانە تا ئێستاش لەبەردەم گفتوگۆدان.

سەرکەوتنی ئەم هێزە پەیوەستە بە پێکهاتەی فەرماندارێتی و کۆنترۆڵییەوە. پێویستە سیاسەتدارێژەران بزانن چۆن پێشمەرگە و حەشدی ئەو ناوچانە لەو هێزە فرەنەتەوەیە جێگە دەکەنەوە. خاڵی لاواز بۆ بەدەستهێنانی ئەنجامی باش، مەترسیی دووبەرەکییە لەسەر بنەمای ئیتنی و لایەنگریی حیزبی. سروشتی بەسیاسیکراوی زۆربەی هێزە عێراقییەکان وایە، کە زۆر جار فەرماندە سەربازییەکان دوای بەرژوەندیی تەسک دەکەون زیاتر لەوەی ئاسایش دابین بکەن. بە مەبەستی زاڵبوون بەسەر ئەو ئالنگارییەدا، پێویستە بەغدا و هەولێر کاری پێکەوەیی بکەن تا هێزەکە وەڵامی بۆ یەک فەرماندەیی هەبێت. پێویستە ناوتۆمارکردن لەسەر بنەمای تاک بێت. لەوەش زیاتر، وەزارەتی پێشمەرگە پێویستە ئەو هێزانە ئەرکدار بکات کە تێکەڵن لە هێزەکانی ٧٠ و ٨٠ و لەژێر فەرمانی وەزارەتدان نەک پاشکۆی یەنەکە و پەدەکە، بۆ ئەوەی پردی متمانە دروست ببێت لە کەرکووک. حکومەتی فیدراڵیش پاشەکشە بە هەر هێزێک بکات کە متمانە بگەڕێنێتەوە، بەتایبەتی کشانەوەی پۆلیسی فیدراڵی و حەشد و جێگرتنەوەیان بە هێزی فرەنەتەوەی کەرکووک.

هەروەها ناڕوونی هەیە لە چۆنێتیی دابەشکردنی هێزەکە لە ڕووی جوگرافییەوە، نوێنەرانی عەرەب و کورد پێشنیاری ئەوەیان کردووە کە دابەشکردنەکە ڕەنگدانەوەی دیمۆگرافیای ناوچەکە بێت، بۆ نموونە؛ ئەو هێزانەی زۆرینە عەرەبن؛ ئەرکی پاراستنی ئاسایشی حەویجەیان پێ بسپێردرێ، ئەم بیرۆکەیە ئالنگاری بۆ پێکهاتەی هێزەکە دروست دەکات کە پێویستە چارەسەر بکرێت. بۆ نموونە؛ ئایا ئەو ناوچانەی کە یەک نەتەوەی تیا دەژیەت؛ لەلایەن هێزی فرەنەتەوەوە ئاسایشی بپارێزرێت، لە کاتێکدا ئەو ناوچانەی تێکەڵن وەکوو دبس و داقوق و بەشەکانی کەرکووک، پێویستیان بە هێزی تێکەڵە؟

ئەگەر بەغدا ڕێکارە یاسایی و ئابوورییەکانیش جێبەجێ بکات، پرسیاری ئەوە دەمێنێتەوە کە ئایا کێ مەشق

بەو هێزە دەکات و پێکهاتەی ئەفسەر و پلەدارەکان چۆن دەبێت. بۆ مەشق و پێکهاتەکەی، وا باشترە سوود لە پشتگیری نێودەوڵەتی وەربگیرێت و بخرێتە گفتوگۆکانی پرۆگرامەکانی داهاتووی مەشقی هێزە عێراقییەکانەوە. بۆ ئەوەی کۆلێجێکی دیکەی ئاسایش دروست نەکرێت، هێزەکە کە پێویستی بە مەشقی پۆلیسی و سەربازییە، هاوشێوەی ئەو هێزانەیە کە لەژێر چەتری وەزارەتی ناوخۆن، دەتوانرێ وەکوو لقێکی تایبەت بخرێتە سەر وەزارەت. ئەمە وا دەکات فرەیی لە وەزارەت دروست ببێت، لە کاتێکدا بە شێوەیەکی سەرەکی شیعە لە پۆلیسی فیدراڵیدا باڵادەستە.

ڕۆڵی داهاتووی ئاسایش، کێشەیەکی ترە؛ بەلای کوردەوە، گەڕانەوەی پێشمەرگە، پێویستە هێزی ئاسایشی پێشوو بگرێتەوە، بەڵام عەرەب و تورکمان ئەو سیناریۆیە ڕەت دەکەنەوە. کارێکی ژیرانە دەبێت هەروەکوو پێشمەرگە، بۆ ئاسایشیش بەرپرسە بێلایەنەکان ئەرکدار بکرێن.

ڕێگرییەک نییە لە دروستکردنی هێزی هاوبەشی پێشمەرگە و فیدراڵ، بەڵام دروستکردنی هێزێکی فرەنەتەوە نەک تەنها پێویستی بە چوارچێوەی یاسایی و دارایی هەیە، بەڵکوو ڕەزامەندیی بەغدادیشی دەوێت. هەر چەندە یۆنامی بە شێوەیەکی باش ئەم بژاردەیەی بەرەوپێش بردووە لەگەڵ بەرپرسانی کەرکووک لە ساڵی ٢٠١٩، بەڵام حکومەتەکەی کازمی پێویستە سیاسەتی خۆی ڕوون بکاتەوە لەو بارەیەوە. نەتەوەکانی کەرکووک ڕەزامەندن لەسەر چوارچێوەی گشتی بۆ هێزی هاوبەش و دروستکردنی هێزی فرەنەتەوە، بۆیە ئەمە هەلێکی باشە بۆ بەغدا و هەولێر، بە هاوکاریی نێودەوڵەتی نەخشەڕێگایەک دابنێن بۆ بنیاتنانی ئەم هێزە وەکوو بەشێک لە کێشەی ئاسایش لە ناوچە کێشەلەسەرەکان، لە ناویشیاندا سەرهەڵدانەوەی داعش و دووبارە هەڵسەنگاندنەوەی ڕۆڵی هێزەکانی هاوپەیمانان.

پاڵپشتیی نێودەوڵەتی زۆر گرنگ دەبێت لە دروستکردنی ئاسایشێکی دادگەر و نوێ لە کەرکووک. یۆنامی پێویستە هەوڵەکانی بخاتەوە گەڕ بۆ کۆکردنەوەی هەموو لایەنەکانی کەرکووک و گەیشتن بە ڕێککەوتنی کۆتایی و پێشکەشکردنی بە حکومەتەکەی کازمی. نەتەوە یەکگرتووەکان دەتوانێت نوێنەر دیاری بکات بۆ بینین و ناساندنی پلانەکە. ئەمەریکا دەتوانێت پاڵپشتیی ئەم هەوڵە بکات لە ڕێگەی سەرکردایەتیی هاوپەیمانان بۆ تێکشکاندنی داعش، هەروەها دەتوانێت ڕۆڵی نوێ بۆ ناتۆ دابنێت، لە کاتێکدا پێدەچێت لێپرسراوێتیی هێزەکانی هاوپەیمانان کەم بێتەوە. ئەرکیان هەر چی بێت، پێویستە پاڵپشتیی دروستکردنی هێزی یەکگرتووی پێشمەرگە و سوپا و هێزی فرەنەتەوە لە خەڵکی

ناوچەکە بکەن. یۆنامی و وڵاتانی ناتۆ، پێویستە فشار بخەنە سەر سەرکردایەتیی نیشتمانی و لۆکاڵی، تا دوور بکەونەوە لە بەسیاسیکردنی مەسەلەی ئاسایش لە ڕێگەی دابینکردنی هاوکاری و هاندانی چاکسازی کە دەزگا حکومییەکان بەهێز دەکات، نەک لایەنە سیاسییەکان کە بانگەشەی دابینکردنی ئاسایش دەکەن.

ئەنجام

ئالنگارییەکانی ئەم ساڵانەی دوایی، لەوانەش داعش و دەرکەوتنی هێزی نوێی ئاسایش، لەمپەری لەبەردەم پێکەوەژیان لە کەرکووک دروست کردووە. پێکهاتەی ناجێگیری ئاسایش، گرژیی زیاتری دروست کردووە کە سەرچاوەی لە کێشە چارەسەرنەکراوەکانەوە گرتووە. تاوتوێکردنی بارودۆخەکە ئاڵۆزە و کاتی زۆری دەوێت، بەڵام هیچ هۆکارێک نییە کە کار بۆ چارەسەر و نێوەندگیری و ڕێکاری بۆ دامەزراندنی ئاسایشی نوێ نەکرێت. بۆ تەواوکردنی ئەم کارە، حکومەتی فیدراڵی و حکومەتی هەرێم پێویستە پێکەوە کار بکەن و دەنگی خەڵکی ناوچەکە بەهەند وەربگرن، هەروەها سوود ببینن لە پاڵپشتیی نێودەوڵەتی.

باشترین چارەسەری پێشنیارکراو، دروستکردنی هێزی هاوبەشی بەغدا و هەولێرە لەگەڵ هێزی فرەنەتەوە، بەڵام بە یەک ڕێکخستن کار بکەن. عەرەب و تورکمانەکان بەتوندی دژی ئەو میکانیزمە کۆنەی هێزی هاوبەشن، کە زیاتر پشتی دەبەست بە هێزە کوردییەکان و توانای بەخشیبووە ئەو هێزانە دەست بگرن بەسەر ئاسایشدا کاتێک سوپای عێراقی هێزەکانی کشاندەوە لە ٢٠١٤دا. بڕوایان بە بەغدا نییە کە هاوشانیان بوەستێت لە قەیرانی داهاتوودا. هەروەها دەرکردنی هێزی کوردییش لە ئاسایشی شارەکە، کارێکی نەکردەیە. بێبەشکردنیان نەک هەر دادگەرانە نییە، بەڵکوو حکومەتی فیدراڵ بێبەش دەبێت لە زانیاریی هەواڵگرییان و توانایان و ڕووبەڕووبوونەوەکان لە ناوچە سنوورییەکان.

دابینکردنی فەرماندارێتیی هاوبەشی ئاسایشی بەغدا-هەولێر؛ سنوورەکانی پارێزگاکە دەپارێزێت، هێزی فرەنەتەوەش دەتوانێت ئەو بۆشاییەی حوکمی یاسا پڕ بکاتەوە لەناو شارەکان و پاڵپشتیش بێت بۆ هێزە ئێشکگرەکان لە سنوورەکان. ئەم هێزە دەتوانێت لێپرسراو بێت لە ناوچە گوندنشینەکان و ڕێگا سەرەکییەکان، کە ناوەندی شارەکان پێکەوە دەبەستن و باشترە کە ببێتە جێگرەوەی پۆلیسی فیدراڵی. ئەگەر بەغدا و هەولێر ڕەزامەند بن لەسەر دروستکردنی وەها هێزێک، نەک تەنها یارمەتیی پاراستنی کەرکووک دەدات، بەڵکوو وەڵامی داواکاریی خەڵکیش دەداتەوە لە بارەی نوێنەرایەتیکردنیانەوە، لە هەمان کاتدا پەیوەندیی نێوان پارێزگا و حکومەتی فیدراڵ و حکومەتی هەرێم بەهێز دەکات.

ئایندەی پەیوەندییەکانی دوو ئەنجوومەنە کوردییەکەی سووریا

سەنتەری ئەسباری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بۆ توێژینەوە

وەرگێڕان: یاسین تەها محەمەد

لە ١٦-ی کانوونی دووەمی ٢٠٢٠، فەرماندەی گشتیی هێزەکانی سووریای دیموکرات، مەزڵوم عەبدی، دەستپێشخەرییەکی ڕاگەیاند بۆ نزیککردنەوەی لایەنەکانی بزاڤی سیاسیی کوردی لە یەکتر، لەسەروو هەمووشیانەوە ئەو دوو لایەنە کوردییەی کە زۆرترین ئامادەیی و ڕۆڵ و جەماوەریان هەیە، ئەوانیش پارتی یەکێتیی دیموکراتی (PYD) و ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردی (ENKS)ن. پەیەدە لە ڕووی سیاسەت و ئایدۆلۆژیاوە نزیکە لە پارتی کرێکارانەوە (PKK)، دامەزرێنەری ئەنجوومەنی ڕۆژئاوای کوردستانیشە، ئەنەکەسەش پێکهاتەیەکە لە پارتە کوردییە جەماوەرییەکانی سووریا و لە ڕووی ئایدۆلۆژی و سیاسییەوە نزیکە لە پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراقەوە.

دەستپێشخەرییەکەی مەزلوم عەبدی، بە سیفەتی فەرماندەی گشتیی گەورەترین ڕێکخستنی سەربازیی ڕۆژهەڵاتی فورات خرایە ڕوو، کە دەتوانێت دیدی نێوان هێزە سیاسییە کوردییەکان بەبێلایەنی بخاتە ڕوو، ئەمەش لەپاش دەیان نێوانگریی نێوان هەردوو لادا هات کە لە ساڵی (٢٠١٤)ەوە مەسعوود بارزانی سەرۆکایەتیی دەکات، پاشان چەندین هێزی تری هەرێمی و نێودەوڵەتی دەستوەردانیان تێدا کردووە، لەوانەش وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و وڵاتانی یەکێتیی ئەورووپا، بەڵام لەو کاتانەدا هەمیشە هەلومەرجە بابەتییەکانی شێوازەکانی گرژی؛ بەسەر توانای ڕێککەوتندا زاڵ دەبوون.

بنەماکانی ناکۆکیی نێوان هەردوو لا

وەك گرووپە جەماوەرییەکانی تری سووریا، کوردەکانیش لە دەمی هەڵایسانی شۆڕشەوە لە پەرتەوازەییەکی گەورەدا دەژین، دابەشبوونی ئەوان لەنێوان لە دوو ئەنجوومەندا بەرجەستە بووە کە ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستان و ئەنجوومەنی ڕۆژئاوای کوردستانە، ناکۆکییەکانی ئەوانیش دەکرێت لەسەر پێنج بنەما لێك بدرێنەوە:

١. هێزەکانی ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردیی سووریا دژی ڕژێمی ئەسەد بوون لە ڕۆژگاری سەرەتای سەرهەڵدانی شۆڕشەوە، هەر لەسەر ئەم هەڵوێستەش مانەوە لەو کاتانەی چوونە ناو ئەنجوومەنی نیشتمانیی سووریا، پاشان ئیئتیلافی نیشتمانیی سووریا، پاشان دەستەی باڵای دانوستان. بە پێچەوانەی ئەوەشەوە، پەیەدە پێی وا بوو بەرژەوەندیی باڵای کورد لەوەدایە کوردی سووریا لەنێوان ڕژێم و هێزە ڕکابەر و ئۆپۆزسیۆنەکاندا بمێننەوە. لەسەر ئەم بنەمایەش چووە ناو ڕێککەوتنی ناڕاگەیەنراوەوە لەگەڵ ڕژێمی سوریا، ئەزموونی خۆیشی پەرە پێ دا لە بەرهەڵستکاریی هێزە ئیسلامییە توندڕەوەکان.

٢. پەیەدە پێی وایە پرۆژەی سیاسی و سەربازیی ئەو کە خۆی لە کانتۆنەکان و هێزەکانی سووریای دیموکرات و دامودەزگا ئەمنی و ئابوورییەکانی تردا بەرجەستە کردووە، واقیعێکە لەسەر بنەمای ئەوەی سەرکەوتنی بەدەست هێناوە لە شەڕی سووریا. بەڵام ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردی لە سووریا، گومان لەسەر ئەو دەستکەوتانە دروست دەکات، پێشی وایە لەلایەن یەك ڕەنگی سیاسییەوە دامەزراون، بەبێ ئەوەی سازان و شەرعیەتی هەڵبژاردنیان هەبێت لە بنکە جەماوەرییە کۆمەڵایەتییەکانەوە، لەسەر ئەم بنەمایەش داوای سەرلەنوێ پێکهێنانەوەی ئەو دامەزراوانە دەکات لەسەر بنەمای نوێ.

٣. پەیەدە پێی وایە پرۆژە بنەڕەتییەکەی ئەو، تۆڕێکی بەرفراوان سازانی هەیە لەگەڵ هێزە نێودەوڵەتییەکان بۆ کۆنترۆڵکردنی بەرفراوانترین ڕووبەر لە سووریا و سەپاندنی مەرجی سیاسی لە پێگەی هێزی سەربازییەوە. ئەمە لە کاتێکدا هێزەکانی ئەنەکەسە باس لەوە دەکەن ئەو جۆرە بیرکردنەوەیە؛ خەونە نەتەوەییەکانی کوردی سووریا لەبار دەبات و جۆرەها

شەڕی ناوخۆیی و لابەلا لە ڕۆژهەڵاتی فوڕات دروست دەکات، بەتایبەت لەنێوان کورد و عەرەبدا. بە ڕای ئەم ئەنجوومەنە، پرسی کورد دەبێ قەتیس بکرێت لەو جوگرافیایانەی زۆرینەی کوردن، بەبێ ئەوەی هەوڵی کۆنترۆڵکردنی جێگەی تر بدرێت.

٤. دوژمنایەتییەکی ئایدۆلۆژی و سیاسی هەیە لەنێوان پەیەدە و تورکیا، لە کاتێکدا ئەنەکەسە خۆی لە بەریەککەوتن لەگەڵ تورکیا دەپارێزێت بەو پێیەی هێزێکی هەرێمایەتیی بەهێزە و هەر چەشنە دژایەتی و بەریەککەوتنێك لەگەڵیدا؛ خەونە نەتەوەییەکانی کورد لەبار دەبات.

٥. پەیەدە پێی وایە کوردانی سووریا دەبێت وەك لایەنی سێیەم بەشدار بن لە دانوستانەکانی پەیوەست بە سووریا لەنێوان ڕژێم و ئۆپۆزسیۆن، بەڵام ئەنەکەسە پێی وایە ئەوە دەبێتە هۆی یەکگرتنی ئەو دوو لایەنە دژی خواستە نەتەوەییەکانی کورد، لەبریی ئەمە پێگەی کورد لەناو ئۆپۆزسیۆن پشك و چانسی باشتریان بۆ دابین دەکات بۆ دیاریکردنی سیماکانی سووریای ئا یند ە .

پاڵنەری پێکهاتنی هەردوو ئەنجوومەنەکە

چاودێران باوەڕیان وایە هەردوو لایەنە کوردییەکە لەژێر کاریگەریی گوشارەکانی سەریان، بەرەو پێکهاتن دەڕۆن لەگەڵ ئەو پێشبینییانەی هەیانە بۆ دەستکەوتەکانی ئەو هەنگاوە کە دەکرێت لەسەر دوو ئاست پۆلێن بکرێت:

پەیەدە

١. پەیەدە لە چەند ئاڕاستەیەکەوە خەریکی دانوستانە لە بارەی ئایندەی سیاسیی خۆیەوە، بەتایبەت لەگەڵ ڕژێمی سووریا، ڕووسیا، وڵاتە یەکگرتووەکان. هەمیشەش بەوە تۆمەتبارە کە نوێنەرایەتیی سەرجەم کوردی سووریا ناکات، ئێستا لە هەوڵدایە بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ ئەنەکەسە بە مەبەستی زاڵبوون بەسەر ئەو لە مپە ر ە .

٢. پەیەدە باوەڕی وایە ڕێککەوتنی لەگەڵ ئەنەکەسە؛ گوشاری تورکیای لەسەر کەمتر دەکات، ئەویش بە ناردنی پەیام بۆ ئەنکەرە کە ئەوەی لە ڕۆژهەڵاتی فوڕات ڕوو دەدات، پڕۆژەی "PKK" نییە.

٣. پەیەدە کێشەی لێکەوتەکانی دیمۆگرافیای کوردیی هەیە، دەشزانێت ناکۆکییە سیاسییەکانیان لەگەڵ ئەنەکەسە، بەردەوام هۆکاری لەقبوونی متمانەی بنکە کۆمەڵایەتییەکانی کوردە بە ئایندەی ئەو دۆخەی ئێستا لە ڕۆژهەڵاتی فوڕات بووەتە دیفاکتۆ.

٤. لە میانەی ئەزموونی هەردوو حیزب لە عفرین و سەری کانێ، پەیەدە تێگەیشت تورکیا باش دەتوانێت شەڕی ئەوان بکات لە کەلێنی دابەشبوونی کوردەوە، ئەویش بە بڵاوکردنەوەی ئەوەی شەڕەکە تەنها لەگەڵ لایەنێکی سیاسییە نەك هێز و کۆمەڵگا کوردییەکان، ئەمە بۆ تورکیا قورسە ئەگەر یەکدەنگییەکی کوردی هەبێت.

٥. پەیەدە دەیەوێت لە ڕێگەی ڕێککەوتنەوە لەگەڵ ئەنەکەسە؛ بچێتە

ناو دانوستانه‌كانی سووریا، ئه‌مه‌ش بكاته‌ ده‌روازه‌ بۆ فراوانكردنی دانپێدانانی وه‌ك لایه‌نێكی سیاسی له‌لایه‌ن هێزه‌ جیاجیاكانی سووریاوه‌.

ئه‌نه‌كه‌سه‌

١. ئه‌نه‌كه‌سه‌ باوه‌ڕی وایه‌ په‌یه‌ده‌ به‌ هۆی ده‌زگا سه‌ربازی و خزمه‌تگوزارییه‌كانیه‌وه‌، ده‌ستی به‌سه‌ر بنكه‌ جه‌ماوه‌رییه‌كانی كورددا گرتووه‌، ئه‌گه‌ر ئه‌نه‌كه‌سه‌ به‌شداریی ئه‌وانه‌ بكات، ده‌كرێت هه‌ندێك له‌و جه‌ماوه‌ره‌ بگێڕێته‌وه‌ بۆ خۆی.

٢. هێزه‌كانی ناو ئه‌نه‌كه‌سه‌ كاریگه‌رن به‌ هه‌ڵوێسته‌كانی هه‌رێمی كوردستانی عێراق، ئه‌م هه‌رێمه‌ش پێی وایه‌ دابه‌شبوونی زیاتر له‌ ڕۆژهه‌ڵاتی فورات؛ زیانی زۆری هه‌یه‌، ده‌بێت ئه‌نه‌كه‌سه‌ نه‌رمكێشیی زۆر بكات بۆ ڕه‌چاوكردنی ئه‌و دۆخه‌.

٣. ئه‌نه‌كه‌س پێی وایه‌ ئاینده‌ی پڕۆسه‌ی سیاسیی سووریا كه‌ ئه‌م پشتی پێ ده‌به‌ست، زۆر شڵۆقتر و لاوازتره‌ له‌وه‌ی هیوای ئه‌وه‌ی لێ بكرێت پێگه‌یه‌كی باش بۆ هێزه‌كانی ئه‌م ئه‌نجوومه‌نه‌ دابین بكات، بۆیه‌ باوه‌ڕی به‌وه‌ هێناوه‌ به‌ره‌و زیاتر له‌ ئاڕاسته‌یه‌ك بڕوات.

هێزه‌ ستراتیژییه‌كانی گوشار

له‌پاش هه‌ڵمه‌تی سه‌ربازیی توركیاوه‌ بۆ سه‌ر سه‌ری كانێ و گرێ سپی، ماوه‌ی سێ مانگ؛ سێ هێزی ستراتیژی گوشاریان ده‌كرد له‌ هه‌ردوو ئه‌نجوومه‌ن تا سه‌ره‌تا پێك بێن به‌ شێوه‌یه‌كی سه‌ره‌تایی و دواتر قۆناغ به‌ قۆناغ به‌ شێوه‌ی دوور مه‌ودا. هه‌موو زانیارییه‌كان ده‌ڵێن: ئه‌مه‌ریكا، هه‌رێمی كوردستان، ولاتانی یه‌كێتیی ئه‌ورووپا؛ به‌م ئاڕاسته‌یه‌ گوشاریان كردووه‌، هه‌ریه‌ك له‌و لایه‌نانه‌ش پاڵنه‌ری خۆیان هه‌یه‌، به‌م جۆره‌:

ولاته‌ یه‌كگرتووه‌كان

١. ئه‌مه‌ریكا خه‌ریكی داڕشتنه‌وه‌ی ستراتیژیه‌تی خۆیه‌تی له‌ ته‌واوی سووریا و له‌ ناوچه‌ی ڕۆژهه‌ڵاتی فورات به‌تایبه‌ت، باوه‌ڕیشی وایه‌ ده‌بێت هێزه‌ كوردییه‌كان له‌وه‌دا ڕۆڵیان هه‌بێ. ئه‌مه‌ریكییه‌كان باوه‌ڕیان به‌وه‌ هێناوه‌ پاش به‌ریه‌ككه‌وتنیان له‌گه‌ڵ حه‌شدی شه‌عبیی عێراقی، كورد ئه‌و هێزه‌ن كه‌ زیاتر گونجاون له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌ریكا له‌ ناوچه‌كه‌دا.

٢. ولاته‌ یه‌كگرتووه‌كانی ئه‌مه‌ریكا نایه‌وێ كۆششه‌كانی ڕووسیا بۆ دروستكردنی ڕووبه‌ری هاوبه‌ش له‌نێوان ڕژێمی سووریا و كورده‌كان دوور له‌ به‌ندوباوه‌ ئه‌مه‌ریكییه‌كان بڕوات، له‌م میانه‌یه‌شدا ئه‌مه‌ریكاییه‌كان فره‌جۆریی كوردیان بۆ گرنگه‌.

٣. ئه‌مه‌ریكا خوازیاره‌ قه‌باره‌ی گرژییه‌كان و هاوكێشه‌ی سفری توركیا له‌ ڕۆژهه‌ڵاتی فورات خاو بكاته‌وه‌، پێشی وایه‌ سازانی كورد-كورد هۆكاره‌ به‌و ئاڕاسته‌یه‌، چونكه‌ ڕێگره‌ له‌به‌رده‌م بانگه‌شه‌كانی توركیا له‌ باره‌ی په‌یوه‌ستبوونی كانتۆنه‌كان و "PKK".

٤. ئه‌مه‌ریكا پێی وایه‌ سازانی ناوخۆیی كورد، هۆكاره‌ بۆ داڕشتنی سازانی كوردی عه‌ره‌بی سریانی له‌ ناوچه‌كه‌دا.

هه‌رێمی كوردستان

١. هه‌رێمی كوردستان وا داده‌نێت كه‌ سازانی هه‌ردوو لا، ڕووبه‌رێكی نفوزیی بۆ دروست ده‌كات له‌ دۆسیه‌ی سووریا.

٢. هه‌رێمی كوردستان په‌یوه‌ندیی ئابووریی هه‌یه‌

لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی فورات، پێشی وایە سازانی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی فورات، دەیکاتە ناوچەیەکی گەشەی ئابووری و قەبارەی ئاڵوگۆڕی ئابووریی زیاتر دەکات.

٣. هەرێمی کوردستان وا دادەنێت هەوڵە دووقۆڵییەکانی تورکیا و سووریا بۆ لەناوبردنی ڕۆژهەڵاتی فورات، دژی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمیشە، یەکڕیزیی کوردیش دەکرێت ڕێگر بێت لەوە.

٤. هەرێمی کوردستان کێشەی ٣٠٠ هەزار ئاوارەی سووریی هەیە، پێی وایە سازانی کوردی؛ قەبارەی ئاوارەبوون و هەڵهاتن کەمتر دەکاتەوە بەرەو کوردستان.

هێزە ڕێگرەکان

لە ئاستۆی بینراودا، سێ هێز لە هەوڵی لەمپەر دروستکردنن بۆ سازان و دیالۆگی ناوخۆیی هەردوو ئەنجوومەنە کوردییەکەی سووریا، ئەوەندەشی بکرێت؛ هەوڵ دەدەن ڕێگری لەوە بکەن.

تورکیا لەسەروو ئەو هێزانەوە دێت، هەڕەشەی ئەوەش دەکات ئەنەکەسە لە هەموو چالاکییەکانی ئۆپۆزسیۆنی سووریا دەربکات. تورکیا پێی وایە سازانی ئەو دوو ئەنجوومەنە، پاساوە سەرەکییەکەی ئەو بۆ تۆمەتبارکردنی ڕۆژهەڵاتی فورات بە پەیوەستبوون بە پڕۆژەی پارتی کرێکاران لاواز دەکات، هەروەها ئەو سازانە دەرگای کۆمەکی زیاتری نێودەوڵەتی و هەرێمایەتی بۆ ڕۆژهەڵاتی فورات دەکاتەوە.

ڕووسیاش لای خۆیەوە پێی وایە کە سازانی کوردی؛ لە بەرژەوەندیی هەوڵەکانی ئەمەریکایە بۆ ڕێکخستنەوەی سیاسیی ناوچەکە لە دەرەوەی ڕێککەوتن لەگەڵ ڕژێمی سووریا، ئەمەش ئەرکی ڕووسیا قورس دەکات بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو ناوچەیەدا، ئەگەرچی لە ڕێگەی دانوستانی ڕژێمی ئەسەد و پەیەدەشەوە بێت.

هەر چی ڕژێمی سووریایە لە ناوچەیەکی شڵۆقدایە لەم بارەیەوە، لە لایەک ترسی هەیە لە سازانی کوردی وەک دەروازەیەک بۆ پەرەسەندنی ڕۆژهەڵاتی فورات لە ڕووی سیاسییەوە، لە لایەکی تر خوازیاری ئەوەیە سازانی لایەنە جۆراوجۆرەکان دەروازەیەک بێت بۆ لاوازکردنی ئەو لایەنەی کە دانوستانی لەگەڵدا دەکات لە ڕێگەی یاریکردن بە دژیەکییە ناوخۆییەکانی ناویەوە.

بنەماکانی سازانی نێوان هەردوولا

چاودێران پێیان وایە "چوار چارەسەری ماماوەند"؛ ئاستی ناکۆکییەکان نزیکتر دەکەنەوە لە یەکتر، تێزی نێوانگرەکانیش لەو بازنەیەدا دەخولێتەوە.

لە ڕووی سیاسییەوە ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کوردی سووریا خۆیان دەمڕاستی خۆیان بن دوور لە هێزە کوردییە هەرێمایەتییەکان، ئەوەش کلیلی پەیوەندیی سیاسیی نێوانیان بێت، هەروەها ئەوە ببێتە ئامرازێک بۆ ئەوەی ژیانی گشتی لە ڕۆژهەڵاتی فورات کراوە بێت بۆ هەموو لا، بۆ هەموو جۆرە چالاکییەکی سیاسی و مەدەنی، هەروەها هەردوو لا کار بکەن بۆ دروستکردنی بەرەیەکی کوردی کە بتوانێت سازان و گونجان دروست بکات لەنێوان کورد

و هاوبەشەکانیان لە عەرەب و سریان و ئەرمەن.

هەروەها سازانی ئابووری دەبێت بەرقەرار بکرێت بە کردنەوەی وڵات لەسەر ئاستی شەفافتر، بە جۆرێك لایەنە گشتییەکان ئاگایان لە داهات و رێگاکانی خەرجکردنی هەبێت، چ لە داهاتی خاڵە سنوورییەکان بێت یان نەوت یان کۆمەکی دەرەکی یان باجەکان، هەروەها سەرجەم دەزگا ئابوورییەکان "وەزیفەی گشتی"یان هەبێت بۆ جەماوەر و هاوڵاتیان.

ئەمە جیا ناکرێتەوە لە خزمەتگوزاریی گشتی کە دەبێت پەیکەرەکانی پەرە بسێنن بۆ ئەوەی زیاتر گشتی و سەربەخۆ بن لە هەر پرۆژەیەکی سیاسی، ئەم دەزگایانەش لە شارەوانیی گشتییەوە دەست پێ دەکەن تا دەگەنە وەزارەتەکان و دەزگاکانی کۆمەڵگای مەدەنی. بەڕێوەبردنی باڵای ئەم دەزگایانەش دەبێت بەپێی سازان بێت، بۆ ئەوەی نەبنە ئامراز بۆ هەژموون بەسەر بنکە جەماوەری و کۆمەڵایەتییەکانی کورد.

لە کۆتاییدا دۆسیەی سەربازی زۆر جێگەی مشتومڕ دەبێت، چونکە هەردوو لا وا دادەنێن کە هەژموونی ئەمنی و سەربازی؛ بنەمای هەژموونی سیاسییە. بەڵام چاودێران پێیان وایە ڕازیبوونی هێزەکانی سووریای دیموکرات بە گۆڕینی ئەرکی لەشکری ڕۆژ کە پێنج هەزار سەربازن و لە هەرێمی کوردستاندان بۆ ئەوەی ببنە هێزی ئاسایشی ناوخۆ، ئەوە باشترین چارەسەرە بۆ ئەم دۆسیەیە.

پوختەکان

پێنج دەرەنجامی پوخت لە دانوستانی هەردوو لا هەن:

١. گوشاری ئەمەریکی و کوردی عێراق بە ئاڕاستەی سازانن لەسەر بەرزترین ئاست، بەڵام کێشەی میکانیزمیان هەیە بۆ دروستکردنی ئامرازی گوشاری ڕوون.

٢. هەردوو لا پێویستیان زۆرە بە سازان، بەڵام لە میکانیزمدا ناکۆکن کە دەبێت پێشتر لەسەری ڕێك بکەون، ئەنەکەسە بۆ ڕێککەوتنی گشتگیر هەوڵ دەدات، لە کاتێکدا پەیەدە دەیەوێت تەنها ڕێککەوتنێکی سیاسی بێت.

٣. ئەنەکەسە کێشەی هەبوونی میکانیزمی بڕیاردانی بوێرانەی هەیە بە ئاڕاستەی بڕیاری سازان، ئەمەش ڕاڕاییەکە لە ترسی لەدەستدانی سەکۆ جیاوازەکانەوە هاتووە، ئەگەر ڕێککەوتن لەگەڵ پەیەدە ڕێکوپێك و بەرهەمدار نەبێت.

٤. چاودێران پێیان وایە سازانی سیاسی لەو ناوچەیە لەنێوان هێزە کوردییەکاندا، ڕێگەخۆشکەرە بۆ سازانی تری سیاسی، بەتایبەت لەنێوان کورد و عەرەب.

٥. سازانی کوردی؛ میکانیزمێك دەبێت بۆ کارتێکردن لە پرۆسەی دانوستانی گەورەی سووریا، ئەگەریش هەیە کورد وەك لایەنێکی سەربەخۆ بچنە ئەو دانوستانە.

سەرچاوەکان:

1- https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2020/1/23/syrian-kurds-predict-co-operation-with-assad-on-aid-deliveries

2- https://www.arabnews.com/node/1618686/middle-east

3- https://www.globalresearch.ca/syria-washington-kurds/5699215

4- https://www.duvarenglish.com/world/2020/01/16/assad-seeks-reconciliation-with-kurds-doesnt-want-arabs-in-rojava-delegation/

ئایندەناسی

ڕاپۆرتی ئایندەیی

کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان لەنێوان پێکەوەژیان و پێکداداندا

ئامادەکردن: عەدنان ئەحمەد

نزیکـەی سـەدەیەکە کەرکـووک و ناوچـە جێناکۆکەکان لەگەڵ ئەوەی کە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە شاری پێکەوەژیان و فرەڕەنگی بووە، بـەڵام لـە ڕووی سیاسـییەوە بەردەوام لە کێشـە و ناکۆکیی سیاسـی ژیـاوە و هۆکارێکی سـەرەکیی نەگەیشـتن بـە چارەسـەر و شکسـتی گفتوگۆ و دانوسـتانەکانی بزووتنەوەی سیاسـیی کوردسـتانی و حکومەتـە یەکـە لـەدوای یەکەکانـی عێـراق بـووە. بە درێژایـی دەیەکانـی ڕابردوو، کورد بـە هـۆکاری مێژووی و دیمۆگرافییـەوە جەختـی لە کوردسـتانیبوونی کەرکـووك کـردووە و لـە بەرامبـەردا عـەرەب و تورکـمان بـە هۆکارە زیاتر سیاسـییەکانەوە؛ بانگەشـەی کوردەکانیان ڕەت کردووەتـەوە. ئـەم ناکۆکییانە و نەگەیشـتن بە ڕێککەوتنێکی یەکجارەکـی سـەبارەت بـە چارەنووسـی ئیدارەدانـی ئەم شـارە، دواجار گەیشـتە ئـەو ڕادەیـەی کـە لەلایەن دەسـەڵاتدارانی بەعسـەوە بیـر لـە گۆڕینـی یەکجاریی دیمۆگرافیـای ئەم شـارە وەك چارەسـەرێك بـۆ شوناسـی عەرەبیکردنـی ئـەم شـارە و دەوروبـەری کرا.

سـەرەڕای ئـەوەی کـە هەوڵـدان بـۆ بەعەرەبکردنی ئـەم شـارە لەپێـش هاتنـە سەر دەسـەڵاتی بەعسییەکان دەسـتی پـێ کردبـوو، بەڵام زۆرتریـن هەوڵـەکان لـەم پێنـاوەدا لـە چوارچێـوەی هەنگاوەکانـی "تعریـب و ترحیـل" چوونـە بـواری جێبەجێکردنـەوە و هەوڵ درا کەرکـووک و ئـەم ناوچانە لە فرەڕەنگییەکەی کاڵ بکرێتەوە و یـەک پێکهاتـە بکرێتـە باڵادەسـت و پێکهاتەکانـی دیکـە لاواز و ژێردەسـتە بکرێـن، قوربانیـی یەکەمی سەردەمی دەسـەڵاتداریەتیی بەعسـیش کـوردەکان بـوون و لـەدوای ئەوانیـش تورکمانـەکان، بەتایبـەت تورکمانـە شـیعەکان.

لەدوای ڕووخانـی ڕژێمی بەعـس، کەرکـووك و ئـەم ناوچانـە گۆڕانکاریی گەورەیان بەسـەردا هاتـەوە، چونکـە هەوڵەکانی ئاسـاییکردنەوەی دۆخی ئەم ناوچانە دەسـتیان پـێ کـرد، ئەمـەش کارێکی ئاڵـۆز، فرەڕەهەنـد و قورس بـوو، چونکە دەسـتکاریکردن و گۆڕینـی ئـەوە بـوو کـە بەعسـییەکان دەیـان سـاڵ کاریـان بۆ کـرد. سـەرەڕای باڵادەسـتیی کـورد لـەم شـارە، بـەڵام بـە کۆمەڵێك هـۆکاری جیـاواز نەتوانرا لە چوارچێـوەی مـادەی 140ی دەسـتووری عێراقی؛ کێشـەی ئـەم ناوچانـە چارەسـەر بکر ێت .

دوای ئـەوەی لەپـاش ١٦ی ئۆکتۆبـەری ٢٠١٧ هێـزە عێراقییەکان دەسـتیان بەسـەر کەرکـووك و ناوچـە جێناکۆکەکانـدا گـرت، ڕەوشـێکی نوێ هاتـە کایەوە، عەرەبـە هـاوردەکان توانییان بگەڕێنـەوە و بەمـەش جارێکـی دیکـە کێشـەکان لەنێـوان پێکهاتـە ڕەسـەن و هاوردەکـراوەکان سـەریان هەڵدایـەوە، بەتایبـەت لەسـەر کێشـەی زەویـوزار،

کوردەکانیش ئیدارەی کەرکووک و حکومەتی عێراق بەوە تۆمەتبار دەکەن کە دەیانەوێت کەرکووک بگەڕێننەوە پێش ساڵی ٢٠٠٣.

لە ئێستادا کورد دەسەڵاتی سیاسی، سەربازی و ئیداریی ناوچەکەی لەدەست داوە، بۆیە پێکهاتەی کورد خۆیان بەبێ پشتوپەنا دەزانن و بەرپرسانی کوردیش هۆشداری لە مەترسیی دۆخی کەرکووک و ئەم ناوچانە دەدەن کە کورد لەژێر هەڕەشەدایە، بەڵام عەرەب و تورکمان دۆخەکە بە ئاسایی ناو دەبەن و پێیان وایە هیچ مەترسییەک لەئارادا نییە.

سەرەڕای ئەوەی هەوڵ زۆرە بۆ تێکدانی دۆخی ئەم ناوچانە و ئاڵۆزکردنی دۆخەکە، بەڵام هەوڵیش هەیە بۆ ئاساییکردنەوەی دۆخەکە و تەنانەت ئەمەریکا، هاوپەیمانان و نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی دۆخەکە و لێکنزیککردنەوەی پێکهاتەکانی شارەکە.

دۆخی ئێستای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان چۆنە؟

کورد باس لە مەترسیی دۆخی ئێستای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان دەکات و عەرەب و تورکمانیش دۆخەکە بە زۆر باش و ئاسایی دەزانن.

خالید شوانی؛ وەزیری هەرێم بۆ کاروباری دانوستاندن لەگەڵ بەغدا، پێی وایە کەرکووک بە دۆخێکی مەترسیداردا تێدەپەڕێت، پڕۆسەی بەعەرەبکردنی کەرکووک لە زۆر ڕووەوە دەستی پێ کردووە، ئەم پڕۆسەیەش بەرنامە بۆ دارێژراوە و لەلایەن هەندێک لە لایەنە سیاسییە حوکمدار و بڕیاردەرەکانی حکومەتی عێراقەوە بەرنامەڕێژیی بۆ دەکرێت، هەندێک لە وڵاتانی هەرێمیش بەشدارن لە دانانی ئەم بەرنامەیە، ڕمی جێبەجێکردنی ئەم بەرنامەیەش؛ ئیدارەی ئێستای کەرکووکە. ئەگەر دۆخەکە بەم جۆرە بەردەوام بێت، کاریگەریی زۆر خراپ لەسەر پێگەی کورد دروست دەکات لەم ناوچانەدا، چونکە سیاسەتی بەعەرەبکردن بۆ لاوازکردن و کەمکردنەوەی هەژموون و پێگەی کوردە لەم ناوچانەدا لە ڕووی دیموگرافی، ئەمنی، بەڕێوەبردن و سەربازییەوە، ئەگەر ئەمەیان بۆ بچێتە سەر، قۆناغی دووەم دەست پێ دەکەن.

خالید شوانی ڕوونتر دەڵێت: ”لە ڕووی دیمۆگرافییەوە دەیانەوێت لەژێر ناوی جیاجیا عەرەبە هاوردەکان و ئەو عەرەبانە بگەڕێننەوە کە زەویوزاری کوردیان داگیر کردووە، ئەگەر لەم پڕۆسەیەدا سەرکەوتوو بن، دواتر دەست بۆ تۆماری دەنگدەرانی کەرکووکیش دەبەن، بۆ ئەوەی لە هەڵبژاردن و لە ڕووی سیاسییشەوە پێگەی کورد لاوازتر بکەن.“

لە بارەی پێگە و هێزی ئەمنیی کوردیشەوە، خالد شوانی پێی وایە لە ڕووی ئەمنیی و سەربازییشەوە؛ کورد لەو شوێنانە ئامادەیی نییە و بڕیاری ئەمنیی و

سەربازییش بەدەست کێ بێت، باڵادەستی بۆ ئەو پێکهاتەیە دروست دەکات لەو ناوچانە. بۆیە لەم پرۆسەی بەعەرەبکردنە سەرکەوتوو بن کە بەرنامەیان بۆ داناوە، قۆناغی دووەم دەست پێ دەکەن کە قۆناغی فشارکردنە لە کورد بۆ بەجێهێشتنی کەرکووک، هاوشێوەی ئەوەی لە دوزخورماتوو ڕووی داوە، هاوشێوەی ئەوەی لە دیالە ڕووی داوە کە عەرەبی شیعە لە دژی عەرەبی سوننە کردوویەتی لەو ناوچانە، تاکوو واقیعی دیمۆگرافیی ئەم ناوچانە بگۆڕن.

حاتەم تائی (الطائي)؛ وتەبێژی فەرمیی ئەنجوومەنی عەرەبی لە کەرکووک، لە بارەی دۆخی ئێستای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکانەوە بۆچوونێکی پێچەوانەی هەیە و دۆخەکە بە "باش" ناو دەبات و دەڵێت: "بەرقەرابوونی دۆخی ئەمنیی کەرکووک، کاریگەریی باشی هەبووە لەسەر دۆخی سیاسیی پارێزگاکە، بەتایبەتی دوای ڕووداوەکانی 16ی تشرینی یەکەمی 2017، کەرکووک سەقامگیرییەکی باشی بەخۆیەوە دییەوە، ئەو سەقامیگرییەش زیاتر پتەوتر بوو کاتێک هێزە ئەمنییەکان توانییان ناوچەکانی باشووری خۆرئاوای شارەکە لە پاشماوەی چەکدارانی داعش پاک بکەنەوە."

محەمەد سەمعان ئۆغلۆ؛ وتەبێژی بەرەی تورکمانی لە عێراق، سەرەڕای کێشەی لەگەڵ زاراوەی "جێناکۆک"، دۆخەکە بە جێگیر و سەقامگیرییەکی زۆر باش ناو دەبات و ئاماژە بەوە دەکات کە: "پێناسەی زاراوەی 'جێناکۆکەکان' لای ئێمە جیاوازە، بە بۆچوونی ئێمە بنچینەی کێشەکە لەنێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵیدا نییە، بەڵکوو لەنێوان پێکهاتەکانی ئەو ناوچانەدایە کە پێی دەڵێن 'جێناکۆک'، پێیمان وایە دۆخی کەرکووک لە ئێستادا زۆر جێگیرە و ئاسایش و سەقامگیری باڵی بەسەردا کێشاوە، بەتایبەتی دوای 16ی ئۆکتۆبەری 2017، پرۆسەکانی کوشتنی کەسایەتییە دیارەکانی پێکهاتەکان، دزی و فرامۆشکردنی مافی پێکهاتە جیاوازەکان لە شارەکە کۆتایی پێی هاتووە و بوونی نییە . "

عەدنان کەرکووکی؛ ئەندامی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان (کەرکووک - گەرمیان)، بۆچوونی وایە دۆخی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان ڕۆژ بە ڕۆژ بەرەو خراپتر دەچێت و پێی وایە دۆخی ئێستای کەرکووک بەتایبەت دوای ١٦ی ئۆکتۆبەر، لە هەموو ڕوویەکەوە (کارگێڕی، ئەمنی، سەربازی و کۆمەڵایەتی) یەوە ڕۆژ بەڕۆژ بەرەو خراپبوون دەچێت، بەتایبەت ماوەیەکی زۆرە شاڵاوێکی گەورەی بەعەرەبکردن و بەشیعەکردن لە کەرکووک دەستی پێ کردووە و ڕۆژانە فشار دەخرێتە

سەر هاوڵاتیانی کورد و تەنگیان پێ هەڵدەچنرێت، بۆ ئەوەی شار، قەزا، ناحیە و گوندەکانی خۆیان چۆڵ بکەن. عەرەبە هاوردەکانی ناوچەکە هاتوون و بە پاڵپشتیی حکومەتی عێراق، ئیدارەی کەرکووک و حەشدی شەعبی ئەو گرێبەستانەیان هێناوەتەوە کە لە سەردەمی سەددام حسێن کراون و دەیانەوێت نوێی بکەنەوە، بۆ ئەوەی زەویوزاری کورد داگیر بکەن. هەروەها لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێت، ئەوەشی لە گوندەکانی سنوری "حەفتەغار" بینرا لە قەزای داقووق، بەشێکە لەو هەوڵانەی عەرەبە هاوردەکان کە لە بەرامبەردا جووتیارە کوردەکان رووبەرووبوونەوە، کەچی ئەوان لەلایەن هێزە ئەمنییەکانی عێراق، حەشدی شەعبی و پۆلیسی ئیتیحادییەوە پاڵپشتی کران، ئەم پاڵپشتییەش کە ئیدارەی کەرکووکیش بەشێکە تێیدا، وا دەکات ئەم عەرەبە هاوردانە کۆڵ نەدەن.

ئایندەی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان

لە ئێستادا مەترسی لای کورد و بەشێک لە دانیشتووانی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان هەیە و تەنانەت هێزە نێودەوڵەتییەکان و نەتەوە یەکگرتووەکانیش ئاماژەیان بەو مەترسییەکە کردووە.

لە بارەی ئایندەی ئەم ناوچانەوە، محەمەد سەمعان ئۆغڵۆ دەڵێت مادەی 143ی دەستووری عێراق، سنووری هەرێمی کوردستانی دیاری کردووە، بەو پێیەش کەرکووک، ناوچەکانی دیکەی موسڵ، دیالە و سەڵاحەدین؛ لە دەرەوەی سنووری هەرێمی کوردستانن، دەبێت کوردیش بزانێت مادەی 140 "کۆتایی پێ هاتووە"، بۆیە "پێیمان وایە ئەگەر پێکهاتەکانی ناوچە "جێناکۆکەکان" و کەرکووک نەگەن بە رێککەوتن، ئەوا دۆخی ئەو ناوچانە ئێستا چۆنە؛ هەر بەو شێوەیە دەمێننەوە."

خالد شوانی بۆچوونی جیاوازە و پێی وایە ئایندەی ناوچە جێناکۆکەکان لەبەردەم "مەترسییەکی گەورەدایە"، بەتایبەتی ئەوەی ئێستا دەگوزەرێت؛ مەترسیدارترە لەوەی لە سەردەمی رژێمی پێشوو دەگوزەرا، لە سەردەمی رژێمی پێشوو دەوترا رژێمێکی دیکتاتۆرییە و ناوچەکە بە عەرەب دەکات و دیمۆگرافیای دەگۆڕێت، بەڵام ئێستا بە ناو پێی دەوترێت سەردەمی دیموکراسی و کورد بەشداره لەم حکومەتەدا، بەردەوامبوونی پرۆسەی بەعەرەبکردن بە شێوەیەکی شاراوە و بەرنامە بۆ داڕێژراو؛ ناوچەکە رووبەڕووی "مەترسییەکی گەورە" دەکاتەوە، ئەگەر بەم شێوەیە بەردەوام بێت، مەترسیی گەورە لەسەر مافەکانی کورد لەم ناوچانە هەیە، ئەگەری زۆریش هەیە ئەم ناوچانە لەدەست بچن، بۆیە پێویستە کورد بۆ ئەم ناوچانە بەرنامەی هەبێت.

حاتەم تائی

ئایندەی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان بە هەڵبژاردنەکانی حوزەیرانی (٢٠٢١)ەوە دەبەستێتەوە و دەڵێت: "هەڵبژاردنەکانی مانگی حوزەیرانی داهاتوو، ئەو پرسە یەکلایی دەکاتەوە".

عەدنان کەرکووکی بۆچوونی وایە ئایندەی ئەم ناوچانە لەژێر مەترسیدایە و باس لەوە دەکات ئەگەر دۆخی ئەم ناوچانە بەم جۆرەی ئێستا بەردەوام بێت، ڕۆژ بە ڕۆژ بەرەو خراپتر دەچێت، خەڵک و ناوچەکە لە دۆخێکی زۆر خراپدان، ئەگەر دۆخەکەیان چارەسەر نەکرێت و حکومەتی هەرێم و لایەنە سیاسییەکان نەیەنە پێشەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان و دانانی سنوورێک بۆ دەسەڵاتی حەشدی شەعبی، دۆخەکە ئاڵۆزتر دەبێت.

چارەسەرەکان بۆ دۆخی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان

لەگەڵ ئەوەی بەشێک لە لایەنەکان دۆخی ئێستای کەرکووک بە کێشە نازانن تاکوو چارەسەری بکەن، بەڵام نەتەوە یەکگرتووەکان و هاوپەیمانانیش بەدوای چارەسەرێکی هاوسەنگدا دەگەڕێن کە هەمووان لەسەری کۆک بن. نەتەوە یەکگرتووەکان لەگەڵ سەرجەم پێکهاتەکان لە پەیوەندیدایە بە مەبەستی گەیشتن بە چارەسەرێکی پەسەندکراو لەلای سەرجەم لایەنەکان. لە زۆربەی قۆناغەکاندا بۆ گەیشتن بە ڕێککەوتنێک دەربارەی ئەم ناوچانە، هەرسێ چارەسەری "نێودەوڵەتی"، "هەرێمی" و "عێراقی-کەرکووکی" خراوەتە ڕوو، بەڵام زۆرینەی کەرکوکییەکان، دانیشتووانی ناوچەکە و لایەنە سیاسییەکانیش، جەخت لەسەر چارەسەری عێراقی-کەرکووکی دەکەنەوە نەک دەرەکی.

حاتەم تائی جەخت دەکاتەوە: "دەبێت بزانین لە ئێستادا پێکهاتەی عەرەب بەزۆر خۆی نەسەپاندووە بەسەر دەسەڵاتەکانی شارەکەدا. ڕاکان جبوری؛ پارێزگاری ئێستای کەرکووک، بە وەکالەت و بەپێی یاسا ئەو پۆستەی وەرگرتووە، ئەوەش دوای ئەوەی نەجمەدین کەریم پارێزگاری پێشووی شارەکە، پۆستەکەی بەجێ هێشت." هەروەها دەڵێت پارێزگای کەرکووک لە ڕووی بەڕێوەبردنی جومگە ئیدارییەکانیەوە بەپێی یاسای "بریمەر" کە لە (٢٠٠٥)ەوە پەیڕەو کراوە لە کەرکووک، دەبێت تەنیا یەک جێگری پارێزگار بۆ پارێزگای کەرکووک هەبێت، بنچینەی کێشەکە لە کەرکووک هۆکارەکەی پێکهاتەی عەرەب نییە و ڕێگە نادەین عەرەب بەوە تاوانبار بکرێن. ئێمە لاریمان نییە کێ پۆستی پارێزگاری کەرکووک وەردەگرێت، بەڵام بە مەرجێک دەبێت بەپێی ڕێکارە یاساییەکان بێت.

تائی بەر لە باسکردنی چارەسەر، کورد بە نەبوونی پارێزگارێکی کورد تۆمەتبار دەکات و ئاماژە بەوە

دەکات: "سەربارى ئەوەى هەردوو حیزبی کوردی؛ یەکێتیی نیشتمانی و پارتی دیموکراتی کوردستان، پێش هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی پارێزگای کەروکوک زۆرینە بوون لە ئەنجوومەنەکەدا، بەڵام بە هۆی ئاڵۆزییەکانی نێوانیانەوە نەیانتوانی بگەن بە ڕێککەوتن و پارێزگارێک لە کەرکووک لە پێکهاتەی کورد دیاری بکەن." دەربارەی چارەسەریش، تائی پێی وایە: "چارەسەری کێشەکە تەنها بە گفتوگۆ و دیالۆگی نێوان پێکهاتەکان دەبێت."

خالید شوانی پێی وایە کە لە ئێستادا میکانیزمی چارەسەرکردنی کێشەکانی کەرکووک جیاوازە لە ساڵانی 2003، ٢٠٠٥ و تەنانەت ٢٠١٧، لەو سەردەمەدا هاوسەنگیی هێز لە بەرژەوەندیی کورد بووە و توانیبووی ئەمری واقع بسەپێنێت لەو ناوچانە، کە نەشیتوانی ئەم بابەتە یەکلایی بکاتەوە؛ زۆر میکانیزم و بژاردە هەبوون بۆ چارەسەرکردنی دۆخی ئەم ناوچانە، بەڵام ئیشیان پێ نەکرا. سەبارەت بەوەی چارەسەرکردنەکە نێودەوڵەتی، هەرێمی یان عێراقی-کەرکووکی بێت، شوانی پێی وایە ئەگەر ویست هەبێت دۆخی ئەم ناوچانە ئاسایی ببێتەوە و چارەسەر ببێت، دەبێت لەسەر دوو هێڵ و ئاست کار بکرێت:

یەکەم: ئاساییکردنەوەی ئەم ناوچانەیە لە ڕووی ئەمنی و سەربازییەوە، ئەمەش بە ڕێککەوتن دەبێت لەگەڵ عێراقدا، عێراقیش بەلایەوە گرنگە لەسەر هەر ئاساییکردنەوەیەکی بارودۆخی ئەمنی و سەربازیی کەرکووکدا هەموو پێکهاتەکان قسەیان هەبێت، واتە دەبێت چارەسەرێکی کەرکووکیانە هەبێت بۆ کێشەکان کە هەموو پێکهاتەکان پێی قایل بن .

دووەم: دەبێت دۆسیەی ئەمنی و سەربازیی کەرکووک لەلایەن خەڵکی کەرکووکەوە بەڕێوە ببرێت، پێویستە چوارچێوەیەکی ئەمنی و سەربازییش بۆ ئەمە بدۆزرێتەوە و ڕێککەوتنی لەسەر بکرێت، لەم بوارەشدا هەندێک هەنگاو هەن و نراون.

سەبارەت بە ڕۆڵی وڵاتە هەرێمییەکان لەسەر هەوڵەکانی چارەسەرکردن، خالید شوانی ئەوە دەخاتە ڕوو وڵاتە هەرێمییەکان تاکوو ئێستا ڕۆڵی "زۆر نەرێنی" دەبینن لە مەسەلەی کەرکووک، چ لە ڕووی ئاساییکردنەوە بێت یان جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠، هۆکارەکەشی ئەوەیە ئەم بارودۆخەی ئێستا هەیە؛ لە بەرژەوەندیی ئەواندایە، نەک دۆخی پێش ساڵی ٢٠١٧، لەبەر ئەوەشە پێدانی ئەم دۆسیەیە بە هێزە هەرێمییەکان؛ مەترسیی گەورە دروست دەکات، بۆ نموونە چەندین جار پێکهاتەکان نزیک بوون بگەن بە ڕێککەوتن، یەکێک لەم وڵاتانە بە ڕاستەوخۆ و یەکێکی دیکەش

بە ناڕاستەوخۆ دژی ئەم ڕێککەوتنە بوون، بۆیە مەترسییەکی گەورەیە ئەم دۆسیەیە بدرێتە دەست وڵاتانی هەرێمی.

لە ڕووی نێودەوڵەتییشەوە خالید شوانی بەم جۆرە بۆچوونی خۆی دەخاتە ڕوو: "قسەکە ئەوەیە ئایا ئەم دۆسیە بدرێتە دەست ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان یان تەدویل بکرێت بەپێی بنەماکانی قانوونی نێودەوڵەتی، جارێ ئایا بنەمای قانوونی هەیە بۆ تەدویلکردنی ئەم دۆسیەیە؟ کە من پێم وا نییە هەبێت، لەبەر ئەوە دەبێت عێراق وەکوو دەوڵەت کە کەسێتیی نێودەوڵەتیی هەیە تەدویلی بکەن، یان ئێمە وەک هەرێمی کوردستان داوا بکەین بچێتە ئەنجوومەنی ئاسایش، پرسیارەکەش لێرەدا ئەوەیە ئایا کورد ئەو هێزەی هەیە لە ململانێ نێودەوڵەتییەکاندا ئەم بابەتە لە بەرژەوەندیی خۆی یەکلایی بکاتەوە؟ ئەمەش قورسە و پێویستی بە بەدواداچوونی زۆرە، کەواتە دەمێنێتەوە چارەسەری ناوخۆیی بە ڕێککەوتن لەگەڵ بەغداد و پێکهاتەکانی دیکەدا، کە بتوانین شێوەیەک لە پێکەوەژیان و ڕێککەوتنێکی ناوخۆیی بدۆزینەوە کە هەموو لایەک پەسەندی بکەن."

شوانی مادەی ١٤٠ دەکاتەوە بە بنەمای چارەسەر و دەڵێت بۆ چارەسەرکردنی بنەڕەتیی کێشەی کەرکووک و ئاساییکردنەوەی دۆخەکە؛ مادەی ١٤٠ هەیە، بەڵام دەبێت میکانیزمی نوێ بدۆزرێتەوە بۆ جێبەجێکردنی مادەکە و چارەسەرکردنی کێشەکانی کەرکووک و ئەم ناوچانە، بۆ ڕێوشوێنەکانیش دەکرێت لێکتێگەیشتن بهێنرێتە ئاراوە لەنێوان پێکهاتەکاندا و لەگەڵ بەغدادیش ڕێککەوتن بکرێت، ئەمە چەندێک کاتی دەوێت و چۆن دەکرێت، پێویستی بە بەرنامەیەک هەیە کە دابنرێت و کاری لەسەر بکرێت.

لە بارەی ئەوەی ئایا چارەسەر لە ڕێککەوتنی دوو یان سێ پێکهاتەوە دەهێنرێتە ئاراوە، شوانی پێی وایە ڕێککەوتنی کورد و پێکهاتەکانی کورد و عەرەب لەسەر کەرکووک و بەڕێوەبردنی، ئەزموونیان هەیە و تاقییان کردووەتەوە لە ڕێکەوتی ٢ی کانوونی یەکەمی ٢٠٠٨دا، کورد و تورکمانیش بۆ قۆناغێك لە ساڵی ٢٠١٠ تاوەکوو ٢٠١٤ و ٢٠١٥ تاقییان کردووەتەوە، بەڵام سەرکەوتوو نەبوون، سەرەڕای ئەوەی هەردوو پرۆژە و ڕێککەوتنەکە سەرەتا پردەکانی متمانە و پەیوەندییان دروست کردبوو، بەڵام شکستیان هێنا، ئەمەش پەیوەست بوو بە:

یەکەم: هەرسێ پێکهاتەکە کاریگەری و قورسایی خۆیان هەیە لەناو کەرکووک و درێژکراوەی هەرێمیی خۆشیان هەیە.

دووەم: ئەجێندای یەکتربڕ هەیە لەنێوان پێکهاتەکاندا، کە وا دەکات ڕێککەوتنی دووقۆڵیی زۆر جار سەرکەوتوو نەبێت.

خالید شوانی بەم جۆرە چارەسەری دیکە دەخاتە ڕوو: ”لە ئێستادا باشترین ڕێککەوتن ئەوەیە هەرسێ پێکهاتەکە پێکەوە کۆ ببنەوە و ڕێککەوتن بکەن، خاڵە هاوبەشەکانی نێوانیان بدۆزرێتەوە و نزیکتر بکرێتەوە. بەڵام دەبێت ئەو ڕاستییەش بزانرێت ئەگەر هەرسێ پێکهاتەکە بگەنە لێکتێگەیشتن، مانای ئەوەیە بە چارەسەرێک دەگەن کە بەتەواوی لە بەرژەوەندیی هیچ پێکهاتەیەکیان نابێت، بەڵکوو لە بەرژەوەندیی هەرسێ پێکهاتەکە دەبێت، ئەمەش پێویستی بە بڕیاری سیاسییە. لە ئێستاشدا حکومەتی هەرێم سەرقاڵی دانانی پرۆژەیەکە و ئێمە و کۆمەڵێک کەسیان ڕاسپاردووە ئەم دۆسیەیە ئامادە بکەین، هەوڵ دەدەین پرۆژەیەک بێت کە واقعی بێت و شیاوی جێبەجێکردن بێت، ئامانجیشی چارەسەرکردنی کێشەکانی ئەم ناوچانە بێت .“

عەدنان کەرکووکی جەخت لە چارەسەرکردنی کێشەکان دەکات لەنێوان هەولێر و بەغدا و ڕای وایە چارەسەرکردنی بارودۆخی ئەم ناوچانە لەنێوان حکومەتی هەرێم و عێراقدا دەبێت، نەک حزبێکی سیاسی یان دوو حزبی سیاسی گفتوگۆ لەگەڵ بەغدا بکەن، بۆیە دەبێت حکومەتی هەرێم ببێتە نوێنەری خەڵکی کوردستان و ئەو ناوچانە، بەتایبەت کە مادەیەکی دەستووری هەیە کە مادەی (١٤٠)ە و بەپێی دەستووری عێراق چارەسەر دۆزراوەتەوە، دەکرێت وەک بنەمایەکی دەستووری کاری لەسەر بکرێت. بەپێی دەستووری عێراق، ئەم ناوچانە؛ ناوچەی جێناکۆکن، بۆیە حکومەتی عێراق چەندێک دەسەڵاتی هەیە لەو ناوچانە، دەبێت حکومەتی هەرێمیش دەسەڵاتی هەبێت، لە ڕووی سیاسی، ئەمنی، سەربازی، ئابووری و هەموو ڕوویەکەوە. عەدنان کەرکووکی چارەسەری نێودەوڵەتی بە هەڵە دەزانێت و دەڵێت ئەگەر کێشەکە بە نێودەوڵەتی بکرێت، چارەنووسی وەک ئەو کێشانەی لێ دێت کە لە جیهاندا هەیە وەک پرسی فەلەستین کە تاکوو ئێستا چارەسەریان بۆ نەدۆزراوەتەوە، بۆیە چارەسەرەکە بە نێودەوڵەتی بکرێت؛ ئاڵۆزتر دەبێت. سەبارەت بە ڕێککەوتنی پێکهاتەکانیش، پێی وایە هەریەک لەم پێکهاتانە نوێنەرایەتیی خۆی هەیە لە حکومەتی هەرێم و عێراق، بۆیە وەک پێکهاتە و نەتەوەکانی کەرکووک هیچ کێشەیەک نییە لە نێوانیاندا، ئەوەی کێشەکە یەکلا دەکاتەوە؛ بابەتێکی یاسایی و دەستوورییە، بۆیە پێویستە حکومەتی هەرێم ئەو ئەرکە بخاتە سەر شانی خۆی و بیکات بە کاری لەپێشینەی خۆ ی .

محەمەد سەمعان ئۆغلۆ ڕێککەوتنی نێوان پێکهاتەکان

بە چارەسەر دەزانێت و باس لەوە دەکات کەرکووک شارێکی ئاسایی نییە، ئەم شارە گرنگییەکی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیی هەیە، بەو پێیەی کە بەشێکی گرنگ لە گێڵگە نەوتییەکانی عێراقی تێدایە، وەک بەرەی تورکمانیش پێیان وایە چارەسەری سەرەکی بۆ گرفتەکانی نێوان پێکهاتەکانی کەرکووک؛ پێکهاتەکان خۆیانن، کە دەبێت هەموویان لەسەر مێزی گفتوگۆ بەیەکەوە دابنیشن و گفتوگۆ بکەن.

ئایا ئەگەری پێکدادانی پێکهاتەکان لەئارادایە؟

بە هۆی هەندێک ڕووداوی وەک سووتاندنی دەغڵودانی جووتیارانی کورد و دروستبوونی کێشەی زەویوزارەوە، ترس هەیە لەوەی پێکدادان و ئاڵۆزی بکەوێتە نێوان پێکهاتەکانی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان، بەڵام زۆرینە لەسەر ئەوە کۆکن کە هیچ کێشەیەک لەنێوان پێکهاتە ڕەسەنەکانی ناوچەکەدا نییە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک پێیان وایە ئەگەر دۆخەکە چارەسەر نەکرێت؛ ئەگەری پێکدادان کراوەیە.

لە بارەی ئەگەری پێکدادانی پێکهاتەکانەوە، خالد شوانی پێی وایە ئەگەر ئەم دۆخە چارەسەر نەکرێت؛ بەرەو ئاڵۆزیی زیاتر دەڕوات. کورد تاکوو ئێستا هێزێکی ئەوتۆی ماوە لەسەر زەوی کە لانی کەم بتوانێت وەک ئەوەی لە سەرەتای مانگی "ئاب"دا بینرا، کورد بە دار و بەرد بەرگری لە ماف و زەوییەکانی خۆیان بکەن، بەڵام ئەمە ناتوانێت ببێتە میکانیزمێکی گونجاوی درێژخایەن بۆ بەرگریکردن، لەبەر ئەوەی لە ماوەی داهاتوودا عەرەب زیاتر فشار دەکات بۆ ئەوەی مافەکانی کورد زەوت بکات و زەویی زیاتر داگیر بکات، بەڵام کورد ئەمە قبووڵ ناکات. فەرامۆشکردنی کورد لە دامەزراندن و خزمەتگوزاری و چەوساندنەوەی مەعنەویی نەتەوایەتی لەو ناوچانەدا، وا دەکات کە فشار دروست ببێت بەرەو دەربڕینی نارەزیی قووڵ و توند لەلایەن کوردەوە و ڕەنگیشە بگاتە ئاستی پێکدادان، بەتایبەتی لەسەر بابەتی زەوییە کشتوکاڵییەکان. قورسە لەم سەردەمەدا کوردێک دەست لە زەوییەکەی هەڵبگرێت و قبووڵی بکات عەرەبێک بێت و بەبەر چاوییەوە زەوییەکانی داگیر بکات، بۆیە ئەمە لەو بابەتانەیە دەکرێت لە هەر ئانوساتێکدا بتەقێتەوە، لەم بارەیەشەوە سەرۆکوەزیرانی عێراق، هێزە سیاسییە عێراقییەکان و نەتەوە یەکگرتووەکانیش ئاگادار کراونەتەوە لە مەترسیی ئەم بابەتە. دەشێت ئەم تەقینەوە و پێکدادانە تەنیا لەنێوان کورد و عەرەبدا نەبێت، ڕەنگە ئەم پێکدادانە لەنێوان عەرەب و تورکمان ڕوو بدات، لە دوو مانگی ڕابردوودا شەڕ و پێکدادان بە تەقە لەنێوان تورکمانی شیعە و عەرەبە

سوننەکان لە گوندەکانی بەشیر و هەندێک لە گوندەکانی داقووق ڕوویان داوە، هۆکارەکەشی ئەوەیە تورکمان حەشدی شەعبیی شیعەی هەیە و قبووڵ ناکات کەسێک بێت و زەوییەکەی داگیر بکات، هەردوو لا چەکداریان هەیە، کە ئەمەش یەکێکە لە ئەگەرەکان کە لە ساتێکدا بتەقێتەوە، بۆیە چارەسەرنەکردنی کێشەکانی ئەم ناوچانە، دۆخی ناچەکان دەخاتە بەردەم مەترسی.

سەبارەت بە بوونی هێزی جیاواز لە خەڵکی ئەم ناوچانە و ڕۆڵیان لە دروستکردنی ناکۆکیدا، خالید شوانی دەڵێت خاڵێکی دیکە؛ بوونی هێزە سەربازییەکانی عەرەبی شیعەن کە بەم ناوچەیە نامۆن و خەڵک بەرامبەریان کاردانەوەی دەبێت، ئەمەش مەترسییەکی گەورەیە، ئەمە تەنیا قسەی کورد نییە و ڕێکخراوە تایبەتمەندەکانیش باسیان کردووە کە مەترسیی پێکدادان هەیە لەنێوان پێکهاتەکان، یان لەنێوان خەڵک و هێزەکان، خەڵک و بەڕێوەبردن، یان لانی کەم نارەزایەتی دەرببڕدرێت، پشێوی لەم ناوچانە دروست ببێت و سەقامگیری نەمێنێت.

حاتەم تائی ئەگەری پێکدادانی پێکهاتەکان بە دوور دەزانێت و پێی وایە وەک چۆن لە ڕابردوودا پێکدادان ڕووی نەداوە، ئێستا و لە داهاتووشدا ڕوو نادات. لەم بارەیەوە تائی دەڵێت: "پێکەوەژیان لەنێوان پێکهاتەکانی شاری کەرکووکدا، لە دێرزەمانەوە فاکتەری سەرەکی بووە بۆ سەقامگیری و ئاسایش لە شارەکە، لە خراپترین دۆخدا ئاڵۆزی و پێکدادان لەنێوان پێکهاتەکانی شارەکەدا ڕووی نەداوە، پێشبینییش ناکەین بە هیچ شێوەیەک ڕوو بدات، ئێستا هەموو پێکهاتەکانی کەرکووک پێیان وایە مانەوە لەژێر سایەی حکومەتی ناوەندیی عێراقدا چارەسەرێکی باشە و گەواهیی ئەو ڕاستییەش، شاری کەرکووک لەدوای 16ی تشرینی یەکەمی 2017، لە هەموو ڕوویەکەوە (ئابووری، نۆژەنکردنەوە و بەرقەرابوونی یاسا و ئاسایش) بەرەوپێشەوە چووە."

محەمەد سەمعان ئۆغلۆش ئەگەری پێکدادانی نێوان پێکهاتەکان بە دوور دەزانێت، دەشڵێت ئەوان سەرەڕای پێشێلکردنی مافەکانیان؛ دەستیان بۆ مافی کەس نەبردووە. "لە ئەدەبیاتی بەرەی تورکمانیدا باوەڕمان بە پێشێلکردن و قووتدانی مافی پێکهاتەکانی دیکە نییە، تورکمانەکان لە ساڵی (٢٠٠٣)ەوە مافەکانیان لەلایەن پێکهاتەی کورد و عەرەب پێشێل کراوە، تا ئێستا پێکهاتەی تورکمان پۆستی پارێزگاری کەرکووکی وەرنەگرتووە کە بە مافی خۆی دەزانێت، بۆیە ئێمە سوورین لەسەر ئەوەی ئەو پۆستە وەربگرین." دەشڵێت: "داوامان کردووە لیوایەکی سەربازی لە پێکهاتەکانی کەرکووک بەبێ جیاوازی

دروست بکرێت بۆ پاراستنی ئاسایش و ئەمنیەتی پارێزگاکە.“ لە بارەی ئەگەری پێکدادانیش باس لەوە دەکات: ”پێشبینی ناکەین هیچ جۆرە پێکدادانێک لەنێوان پێکهاتەکاندا لەئارادا بێت و رووش نادات، دۆخی کەرکووک لەدوای نەمانی دەسەڵاتی کورد لە شارەکە چۆن بووە، هەر بەو شێوەیەش دەمێنێتەوە.“

عەدنان کەرکووکی بەم جۆرە بۆچوونی خۆی لە بارەی ئەگەری پێکدادانی نێوان پێکهاتەکان دەخاتە روو: ”ئەگەری پێکدادان هەیە، چونکە ئەمە بابەتی خاکە، وەک چۆن ئەو جووتیارەی ناوچەی حەفتەغار وتی من دایکم مردووە، بەڵام ئەم خاکە دایکمە و سازشی لەسەر ناکەم. کە خەڵکی ئەم ناوچانە ئەمڕۆ بە دار و بەرد ڕووبەڕووی ئەوانە بوونەتەوە هاتوونەتە سەر خاکەکەیان، سبەینێ بە شێوازی دیکە و چەک ڕووبەڕوویان دەبنەوە. بڕواشم وایە نەک هەر خەڵکی ئەو ناوچانە، بەڵکوو خەڵکی هەموو کوردستان چاوەڕوانی چارەسەری یاساییین. بەڵام ئەگەر چارەسەری یاسایی نەبوو، خۆیان ئامادە دەکەن بۆ هەموو ئەگەرێک، بە ئەگەری توندوتیژی، پێکدادان و شەڕیشەوە. بۆیە دەبێت کورد خۆی بۆ هەموو ئەگەرەکان ئامادە بکات، چونکە ناکرێت سازش لەسەر ئەم شوێنانە بکەین.“

ئەنجام

- دۆخی ئێستای کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان.

- کورد پێی وایە دۆخی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان لە مەترسیدایە.

- تورکمان و عەرەب دۆخەکە بە ئاسایی و زۆر باش ناو دەبەن و هیچ مەترسییەک نابینن.

- کورد دەڵێت کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان لە ناسەقامگیریی ئەمنیدایە و ئەو هێزانەی هەن، مەترسین بۆ سەر دانیشتووانی ناوچەکە.

- عەرەب و تورکمان باس لە سەقامگیریی ئەمنی دەکەن و پێیان وایە کەرکووک و ناوچەکە گەڕاوەتەوە دۆخی ئاسایی خۆی.

- کورد دەڵێت بەعەرەبکردنی ناوچەکە بەچڕی دەستی پێ کردووەتەوە و مەترسی لەسەر زەویوزاری جووتیارانی کورد هەیە.

- عەرەب و تورکمان خۆشحاڵن بە دۆخی ئێستا و ئەم بارودۆخە بە ئاسایی و سروشتی دەبینن کە هەمووان مافی خۆیان وەرگرتووە، بەڵام تورکمان هێشتا خۆیان بە فەرامۆشکراو و بێماف دەزانن.

- کورد ئیدارەی ئێستای کەرکووک و بەغدا بە هۆکاری خراپیی دۆخی ناوچەکە دەزانێت.

- عەرەب و تورکمان خۆشحاڵن بە ئیدارەی ئێستای کەرکووک و سوپاسی ئامادەیی هێزە عێراقییەکان و حکومەتی بەغدا دەکەن.

ئایندەی کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان:

- کورد پێی وایە ئایندەی ئەم ناوچانە لە مەترسیدایە و دۆخەکەش بەرەو قۆناغێکی مەترسیدار هەنگاو دەنێت.

- عەرەب و تورکمان لەم دۆخەدا گەشبینن بە ئایندەی ناوچەکە.

- کورد دەڵێت ئەگەر دۆخەکە بەم جۆرە بەردەوام بێت، ئایندەی ناوچەکە خراپ و ئاڵۆز دەبێت.

- عەرەب و تورکمان هیوا دەخوازن دۆخی ئێستا بەردەوامیی هەبێت و گۆڕانکاری ڕوو نەدات.

- کورد پێی وایە ئایندەی ئەم ناوچانە بەم شێوەیە بەردەوام نابێت، چونکە کورد ئەم دۆخە قەبووڵ ناکات.

- عەرەب و تورکمان پێداگری لەسەر مانەوەی دۆخەکە بەم جۆرە دەکەن و دژی هەر گۆڕانکارییەکن ناوچەکە بگەڕێنێتەوە بۆ پێش ٢٠١٧.

چارەسەر

- کورد مادەی ١٤٠ و ئاساییکردنەوەی بارودۆخەکە بە چارەسەر دەزانێت.

- عەرەب و تورکمانیش سەرەڕای دەستوور، پێیان وایە چارەسەر بەردەوامیی ئەم دۆخە و بوونی هەلومەرجێکە ئەوان تێیدا دەسەڵاتدار بن و فەرامۆش نەکرێن.

- کورد داوای گەڕانەوە بۆ پێش ٢٠١٧ دەکات.

- عەرەب و تورکمان پێش ٢٠١٧ ڕەت دەکەنەوە و داوای بەردەوامیی ئەم دۆخە دەکەن.

- یەکێک لەو خاڵە دەگمەنانەی هەمووان لەسەری کۆکن، چارەسەری عێراقیانە - کەرکوکیانەیە بۆ کەرکووک و ناوچە جێناکۆکەکان.

- هەموو لایەکیش کۆکن لەسەر گفتوگۆ و ڕێککەوتنی نێوان پێکهاتەکانی کەرکووک.

ئەگەری پێکدادانی نێوان پێکهاتەکان:

- هەموو پێکهاتەکان جەخت لەسەر پێکەوەژیان و ئاشتیی نێوانیان دەکەنەوە.

- کورد پێی وایە ئەگەر دۆخەکە بەم جۆرە بەردەوام بێت، ئەگەری پێکدادانی نێوان پێکهاتەکان نزیک و کراوەیە.

- عەرەب و تورکمان دۆخەکە بە ئاسایی دەبینن، بۆیە ئەگەری پێکدادانی نێوان پێکهاتەکان بە دوور دەزانن.

- کورد پێی وایە کورد تاکوو سنوورێک ئارامی دەگرێت و لە قۆناغێکدا وەڵام دەداتەوە و دۆخەکەش بە کەس کۆنترۆڵ ناکرێت.

- عەرەب و تورکمان دەڵێن پێکهاتەکان لە ڕابردوودا بەئاشتی ژیاون و ئێستاش هیچ هۆکارێک نییە تاکوو پێکدادان لە نێوانیان ڕوو بدات.

- کورد باس لە ئەگەری تەقینەوەی دۆخەکە دەکات.

- عەرەب و تورکمانیش باس لە دڵخۆشیی خەڵک دەکەن بە گەڕانەوەیان بۆ ژیانی ئاسایی و نەمانی ترس و تۆقین.

پرۆفایلی بەشداربووان

خالید سەلام سەعید (خالید شوانی)

ساڵی ١٩٧٥ لە شاری کەرکووک لەدایک بووە و بەشی یاسای لە زانکۆی بەغدا تەواو کردووە. هەڵگری بڕوانامەی ماستەرە لە یاسای دەستووری لە زانکۆی کەرکووک و خوێندکاری دکتۆرایە لە یاسا لە زانکۆی مەنسوورەی بەغداد. ساڵی ٢٠١٠ بووە بە ئەندامی سەرکردایەتیی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان. لەنێوان ساڵانی (2005-2014)، ئەندامی پەرلەمانی عێراق بووە و لە (2014-2016) ڕاوێژکاری یاسایی سەرۆککۆماری عێراق بووە. ئەندامی لیژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠ و دواتریش بووە بە سەرۆکی لیژنەی یاسایی پەرلەمانی عێراق. ئەندامی لیژنەی باڵای سیاسیی چارەسەرکردنی کێشەی ناوچە دابڕاوەکانی کوردستان بووە لە بەغدا و ئەندامی لیژنەی ئاساییکردنەوەی دۆخی کەرکووک و ناوچە دابڕاوەکان بووە. لە ئێستادا و لە کابینەی حکومەتی هەرێمدا، وەزیری هەرێمە بۆ کاروباری دانوستاندن لەگەڵ بەغدا.

حاتم الطائی

ساڵی 1967 لە شاری کەرکووك لەدایك بووە و خاوەنی بڕوانامەی بەکالۆریۆسە لە زانستە سیاسییەکان. ئەندامی مەکتەبسیاسی و وتەبێژی ئەنجوومەنی عەرەبییە لە شاری کەرکووك. سەرۆکی ڕێکخراوی "سماء الحق" بۆ گەشەپێدانی مر ۆ ییە .

محەمەد سەمعان کەنعان یوسف ئاغا کۆپرلو

ساڵی ١٩٧٩ لە شاری کەرکووک لەدایک بووە و خاوەنی بڕوانامەی بەکالۆریۆسە لە زانستی ژمێریاریدا لە زانکۆی کەرکووک. لە ئۆپۆزسیۆنی عێراقیدا دژ بە دەسەڵاتی بەعس کاری کردووە، دواتر چووە بۆ تورکیا و لەپاش ڕووخانی دەسەڵاتی بەعس؛ گەڕاوەتەوە بۆ عێراق. لە ساڵانی (٢٠٠٨-٢٠١٢)دا، ئەندامی پەرلەمانی گەنجانی عێراق بووە لەسەر پشکی پارێزگای کەرکووک. لە ساڵی ٢٠١٠ تاوەکوو ئێستا، بەرپرسی ڕێکخستنەکانی لقی کەرکووکی بەرەی تورکمانیی عێرا قییە .

عەدنان عبید کەریم

ساڵی ١٩٦١ لە شاری کەرکووک لەدایك بوو و خاوەنی دیپلۆمی هونەرە لە پەیمانگای تەکنەلۆجیای هەولێر و بەکالۆریۆس لە زانستە سیاسییەکانی زانکۆی کەرکووک. کارگێڕی لقی ٣ی پارتیی دیموکراتی کوردستان بووە و لە ئێستادا ئەندامی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی کەرکوک-گەرمیان و بەرپرسی دەزگای هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی کەرکوک-گەرمیانی پارتیی دیموکراتیی کوردستانە.

ئایندەناسی

فەرهەنگی ئایندەناسی

خوێندنەوەی کتێبی

"مرۆڤی عاقڵ؛ مێژوویەکی کورتی جۆری مرۆیی"

نووح هەراری نووسەری کتێبی {مرۆڤی} عاقڵ (مێژوویەکی کورتی جۆری مرۆیی)، یەکێکە لە بەناوبانگترین مێژوونووس و بیرمەندەکانی ئێستا، کتێبەکانی وەرگێڕدراون بۆ هەموو زمانە زیندووەکانی جیهان, ئەم بیرمەندە کەمتر لە کۆمەڵگەی ئیسلامی و لە کۆمەڵگەی کوردیدا ناسراوە، کتێبەکانیشی هەندێکیان وەرگێڕدراون، ڕەنگە هۆکاری سەرەکی ئەوە بێت کە ئەم بیرمەندە جوولەکەیە و خاوەنی ڕەگەزنامەی ئیسرائیلییە.

جگە لەم کتێبە، خاوەنی چەندین کتێبی تری مێژوویی هزرییە، ئەو تەنیا مێژوونووسێك نییە ڕووداوەکان بگێڕێتەوە و لێکۆڵینەوەیان تێدا بکات، بەڵکوو وەکوو بیرمەندێکی سەردەم؛ تێگەیشتنی تازە و ڕاڤەی نوێی پێیە و خەریکی ڕاڤەکردنی ڕووداوەکان و پێشبینییە بۆ داهاتووی مرۆڤایەتی کە لە بەشێکی زۆری نووسین و کتێبەکانیدا مەترسییەکانی تەکنەلۆجیا لەسەر ئایندەی مرۆڤایەتی دیاری دەکات.

ئەم کتێبە لێکدانەوەیەکی قۆناغبەندییە بۆ مێژووی مرۆڤایەتی، کە دابەشی کردوون بەسەر چوار قۆناغی سەرەکیدا کە ریتین لە: وەرچەرخان و گواستنەوە و دابڕان و هێڵی جیاکەرەوە باسیان دەکات. لە باسی قۆناغەکاندا تەنها لەسەر ڕەهەندی مێژوویی نەوەستاوە، بەڵکوو هەموو ڕەهەندەکان لە بایەلۆژییەوە بۆ ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ئایینیی بەیەکەوە گرێ داوە.

بەشی یەکەمی ئەم کتێبەدا کە لەژێر ناونیشانی شۆڕشی زیهنییە: لەم بەشەدا لەسەر تەوەرێکی سەرەکی قسە دەکات و لێکۆڵینەوەی ورد و زانستیی کردووە لەوەی بنچینە و ڕەگوریشەی مرۆڤ چییە.

لە ڕوانگەی هەرارییەوە، تەمەنی پێشینەی مرۆڤی بیرکەرەوە و ژیر دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی ٢,٥ ملیۆن ساڵ لە ڕۆژهەڵاتی ئەفەریقا، بەگوێرەی کۆنترین شوێنەوارە هەڵکۆڵراوەکان کە بەڵگەی ئەوە دەدەن بەدەستەوە لەم شوێنانە ژیانیان کردووە. پاشان لەوێوە کۆچیان کردووە بۆ گەڕان بەشوێن ژیاندا و بە هەموو جیهاندا بڵاو بوونەتەوە، بە بڕوای هەراری، فاکتەری ژینگە و کەشوهەوا زۆر کاریگەر بووە لەسەر پەرەسەندنی مرۆڤ لەو شوێنانەی کە تیایدا ژیاون. لێرەدا نموونەی ئەو گەشەسەندنە دەخاتە ڕوو لە مرۆڤی نیادەرتاڵەوە لە ئەورووپا، پاشان هۆمۆ ئەریکتۆس لە ئاسیا و مرۆڤی سۆلۆ لە ئەندەنووسیا، پاشان دەرکەوتنی مرۆڤی عاقڵ دەرکەوت لە نزیکەی ٧٠ هەزار ساڵ پێش ئێستا و تەنیا جۆرە کە توانیی بمێنێتەوە و جۆرەکانی تر کۆتاییان هاتووە و سڕاونەتەوە.

جیاکاری و جیاوازی دەکات کە لەنێوان مرۆڤ و دروستکراوەکانی تر لەسەر زەوی، بۆ نموونە باس لەوە دەکات کە مێشک و پێگەی بیرکردنەوەی مرۆڤ بە بەراورد بە زیندەوەرەکانی تر گەورەترە، ئەمەش لای ئەو گەورەترین جیاکارییە خوو و ڕەفتارییە و باڵاترین جیاکارییە کە توانیویەتی باڵای مرۆڤ بەسەر دروستکراوەکانی تردا دروست بکات. جیاوازیی تری مرۆڤ ئەوەیە کە بە بچووکی لەدایك دەبێت و کاتی زۆری دەوێت بۆ گەشەکردن، ئەمەش هۆکارە بۆ گەورەیی مێشك و بیرکردنەوە، هەروەها لە ڕووی کۆمەڵایەتییشەوە وای کردووە کە مرۆڤ زیاتر لە دروستکراوەکانی تر پێویستی بە چاودێری بێت، بەپێچەوانەوە زیندەوەرەکانی تر لە ڕووی کاتەوە زووتر گەشە دەکەن و پشت بە خۆیان دەبەستن.

لەم بەشەدا باس لە ڕۆڵی پیشەسازیی سەرەتایی و کشتوکاڵ دەکات لە گۆڕینی ڕەفتار و ئاکاری کۆمەڵایەتی بەتایبەتی، ئاکاری خێزانی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی سەربەخۆ وەکوو جێگرەوەی خێزانی هاوبەش.

لە بەشی دووەمی کتێبەکەیدا هەراری باس لە شۆڕشی کشتوکاڵی دەکات و دەگەڕێتەوە بۆ دە هەزار ساڵ پێش زایین. لای هەراری ئەم شۆڕشە گەورەترین و بەهێزترین وەرچەرخانی پەرەسەندنی مێژووییە، بەڵکوو گەورەترین فێڵە کە مرۆڤی بیرمەند و عاقڵ دایهێناوە.

ئەم شۆڕشە سەرەڕای ئەوەی لە ڕووی جۆرییەوە، ژمارە و چڕیی مرۆڤی زۆر زیاد کردووە، بەڵام ڕێگر بووە لە فرەیی لە خۆراکدا، وای لە مرۆڤ کردووە ببێت بە کۆیلەی گەنم، واتە یەك

سەرچاوەی خۆراك. ئەمە جگە لەوەی ڕاستە لەپاڵ کشتوکاڵدا مرۆڤ دەستی کردووە بەماڵیکردن و بەخێوکردنی ئاژەڵ، بەڵام بە تێڕوانینی هەراری، ئەم چالاکییە بە بەراورد بە گرنگیدان بە خۆراك؛ چالاکییەکی لاوەکی بووە، بەڵکوو هەموو سەرنجەکە لەسەر خۆراك و بەرهەمهێنانی گەنم بووە وەکوو سەرچاوەی یەکەمی خۆراکی.

هەروەها لە ڕوویەکی ترەوە ئیدی مرۆڤ زیاد دەبێت، بەرژەوەندییەکانی هەڵدەکشێن و بەیەکدا دەدەن، هەروەها کۆبوونەوەی کۆمەڵایەتی و ئابووریی دژبەیەك دروست دەبێت، ئەمە بنەمای دروستبوونی شار و جڤاتی کۆمەڵایەتییە. بۆیە ئەم کۆبوونەوە کۆمەڵایەتییە، خواست و پێداویستیی مەدەنی و ڕێکخراوی دەوێت، ئەم خواستەش ئەو گرێبەستە کۆمەڵایەتی و یاسایانە دروست دەکەن بۆ ڕێکخستنی شارەکان و گردبوونەوە کۆمەڵایەتییەکان، ئەمەش بنەمای دروستبوونی دەوڵەتەشارەکانە.

لەم بەشەدا هەراری کێشەیەکی گرنگ دەخاتە ڕوو، ئەویش کێشەی یەکسانییە لەنێوان مرۆڤەکاندا. ئەو لە ڕووی جێنەتیکییەوە باس لەوە دەکات کە مرۆڤ بەو شێوەیە گەشە دەکات، ئەمەش هۆکاری جیاوازییەکەیە، بۆیە ئاماژە بەوە دەکات مرۆڤ وشەی ئازادیی داهێناوە، داهێنانێکی دەستکردی مرۆییە و ئازادی تەنها ئامرازێکی خەیاڵکردی مرۆڤە. لە ڕووی بایەلۆجییەوە ئەم بابەتە هیچ واتایەکی نییە کە دەڵێت مرۆڤ لە کۆمەڵگە دیموکراسییەکاندا ئازادە. پاشان هەراری لەم بەشەدا پرسیارێکی زۆر گرنگ دەکات دەربارەی بەختەوەری، چونکە لە تێڕوانینی بایەلۆجییەوە تەنیا دان بە بەختەوەریدا نراوە و مامەڵەی زانستیی لەگەڵدا دەکات. بە هۆی هەموو ئەم گۆڕانکارییانەی کە شۆڕشی کشتوکاڵی دروستی کرد، مرۆڤ پێویستی بە پاراستنی زانیارییەکان و ئامرازی پەیوەندیکردن هەبوو، چونکە ئیتر تەنیا یادەوەریی نزیکمەودا و کورتی مرۆڤ بەس نییە بۆ پاراستن و مانەوەی زانیارییەکان، بۆیە مرۆڤ نووسینی داهێنا، وڵاتی سۆمەر وەکوو لانکەی ئەم داهێنانە بوو لە نزیکەی ٣٠٠٠ ساڵ پێش زایین.

لە بەشی سێیەمی کتێبەکەیدا کە ناوی ناوە یەکگرتنی مرۆیی، جەخت لەسەر بیرۆکەی ئەوە دەکاتەوە کە ئازارە مرۆییەکان دوای ئەوەی سەرچاوە و ژمارەیان زۆر و جیاواز بوو، هەندێك جاریش کە پەیوەندی لە نێوانیاندا لاواز بوو، پێویستی بەوە بووە بەیەکەوە ببەسترێنەوە و یەك بخرێن. بە بڕوای هەراری، بەرەو کولتووری جیهانیی هاوبەش هەنگاو هەڵدەگرێت. لەم سەردەمەدا سامان و دارایی وەکوو بیروباوەڕێکی جیهانیی لێ هاتووە. لەم بەشەی کتێبەکەیدا بابەتێکی تەرخان کردووە بۆ گفتوگۆکردن لە بارەی ئیمپریالیزمی جیهانی کە بەشدار بووە لە یەکگرتن و یەکخستنی جیهانی، سەرەڕای ئەوەی کە هەراری ئیمپریالیزمی جیهانی بە شەڕانگێز وەسف دەکات.

لە باسی ئێستای جیهاندا، پێداگری لەوە دەکات ئەمڕۆ لەبەردەم ئیمپڕاتۆریەتێکی بەرزی جیهانیداین کە ملکەچی دەوڵەتێکی دیاریکراو نییە.

له باره‌ی ئایینه‌وه، له‌م به‌شه‌دا پێی وایه له‌دوای سامان و ئیمپریالیزمه‌وه، یه‌كێكه له فاكته‌ره گرنگه‌كانی تر یان فاكته‌ری سێیه‌می یه‌كخستنی جیهان. به‌درێژی له‌م به‌شه‌دا باس له په‌ره‌سه‌ندنی ئایین و به‌ندایه‌تیی مرۆڤ كراوه، له قۆناغی به‌ندایه‌تیی ڕۆحه‌وه بۆ فره‌خوایی و پاشان بۆ یه‌كتاپه‌رستی، پاشان له‌سه‌ر ئایینه ئاسمانی و ڕه‌هه‌نده ڕۆحییه‌كانی ده‌ره‌وه‌ی ئایینه ئاسمانییه‌كان وه‌ستاوه و باس له فه‌لسه‌فه‌ی بوودایی و ئه‌بیقۆرییه‌كان ده‌كات، باس له‌و قۆناغه‌ش ده‌كات كه هه‌ندێك جار ئایدۆلۆژیا جێگه‌ی به ئایین و ڕۆحانیه‌تی ئایینی چۆڵ كردووه، وه‌كوو ئایدۆلۆژیای ماركسی.

له به‌شی چواره‌م و كۆتایی كتێبه‌كه‌دا باس له شۆڕشی زانستی ده‌كات و ده‌ڵێت: "ڕه‌نگه شۆڕشی زانستی؛ شۆڕشی مه‌عریفی نه‌بێت، به‌ڵكوو پێش هه‌ر شت، شۆڕشی نه‌زانی و جه‌هل بێت."

به بڕوای ئه‌و، زانستی نوێ پشت به سێ بنه‌مای سه‌ره‌كی ده‌به‌ستێت، ئه‌وانیش: ئاماده‌كاری بۆ دانپیانان به نه‌زانی، تێبینیكردن، هه‌روه‌ها بنه‌مای سێیه‌م؛ ماتماتیك. ئه‌مه‌ش به‌وه ده‌بێت كاتێك ئه‌گه‌ر ئه‌و بیروباوه‌ڕه تێپه‌ڕێنین (هه‌روه‌كوو له ئایینی مه‌سیحی و ئیسلامدا هه‌یه) كه دان به‌وه‌دا بنێین كه زۆر نازانین، سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه بریتییه له تێبینیكردن، ئه‌زموونكردن، بیروباوه‌ڕی زانستی.

له‌م به‌شه‌دا باس له‌و سوود و خاڵه ئه‌رێنییانه ده‌كات كه شۆڕشی زانستی له بواری ئابووری و بایه‌لۆجیا و زانستی پزیشكی و كۆمه‌ڵناسیدا دروستی كردووه، باس له‌و ڕه‌هه‌نده‌ش ده‌كات كه زانست له‌م ڕۆژگاره‌دا له هه‌وڵی ئه‌وه‌دایه كێشه‌ی مردن وه‌كوو چاره‌نووسی هه‌موو مرۆڤێك بكات بابه‌تی لێكۆڵینه‌وه‌ی دۆزینه‌وه‌ی جێگره‌وه و دایه‌لۆگی چاره‌سه‌ری.

هه‌راری پرسیارێكی زۆر گرنگ ده‌كات له باره‌ی پێشكه‌وتنه‌كانی ئه‌ورووپا و ئه‌مه‌ریكاوه، له كاتێكدا ده‌وڵه‌تانی تر، به‌تایبه‌ت ده‌وڵه‌تانی عه‌ره‌بی دوا كه‌وتوون، وه‌ڵامه‌كه‌ی هه‌راری ئه‌وه‌یه كه ده‌وڵه‌تانی دواكه‌وتوو له نائاماده‌یی دامو‌ده‌زگای ته‌ندروست و بونیادی ده‌زگای دادوه‌ری، بونیادی سیاسی، كۆمه‌ڵایه‌تی و ئابووریی گه‌شه‌كردوودا ده‌ژین، به‌ڵام ئه‌م ده‌زگایانه له ئه‌ورووپا و ئه‌مه‌ریكا به‌خێرایی و به درێژایی چه‌ند سه‌ده‌یه‌ك ڕه‌گوڕیشه‌یان داكوتاوه.

له‌م كتێبه‌دا هه‌راری له ده‌رگای زۆر باسی تری داوه، به‌تایبه‌تی ئه‌و بابه‌تانه‌ی گرێ دراون به شۆڕشی زانستی، له نێوانیاندا باس له ڕق و دڕنده‌یی سه‌رمایه‌داری ده‌كات كه خۆی له‌سه‌ر تاڵانكردنی سامانی وڵاتانی هه‌ژار گه‌وره كردووه.

باس له مه‌ترسییه‌كانی شۆڕشی زانستی ده‌كات كه سیستمی كۆمه‌ڵایه‌تیی نوێ به‌خۆوه‌ی بینیوه له‌به‌رامبه‌ر زاڵبوون به‌سه‌ر سیستمی كلاسیكی، وه‌كوو چه‌مكی ژیان له سایه و ئامێزی خێزان و كۆمه‌ڵگه. شۆڕشی زانستی بووه هۆی ڕزگاركردنی تاك له كۆتی كۆمه‌ڵایه‌تی و له‌جیاتیی ئه‌وه كۆتی كرد به كۆتی ده‌سه‌ڵات و بازاڕ.

له كۆتاییدا هه‌راری باس له كۆتایی مرۆڤی ژیر ده‌كات، ئه‌وه‌ش به هۆی هه‌نده‌سه‌ی جینی و ئۆرگانی، كه وای كردووه په‌ره‌سه‌ندنی بایه‌لۆجی به‌سه‌ریدا زاڵ بێت و له ده‌ستی مرۆڤدا بێت و بتوانێت وه‌كوو چه‌كێكی هه‌ڕه‌شه به‌كاری بهێنێت.

تیۆری جەنگی ڕەوا Just War Theory

ئامادەکردنی: زانا تۆفیق

تیۆری جەنگی ڕەوا بریتییە لە دادوەریکردنی ئەخلاقی بۆ دیاردەی جەنگ کە پشت بە کۆمەڵێك بنەما و ڕێسا دەبەستێت، چونکە جەنگ لە چوارچێوەی ئەم تیۆرەدا ڕێگایەکە بۆ دەستەبەرکردنی ئاشتی و دادپەروەری. دەرکەوتنی تێز و بیرکردنەوەکانی جەنگی ڕەوا خاوەن مێژوویەکی دوورودرێژە، هەڵبەت لە زۆرینەی شارەستانییەتەکان و ئایینە جیاوازەکاندا باس لە ڕەوایەتیدان بە جەنگ و چۆنیەتیی بەڕێوەچوونی جەنگ کراوە. سەرەتای دەرکەوتنی ئەم تیۆرە دەکرێت بگەڕێتەوە بۆ یۆنانییەکان و دواتر ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی، بەڵام زۆرێك لە توێژەرانی ئەم بوارە، قۆناغی ڕاستەقینەی ئەم تیۆرە بە فەلسەفەی ئایینی مەسیحی سەدەکانی ناوەڕاستەوە گرێ دەدەن. بۆیە بەکارهێنانی ئەم چەمکە پەیوەستە بە شارەستانیەتی خۆرئاوا، بەمەش توێژەران جیاوازی دەکەن لەگەڵ بەشێك لەو چەمکانەی تر کە لە ڕووی بەکارهێنان و ناوەڕۆکەوە نزیك دەبنەوە لە تیۆری جەنگی ڕەوا وەك جەنگی پیرۆز (Holy war)، یاخود جیهاد (Jihad)، کە لە ئاینی ئیسلامدا بە جۆرێکی ڕێگەپێدراوی جەنگ وێنا دەکرێن. ڕەگوڕیشەی ئەم تیۆرە مێژوویەکی کۆنی هەیە و هەریەکە لە "ئاگۆستین" و "تۆماس ئاکوینی" بە دامەزرێنەر و بونیادنەری ئەم تیۆرە دادەنرێن. لە قۆناغی مۆدێرندا، سروشتی جەنگ و بنەماکانی دەستتێوەردان و ئامانج و پاڵنەرەکانی گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە، بە شێوەیەك ستراکچەری ئەم تیۆرە پەیوەست دەبێت بە بونیادنان و هاتنەکایەی دەوڵەتی نەتەوەیی لە خۆرئاوادا. لەم قۆناغەدا چیتر ئایین وەك هۆکارێك بۆ ڕەوایەتیدان بۆ هەڵگیرساندنی جەنگ دانانرێت و هۆکار و پاساوی سەرەکیی جەنگ خۆی دەبینێتەوە لە وەڵامدانەوەی تاوانی دەستدرێژیکار دژ بە دەوڵەتی نەتەوەیی لە سیستەمی نێودەوڵەتیدا. هەروەها بنەما و پرەنسیپەکانی ئەم تیۆرە بوونەتە بەشێکی گرنگ لە ڕێسا و یاسا نێودەوڵەتییەکان.

تیۆری جەنگی ڕەوا پێمان دەڵێت کە بارودۆخێك دێتە کایەوە کە نەك بەکارهێنانی هێز ڕەوا دەبێت، بەڵکوو دەبێتە کردەیەکی پێویست کە دەبێت ڕوو بدات وەك تەنیا بژاردەیەك، لە پێناو پاراستنی ماف و بوونی هاولاتیان. خاڵی دەستپێکی تیۆری جەنگی ڕەوا، جەختکردنەوەیە لە چەمکی دادپەروەری، کە تێیدا دەبێت کردەوەکانی جەنگ بە شێوەیەکی ڕاست و دادپەروەرانە بڕیاری لەسەر بدرێت. لێرەدا تیۆری جەنگی ڕەوا لە ئەدەبیاتی پەیوەندییە نێودەوڵەتی و دەستتێوەردانی سەربازیدا دەکرێت ناو ببرێت بە یاسای مۆراڵی (The Moral Law)، کە کۆمەڵێك بنەما لەخۆ دەگرێت پەیوەست بە جەنگەوە لە سیستەمی نێودەوڵەتیدا. بۆیە لە ڕوانینی گشتیدا تیۆری جەنگی ڕەوا بریتییە لە هەوڵێك بۆ ڕەخساندنی چوارچێوەیەك بۆ ڕێکخستنی دەسەڵات لە سیاسەتی نێودەوڵەتیدا، بە

جۆرێك كە بەرژەوەندیی هاوبەشی نێودەوڵەتیی تێدا بێت. واتە كاتێك جەنگ ڕەوایەتی وەردەگرێت كە دادپەروەری و سەقامگیری دەستەبەر بكات، نەك ئەوەی كە تەنیا لە پێناو بەرژەوەندیی خودیدا بێت. تیۆری جەنگی ڕەوا سێ قۆناغی سەرەكی دەگرێتە خۆ (پێش جەنگ، كاتی ڕوودانی جەنگ و قۆناغی دوای جەنگ)، هەریەكەیان ئاماژەیە بۆ ڕوویەك لە ڕووە مۆراڵییەكانی جەنگ دەكەن. قۆناغی پێش جەنگ (jus ad bellum) پەیوەندیدارە بەو بابەتانەی كە پێویستە بۆ دروستكەرانی بڕیار بۆ چوونە جەنگەوە، كە دەبێت لە ڕووی مۆراڵییەوە ڕێگەپێدراو بێت. قۆناغی دووەم پەیوەستە بە ڕەفتاری جەنگەوە (jus in bello)، بەگوێرەی پێوەرە ئەخلاقییەكان ئەو بنەمایانە دەگرێتە خۆی كە تێیدا ئیدارەی ڕەفتاری ڕەوا دەكات لە كاتی بەڕێوەچوونی جەنگدا، ئەمانەش بریتین لە گرنگترین ئەو بنەمایانەی كە تێیدا مافی ئەو كەسانە دەپارێزێت كە جەنگاوەر نین و بەشێك نین لە پرۆسەی جەنگ. قۆناغی سێیەمیش (jus post bellum) ئەو بنەمایانە دەگرێتەوە، كە ئیدارەی ئاشتی ڕەوا دەكات لەنێوان دەوڵەتاندا و پارێزگاری دەكات لە مافی تاكەكان و دەوڵەتەكان بە شێوەیەكی گەورەتر لەو كاتەی جەنگەكە دەستی پێ كردووە. ئەم پرەنسیپە بە بەراورد بە دوو بنەماكەی تر، نوێترە لە ئەدەبیاتی تیۆری جەنگی ڕەوادا، كە تێیدا بە چارەسەری ململانێ (Resolution of conflict) ناو دەبرێت. هەروەك ئاماژەی پێ كرا، نۆرمەكانی تیۆری جەنگی ڕەوا لە ئێستادا بەتەنیا نۆرمی مۆراڵی نین، بەڵكوو بوونەتە بەشێكی سەرەكی لە یاسا نێودەوڵەتییەكان، كە ئاراستەی هەموو لایەنەكان دەكرێن لە پێناو دەستەبەركردنی ئاشتی و دادپەروەری.

هەندێک لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies

ڕانانی ئایندەیی ژمارە (٥)

ئایندەی گفتوگۆ و ڕێککەوتنەکان

سێکوچکەی هەولێر – بەغدا – واشنتون

دەرفەت و کۆسپەکان

سلێمانی

حوزەیران 2020

www.centerfs.org

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies

ڕانانی ئاییندەیی ژمارە (١)

ئایندەی عێراق و هەرێم

لە گێژاوی پرسە هەنووکەییەکاندا

خۆپیشاندان، پێکهێنانەوەی حکومەت، بیرۆکەی هەرێمی سوننەنشین و کشانەوەی ئەمریکا

شوبات ٢٠٢٠

www.centerfs.org

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies

قراءات مستقبلية رقم (٥)

مستقبل الحوارات والاتفاقيات

ثلاثية أربيل – بغداد – واشنطون

الفرص و المعوقات

السليمانية

حزيران ٢٠٢٠

www.centerfs.org

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies

ڕانانی ئایندەیی ژمارە (٢)

پرسە دژوارەکانی هەرێمی کوردستان و ئایندەی چاکسازییان

ڤایرۆسی کۆرۆنا و ئاسایشی تەندروستی، کۆنگرەکان و دیموکراسیی ناوخۆیی پارتە سیاسییەکان

ئازار ٢٠٢٠

www.centerfs.org

English
کوردی
العربية
KIRKUK
دەربارەی ئێمە
توێژەران
ەشەکان

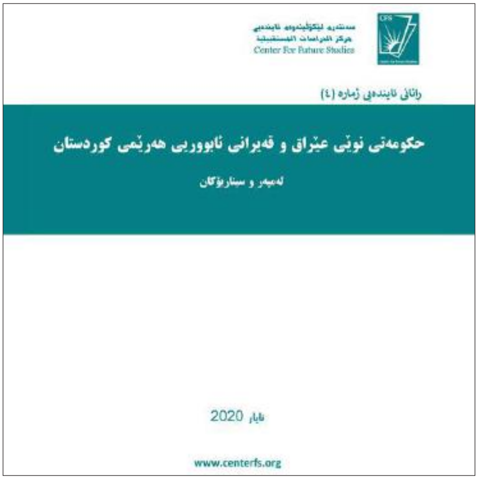
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies
ڕانانی ئایندەیی ژمارە (٤)
حکومەتی نوێی عێراق و قەیرانی ئابووریی هەرێمی کوردستان
لەمپەر و سیناریۆکان
ئایار 2020
www.centerfs.org

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies
ڕانانی ئایندەیی ژمارە (٣)
ململانێ ئەستەمەکان لە عێراق و هەرێمی کوردستان
شیعە و پێکهێنانەوەی حکومەت، ناتەوەندێتی، چارەنووسی دیلەکانی داعش
نیسان ٢٠٢٠
www.centerfs.org

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبلية
Center For Future Studies
قراءات مستقبلية رقم (٥)
مستقبل الحوارات والاتفاقيات
ثلاثية أربيل – بغداد – واشنطون
الفرص و المعوقات
السليمانية
حزيران ٢٠٢٠
www.centerfs.org

الدراسات السياسية و الأمنية
مجلة معتمدة يصدرها مركز الدراسات المستقبلية
ISSN: 2617-0949 (Online) ISSN: 2617-0930 (Print)
DOI: https://doi.org/10.31271/jopss
Issue DOI: 10.31271/020419
دور النخبة السياسية في تأزيم السلم الأهلي في العراق بعد عام ٢٠٠٣ ١١
المقومات الاقتصادية الادارية والسياسية لبناء الدولة: العراق حالة دراسية للمدة (٢٠١٣-٢٠١٧) ٧٧
ڕۆڵی نەوتی کەرکوک لە دابەشکردنەوەی خاکی کوردستان لە مێژووی هاوچەرخدا ١٧٦
Actors, Conflict, and Competition in Iraq's Disputed Territories After the Islamic State: The Cases of Northern Diyala and Eastern Salahaddin 205

ململانێ ئەستەمەکان لە عێراق و هەرێمی کوردستان
نیسان 2020
www.centerfs.org
سەرهەڵدانەوەی
گروپە تیرۆریستییەکان
لەناوچە جێناکۆکەکان
2019
The Reemergence of the
Terrorist Groups
in the Disputed Territories
Researchers
Dr. Omed Rafiq Fatah
Dr. Abid Khalid Rasul
Dr. Jalal Hasan Mistaffa
Dr. Hardi Mahdi Mika
The introduction was written by
Dr. Yousif Goran
2019
www.centerfs.org
انتعاش الجماعات الارهابية
في المناطق المتنازع عليها
2019
www.centerfs.org

ئاییندەی کەرکوک
لەنێوان هەولێرو بەغدا
نووسەران:
پرۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئاییندەیی و سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی
لەکۆلێژی یاساو رامیاری - زانکۆی سلێمانی
سلێمانی
٢٠١٨-٢٠١٧

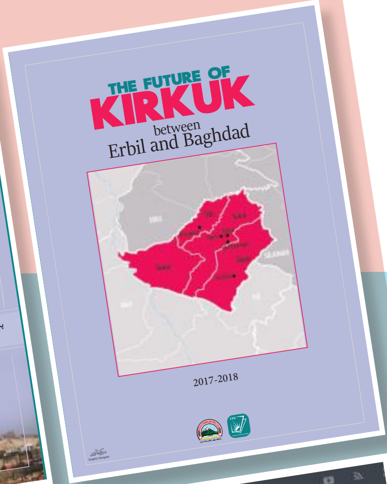
THE FUTURE OF
KIRKUK
between
Erbil and Baghdad
2017-2018

Center for Futur
بڵاوکراوە
چالاکییەکان
هەواڵەکان
بیروڕا
بەشەکان
توێژەران
دەربارەی ئێمە
راپۆرت
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئاییندەیی
مركز الدراسات المستقبلية

الدراسات السياسية و الأمنية
مجلة معتمدة يصدرها مركز الدراسات المستقبلية
ISSN: 2617-0949 (Online) ISSN: 2617-0930 (Print)
DOI: https://doi.org/10.31271/jopss
Actors, Conflict, and Compromise in Iraq's Disputed Territories After the Islamic State: The Cases of Northern Diyala and Eastern Salahaddin
205

ئایندەناسی

CFS

Center for Future Studies

گۆڤارێکە گرنگی بە توێژینەوەی ئایندەیی و ستراتیژیی دەدات
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی دەریدەکات

ژمارە (٣) ئەیلولی ٢٠٢٠